

Ա. ԴԱՐԻՆՅԱՆ

ԶԱՂԱՅԴԱՆ

391.99

Դ-26

ԱՆՈՒՆԵ

ԴԵՏՐԱՏ - 1930 - ՅԵՐԵՎԱՆ

22 JUN 2007

19 NOV 2011

89

26

Մ. ԴԱՐԲԻՆՅԱՆ

ԶԱՂԱՑՊԱՆ ԱՆՏՈՆԸ

ՎԻՊԱԿ

ՊԵՏԱԿԱՆ ՀՐԱՏԱՐԱԿԶՈՒԹՅՈՒՆ

ՅԵՐԵՎԱՆ—1930

332013
1005 VOM 8 P

27437

17722

11049-54 (1809-54)

Հրատ. № 1338
Դրատեպ. № 2747 (բ) Պատ. № 699 Տիրաժ 4000
Պետհրատի լեկտրոնիկ տպարան Ֆերեհանում.

ՋԱՂԱՑՊԱՆ ԱՆՏՈՆԸ

I

Գյուղից մոտ յերկու վերստ հեռավորության վրա գտնվող գետափին եր են ջաղացը, ուր Անտոնը ջաղաց-պանութիւնն եր անում: Թեև ջաղացը վաղուց արդէն իրենը չեր, բայց ելի նրա անունով եր կոչվում—«Անտոնի ջաղացը»:

Ջաղացը փոքր, ցածր ու խավար եր, ենպես փոշ-ներս մտնելիս թվում եր, թե աչքերդ մի սև շորով կապեցին: Աչքերդ լավ տրորելուց հետո միայն, կարող եյիր նկատել Անտոնին, փոքր յեթե ծալապատիկ նստած եր, նմանում եր ալրով լիքը պարկի, իսկ յեթե կանգնած եր, կարծես մարդ չլիներ շարժվողը, այլ փոշխարի մորթուց կարած սպիտակ կարճ քուրք:

Տարին բոլոր, ամառ թե ձմեռ, գիշեր-ցերեկ միշտ Անտոնի քուրքը հագին եր: Ջաղացպան գտնալուց հետո փոշ փոք նրան քուրքը հանած չի տեսել, փորովհետև քուրքը նրա համար փոշ միայն հագուստ եր, այլև անկողին նրա սպիտակ միրուքն ու ալրոտ, փոշխարի մորթուց կարած մեծ փափախն ենպես եյին միացել քուրքին, փոք կարծես թե նրանք ել եյին քուրքիցը կարած, կպցրած: Միակ սեկն տվողը նրա գեմքին՝ աչքերն եյին, փորոնց վրա մի մշանջենական թախիժ իր սև պատանն եր քաշել:

Անտոնն եր Անտոնը: Անտոնն ու մենակ, փոշ փոք չուներ գյուղում, բացի հեռավոր ազգականներից, փորոնք չեյին կամենում Անտոնին իրենցը համարել, փորովհետև...

ներանից վոչ մի շահ, վոչ մի ոգուտ չեյին սպասում։ Սրանից զատ՝ կար մի հանգամանք էլ, չեյին ուզում Անտոնի տուն ու տեղը խլող համվա Սուլումոնի աչքին վատ երևալ։

Դեռ ուռւ-յապոնական պատերազմի ժամանակ Անտոնը կորցրեց իր յերկու աղին, վորոնցից մեկը մի տարվա ամուսնացած էր, իսկ մյուսը նշանված։ Նրանցից փոքրերն էլ—յերեք հոգի, սև ծաղիկ ընկան, մեռան, կիճն էլ՝ ես ցավերից հալվելով ու մաշվելով՝ մոմի պես բարակեց ու Անտոնին մենակ թողեց ես աշխարհի յերեսին։ Մեծ հարսն էլ, վոր մի սիրուն ու փափրիկ աղա յերբերել, վերցրեց ու հորանց տուն գնաց, ուրիշ գյուղ. ես տեղ էլ ամուսնացավ իրենց գյուղացի բալախանում աշխատող մի արաբիկ բանվորի հետ, ու մարդու հետ գնաց բալախանի։

Անտոնը պարտքի մեջ խրվել էր։ Համփա Սուլումոնը, վոր նրան «բարեկամաբար» փող էր պարտք տվել, վաղուց էր աչքը տնկել Անտոնի տան տեղի վրա, վոր ինչպես ասում են՝ գյուղի աչքն էր, և ոգտվելով՝ Անտոնի ձախորդություններից, զավթեց նրա տունը, վորը հիմնահատակ արավ ու տեղը մի յերկհարկանի կրապատ տուն շինեց։

Անտոնը սրտամորմոք մի բան ասեց միայն համփա Սուլումոնին.

— Եղ արարքդ քեզ էլ չի մնալ Սուլումոն, վոր յես աչքս բաց, վորտիս վրա սաղ դու իմ տունը քանդեցիր։

Բայց ինչ կարող էր անել, ան քաջեց Անտոնը, թուքը կուլ տվեց ու վշտի շղթան փորում կուտակելով՝ վոնց վոր ասում են—հոգին չանգոելով քաշվեց իր պապական ջրաղացը, վորտեղ մինչև հիմի յել ջրաղացպանություն է անում։ Տարբերությունն այն է միայն, վոր համփա Սուլումոնը հազար ու մի սուտ-դորթով «հին պարտքի տեղ» Անտոնի ջրաղացն էլ խլեց և... «վորորմածաբար», ինչպես

ինքն էր ասում, թողեց վոր Անտոնն իր իսկ սեփական ջրաղացում մնա վորպես Սուլումոնի ջրաղացպան։

— Անտոն մարդ ես, ապրի իմ շվաքի տակ, ասաց «վորորմած» համփա Սուլումոնը։

Անտոնն իր վշտի շղթային ես մի ծանր ողակն էլ միացրեց ու սուտ կացավ։

Ես էր ու են, Անտոնն էլ վոչ գյուղն էր մտնում, վոչ էլ մեկի հետ եղ անցքերի մասին զրից անում։ Թեև մի անգամ նա տվրտերին խիստ անպատիվ էր արել ջրաղացում, հայհոյելով նրա ավետարանն էլ աստվածն էլ։ Ներկա յեղողները պատմում են, թե տերտերը նրան ասել է.

— Յեղբայր Անտոն, ամբողջ 5-6 տարի յե, վոչ գյուղն ես եկել, վոչ յեկեղեցի յես մտել, վոչ էլ մեռելներիդ գերեզմանն ես որհնել տվել, հոգիս ինչո՞ւ յես սատանաների բաժին դարձնում...

Անտոնը էլ անպատիվ բան չէր թողել, վոր տերտերի գլխին չթափի, բայց ամենից շատ ու ամենամեծ վիրավորանքն այն էր, վոր Անտոնը մի քանի մարդկանց մեջ ուղղակի տերտերի ձակատին ասել էր.

— Քու աստոծն ու Քրիստոսն էլ են համփա Սուլումոնի փողի գերին, դու յել նրա գյաղեն ես։ Թե եղ քու քրիստոս ու աստոծ ասածդ մեղ պեսների պաշտպանն են, իմ համփա Սուլումոնի պալատն իրան գլխին փուլ չեն ածում, վոնց վոր նա իմ տունը քանդեց։ Թե դու լավ մարդ ես, իմ են վախտը ձեն չեյիր հանում, վոր Սուլումոնը տունս հիմնահատակ էր անում... դու չեյիր, վոր խաչ ու խաչվառը ձեռիդ որհնում էյիր Սուլումոնի տան հիմքը, վորն ինձանից զավթած տան տեղը դուռնա դնելով պատում էր... Գնա, գնա նրա մեռելներն որհնի, քեզ փող կբախչի. յե՞ս ինչ ունեմ... Թե յեկել ես ունեցած-չունեցած ես քուրքս էլ քեզ տամ, վոր մրսեմ, շան սատակ ըլեմ, բալքի հոգիս արքայություն գնա, սատանեքի

բաժին չդառնա... Հոգի ունեմ, վոր սատանի բաժին դառնա կամ հրեշտակի՞... Հոգիս հրեն համփա Սուրմոնի ձեռին, գնա նրանից ուզի...

«Խելքը յերևի թոցրել ե», ասեցին գյուղի մեծամեծները և չթողին, վոր տերտերը գանգատ տա Անտոնի վրա:

II

Սովի տարիներ եյին իրար հաջորդում: Մեծ պատերազմն ընկել էր, գյուղերի աշխատող ձեռքը պակասել էր առաջվա պես սայլերով աղուն բերող չկար. մարդիկ շալակով եյին աղուն բերում, կամ ամենաշատը—մի ձիաբեռ կամ իշաբեռ: Պակասությունն ենպես էր խեղդել մարդկանց, վոր հարեանը հարեանին հացփոխել չէր տալիս: Համփա Սուրմոնը վաղուց դուրս արած կլինեք Անտոնին, վորովհետև ջաղացն ոգուտ չէր տալիս, բայց քանի վոր նա, Սուրմոնը, նոր գործ էր սկսել, «մսի փողբաթ» էր վերցրել և լավ էլ աշխատում էր, դրա համար էլ Անտոնին ձեռք չտվեց: «Եսոր չե եզուց ելի պետք ա գալու թեղ հիմի մի կերպ գլուխը պահի»—ասում էր Սուրմոնը:

Ձմեռվա ցուրտ որերից մեկն էր, յերբ գյուղից յերկու հոգի պարկերը շալակած յեկան Անտոնի ջաղացը և հայտնեցին, թե «թագավորին թախտից գցել են»: Ուրախ եյին նրանք, վորովհետև իմացել էյին, թե պատերազմը կարող է դադարել ու տղերքը կովի տեղից կվերադառնան:

Անտոնի համար միևնույն էր, թե ինչ է պատահել. նա վոչ վոքի չէր սպասում:

— Անտոն բիձա, եղ խի՞ դու յեկ չես ուրախանում. անիծած թագավորին թախտիցը վեր են գցել, աշխարհս ազատութիւն ա ընկել, կոխվը վերջանալու յա, խաղաղ որ ու կյանք ենք քաշելու, հարցրին աղուն բերող գյուղացիք:

— Ուրախանում... լավ եք ասում, համա... վերջն ա գովելի, պատասխանեց Անտոնը: Թագավորն ինձ ինչ ա արել, վոր ուրախանամ յա տխրեմ: Իմ հայ թագավորը հրեն գեղումը նստած: Թագավորը հո տունս քանդել չի, ջաղացս ձեռիցս խլել, ինձ ես որը գցել: Թագավորին թախտիցը գցելն են որը կիմանամ ու կուրախանամ, վոր գեղը լավող Սուրմոնի պես շներին իրարից կապեն ու շան սատակ անեն: Աշխարհիս խաղաղվելն են որը հաստատ կլի, վոր ավագակ տերտերի միրուքը կխուզեն, քյասիբներից զավթած հողերն ու բաղերը նրա ձեռիցը կխլեն, իրանց տերերին կտան, թե չե... դուք թե՛ գիտաք, թե թագավորի տեղ՝ ետ դայդի շներն ու գելերը չեն մեր ջանին ընկնելու, ու թե թագավորը մեր միսն ա կերել, դրանք վոսկոռնիս էլ չեն կոծելու...

— Ե՛, Անտոն բիձա, աշխարհն ըսենց եկել, ըսենց էլ գնալու յա. աստծու դրած որենք ա. աշխարհիս երեսին մեծ էլ պետք ա ըլի, պուճուր էլ. աղա յեկ պետք ա ըլի, նոքյար էլ. դու հենց ուզում ես հավասար ըլենք գիփս ել... Ես ձեռս տենում եմ, վրեն հինգ մատը կա, համա միսն էլ ա մեկելին նման չի, վոչ էլ հավասար. աստո՛ծ հու շմշ չի, վոր ըսենց ա ստեղծել, դու ուզում ես փոխվի... առարկեց վիճող գյուղացին:

— Ձե՛, բան չեմ ասում. պատասխանեց Անտոնը, զրից էր, ասեցի, ելի. խոսքս էլ տեղ կհասնի, գլխիս մի նոր ցավ ու պատուհաս էլ նոր կգա, համա ձեռիդ հմար մի բան կասեմ մենակ, վոր մատները ջուկ-ջուկ խեղճ ու կրակ գաղեր են, ուզում ա մեծ, ուզում ա պուճուր, բայց մի իրար հավաքի ու հուպ տու, հրես է՛, ըսենց. տենում եմ, ես ինչ բան ա, սրան դմբուզ *) կասեն: Աշխարհս վոր կա—դմբակոխվ ա. ում դմբուզը պինդ ա ծեփում, նրա տարածն ա: Դու հենց ես գիտում, իմ ցավը մենակ տունս

*) Բռունցք:

քանդող Սուրմոնն ա... հրեն Սուրմոնի կողքին ել—Արտեմն ա, Գրիշա-բեգը, քյոխվա Զաքարը, ես զոլի գեղումն ել Սիմոն-աղեն, աշխարհ թալանող առուտուրական Զավագ խաղեյինը, մեր գործակալ տեր-Ոհանեսը... վոյր մինն ա-սեմ... Ո՞վ կարա դրանց իշին չոչ առի, հավին—քիշ: Սը-րանք տենում եմ, վոնց են իրար հետ կապված, փեսա ու հաներ են, խաշախպեր ու կնքահեր. սրանց կողքին ել պրիստավը, կուբեռնատը, յես ինչ գիտամ—հազար ու մի նման շուն ու գել, գլխներին ել թագավորը բազմած: Շատ ել թե թագավորին թախտից գցել են, սրանք հու-կան, սրանց դմբուզը հու ծեփում ա... Ես եմ ասում, թե չե, ետր-եղուց գյուղեգյուղ եմ ըլելու, գերեզմանիս տեղն ել չեն խմանալու վորտեղ ա: Ո՞ւմ ինչ վեջն ա, թե աշ-խարհիս երեսին մի անտուն Անտոն ապրել ա, թե մեռել... Համա դու դմբակոխվը լավ միտդ պահի, թե մեռնենք վոչ, հրես մեր աչքովը կտեսանք:

— Արա, Անտոն բիձա, մեջ մտավ յերկրորդ գյու-ղացին. ետքան խելոք մարդ, ես ջաղացումն ինչ ես շի-նում, խի՞ չես գալի գեղը...

— Սուրմոնի դմբուզը հալա շատ ա գորավոր, քեզ պեսներն ել կովի վաստը թիկունքումս կաղնիլ չեն. գամ վոր քուրքս քամուն տան... Խելքն ինձ ո՞վ ա տվել, թե խելոքի, տունս խի՞ խլեցին ձեռիցս. ջաղացպանն ինչ ա, թե իրան ունեցած խելքն ինչ ըլի... հեգնեց Անտոնը և տեղիցը վեր կացավ, վոր ջաղացի ջուրը կտրի:

Գյուղացիք պարկերն ուսած ճամբա ընկան դեպի գյուղ, աշխույժ վեճ բանալով Անտոնի ասածների շուրջը, իսկ Անտոնն ելի լեզուն քաշեց իր բունը և լուռ ու մունջ նստեց ջաղացում, մտածելով թագավորին թախտից գցե-լու և պատերազմի վերջանալու մասին:

Տարիներ շարունակ նրա թմրած միտքն այժմ ար-տասովոր աշխատանք եր սկսել: Իր մութ ու ցածրիկ ջա-ղացում նստած, Անտոնը զարմանալի ծրագրեր եր կազ-

մում գյուղի դսրուզներին կործանելու մասին, հաճախ «ա՛խ» քաշելով, վոր ինքը մենակ ե, և վոր դժվար թե գյուղում գտնվեն մարդիկ, վորոնք հետեն իր խորհուրդ-ներին և զիմեն դաբաղովի:

III

Շատ ժամանակ չեք անցել են որից, յերբ պարկը շալակած միենույն գյուղացիներից մեկը յեկավ Անտոնի ջաղացը և դեռ «բարի լուս»-ը բերնումը—հայտնեց.

— Անտոն բիձա, հոգիդ սուրբ եր, դմբակոխվը գեղն ա ընկել: Ասում են մեծ մուսեթը բաժան-բաժան ա ըլել, յերկրի ամեն մի բուրջում թագա թագավորութին ա ստեղծվել: Բեգերը, գեներալինն ու սրանց պես մարդիկ ուզում են իրանք իշխեն. կոխի՞ն ել շարունակվում ա: Աշխարհս հենց ա խառնուվնթոր դառել, վոր չես իմա-նում ով ա տերը: Մեր գեղն ինչ մեր գեղն ա, իր քյա-սիր հալովը, աղալարների ճանկն ա ընկել: Ժողով են ա-րել թե գեղի կառավարիչ ջոկեն, քյասիբներին խոկել են ու իրանց ձեռը հավաքել եդ քու Սուրմոնը, Գրիշա-բեգն ու տերտերի տղեն:

— Դե, ել ինչ դմբակոխվ, պատասխանեց Անտոնը. ապա ել յետ են հին ջուրն ա, են հին ջաղացը. հակա-ռակ խոսող մարդ կա՞...

— Մի-երկու հոգի ձեն հանեցին, համա հրեն բռնել զալա յեն զրկել, ել ետ բանը տենողը կարա ծպտուն հանի՞... երնակ քեզ, վոր ես ջաղացումը նստած վոչ խե-րի յես խառնվում, վոչ շառի:

— Բան չկա, թող զալա քաշեն. ետքան տարի յա յես զալա յեմ քաշում ես ջաղացումը, թող մի քիչ ել նրանք եդ բանի համը տեսան, բալքի խելքները տեղը գա ու զոռա մարդկանց գեհին զիպչեն վոչ: Դու են ա-սա, ել ինչ նոր բան գիտես:

— Ըսկի: Նոր բանն են ա, վոր հայի, թուրքի ու վրացու սահմանը փակվել ա. ել առաջվա պես կարալ չենք ազատ ու համարձակ յա թիֆլիս գնանք, յա Բագու հիմի եդ տեղերում նոր թագավորութիւն ա ստեղծվել. սահմանին փակել են, ճամբերը կտրել. մնացել ենք չափարի*) մեջ. բանից ել հենց ա երևում, վոր կռիվ ա ընկնելու ես իրեք թագավորութենի մեջ, ըսենց խոսք ու գրից կա:

— Դե բա ինչ բանի կենան, վոր կռիվ չանեն. թագավորութիւն ասած բանըդ ել հենց նրա համար ա, վոր կռիվ անի, սրա-նրա հողը խլի, բա վճեց ես ուզում. աղեն հու իրան հողը քեզ չի պտի տալ, գնա, ջանդ թող դուս գա, կռիվ արա, հարևանիդ հողը խլի. թե սաղ մնաս. խլած հողդ աղեն կգավթի, ել յետ դու նրա նոքյարը կըլես, թե չե հու մեռար, դե ով չի մեռնելու վոր... տերտերը վրեդ աղոթք կկարդա, հոգիդ արքայության մեջ կցնծա:

— Ե... Անտոն բիձա, եսոր թարս ես վեր կացել, ել են առաջվա պես չես խոսում. դու ել ես խաբար ըլել:

— Դրուստ ա, թարս եմ վերկացել, չյունքի Սուրմոնի դամշու դաղած տեղերը հալա ցավում են: Լիզուս ինձ քաշած վեր ընկած ի ես ջաղացումը, յեկաք խոսացրիք, յես ել մի-երկու հակառակ գրից խոսացի. ձեզանից վոնն եր նրան հասցրել, եզսի որը մտավ ջաղացը, դուռը վրես փակեց ու...

— Ինչ... զարմացած ընդհատեց գյուղացին, թափեց...

— Թափեց... ասա միսդ քրքրեց...

— Վայ անորեն, անաստված... Անտոն բիձա, թող քոռեքոռ ման գամ, թե յես բան ասած ըլեմ. բա եդ դայի բան կըլի...

— Եդ հալա քիչ ա ինձպես պառավ հայվանին, վոր

*) Ցանկապատ:

գիզում չեմ թե ինչ գրից ում հետ անեմ: Իմ որումն ինձ սիլլա տվող չի ըլել, նա ինձ վեր կոխեց ջարդեց...

— Խի՞ չես գանգատ անում, Անտոն բիձա:

— Ո՞ւմ գանգատ անեմ, իրանից-իրան...

Ձմեռնամուտի ցուրտ ու խավար գիշեր եր: Թիֆլիս-բորանը քշել եր ամենքին իրանց բունը, գուրսը շունչ կենդանի չեր շարժվում: Մառախուղը փաթաթվել եր ծառերին, թփերին ու պինդ կպել գետնին: Գետը—վորբացած ու տկլոր յերեխայի նման, զրկված ամառվա պճնանքից ու աշունքվա բարիքներից, ախուր-տրտում վշշում եր, թե ինչպես շուտ անցան ծաղիկներն ու մրգեղենը, լողացող ճարածճի մանուկներն ու բազմաթիվ ծղվան թռչունները...

Այս զարգանդ գիշերն Անտոնը մեն-մենակ եր ջաղացում: Նա հաղիվ մի բանի փայտ եր հավաքել ցերեկով, կրակ արել կիսաքանդ բուխարում և շուտ-շուտ փրշում եր, վոր մխացող թաց փայտը վառվի: Ծիշտ ե, նա մենակության սովոր եր, բայց այժմ նրա սիրտն ավելի յեր ճմլվում, հոգին խռովում, վորովհետև տարվա այդ միջոցին—աշնան վերջն ու ձմեռնամուտին նա յերբեք մենակ չի յեղել: Տարվա այդ ժամանակը ջաղացի ամենայեռուղեով ժամանակն ե: Յեթե մինչև անգամ մոտակա հայ գյուղերից աղուն բերող չի գտնվել, հեռավոր թուրք գյուղերի աղունի սայլերին հերթ ու տեղ չի ճարվել, ենքան շատ ե յեղել նրանց թիվը: Իսկ հիմի... Հիմի կռիվներ կան հայ ու թուրքերի մեջ, ճանապարհները փակվել են, իրար այդի յեն կրակում, տուն քանդում. ով ե գլխից ձեռք վերցրել, վոր անցնի մյուսի սահմանը...

Այսպես մտքերի մեջ խորասուզված՝ Անտոնի ծանրացած գլուխն իջել եր մինչև գոգը, տարորինակ յերագ-

ներ հյուսելով՝ յերբ հանկարծ մի թրխկոց լսեց: Վեր թռավ Անտոնը, աչքերը տրորեց ու ափանջները սրեց: «Ո՛վ կարող եր ես խավար ու դիմամթ գիշերին շաղաղ գալ» — միտք արածով նա:

Դուան թրխկոցի ձայնը կրկնվեց մի տեսակ յերկյուղած ու անվստահ:

«Չլինի՞ թե գողեր են» — անցավ Անտոնի մտքով: Ու մեկ-մեկ սկսեց թվել իր գիտեցած պատմությունները շաղաղ թալանող գողերի մասին, յերբ նրա մտածմունքներն ընդհատեց թրխկոցը, վորին կցվեց կարծես ծանոթ արդամարդու մի ձայն:

Անտոնի սիրտը բաբախեց ուժգնորեն: Նա ինքնապաշտպանության նպատակով ձեռքը յերկարացրեց դեպի շաղացի նիզը և շունչն իրեն քաշած սպասեց, վոր ձայնը կրկնվի. թերևս կարողանա հիշել ձայնի տիրոջը:

— Անտոն պապ... Ա՛յ, Անտոն պապ, դուռը բաց արա:

Անտոնն ամբողջ մարմնով ցնցվեց ու դողաց: Ձայնը շատ նման էր իր վաղուց մեռած, պատերազմում սպանված մեծ տղի ձայնին:

«Մեղա, մեղա... կապտած շրթունքները հազիվ իրար բերելով շշնջաց Անտոնը, երազումն եմ թե՛ չարքերը պատեցին շաղացս»:

— Անտոն պապ... թրխկ, թրխկ... Անտոն պապ, բաց արա դուռը, ցուրտ ա...

— Ո՛վ ես, ի՞նչ մարդ ես, ես կես գիշերին ի՞նչ բան ունես դուրսը, ի՞նչ գործ ունես իմ շաղացի դռանը. տեղից յեխելով ասաց Անտոնն ու նիզը ձեռին ամուր բռնած մոտեցավ դռանը:

— Բաց արա, բաց, Անտոն պապ, բաց արա, հետո ամեն բան կպատմեմ. ստիպողաբար պնդեց ձայնը:

«Ով կուզի թող լինի, ի՞նչ ա տանելու» — մտածեց Անտոնն ու դուռը դռնալեն բաց արավ:

Յերկու հոգի շտապ ներս մտան: Անտոնը մթության

մեջ հազիվ նշմարեց նրանց բոյ ու բուսաթը և նկատեց վոր զինված են: Անծանոթները մոտեցան կրակին և սկսեցին ձեռները տաքացնել: Անտոնն ուշիուշով գիտում էր նրանց, հազիվ մխացող կրակի լույսով ու չեր իմանում ինչպես սկսի խոսակցությունը: Յերևում էր, վոր յեկվորները հեռու տեղից են գալի. շատ ցեխոտված ու հոգնած են, բայց թե ինչու ձիով չեն, չեր հասկանում:

— Ձի ունե՞ք, թե վոտով եք յեկել... ի՞նչ կա ես սև հարամի գիշերին, վոր տանից դուրս եք յեկել չորերն ընկել: Մեր կողմի մարդ չեք երևում, վորտեղացի յեք... խոսք բաց արավ Անտոնը:

— Վոտով ենք յեկել, ա՛ պապ. բնկերս ես տեղերին քիչ ծանոթ ե, սա բերեց հասցրեց ես շաղացին: Մենք Բագու ենք ապրում: Իմ պապն ես մոտիկ գյուղացի յե, բայց յես նրան չեմ տեսել, չեմ ճանաչում, յես մի քանի ամսական յերեխա յեմ յեղել, վոր հորըս ուսույապոնական կովումն սպանվելուց հետո, մայրս թողել ե պապիս տունը, ու ինձ հետն առել, Բագու տարել...

Ու դեռ խոսքը չեր վերջացրել յերիտասարդը, յերբ հանկարծ Անտոնը բարձր հեկեկանքով «վայ, բա՛լա ջան» գոչեց ու ընկավ նրա գիրկը:

Վարար արցունքներն առատորեն հոսում էին Անտոն աչքերից, վորը յերեխայի նման հեկեկում էր, արցունքներով վողողելով իր թոռան գողը:

— Արի մի աչքերդ պաչեմ, բա՛լա ջան, ա՛յ, իմ կորած բա՛լա, ա՛յ իմ միխուճար վորդի... Անտոնին թաղի ու ենպես գնա, ազիդ ջան. ձենդ ել ա հորդ նման, դու յե, ա՛յ յես քու շիմաղ բոյիդ մեռնեմ, ա՛յ նամուսով բա՛լա, վոր պապիդ սև ու խավար ուր պայծառացրիր... Անու միդ մեռնեմ բա՛լա, զլխումս խելք չի մնացել ա՛յ վորդի, մեռել եր պապդ ու քեզ չեր տեսել, ա՛յ, իմ կորած վորդի... Թող մի հերդ աչքը բաց անի, անհետ կորած գեղեմանիցը դուրս գա ու տեսա, թե տղեն ի՞նչ ապանի

ձուռ ա դռեր, ա՛յ, յես նրա անգլուման գերեզմանին մատաղ ըլեա...

— Պապի ջան, հերիք ա, հանգստացի... արցունքները կոկորդումը հուպ տալով՝ աշխատում եր հանգըստացնել իր պապին յերիտասարդ Արմենը, բայց անողուտ:

Անտոնն այնպես աղիողորմ եր արտասովում, այնպես եր գալարվում, փաթաթվում իր թոռանը, վոր կարծես կամենում եր ձուլվել նրան, ամփոփվել նրա մեջ:

— Վա՛յ, վա՛յ, բա՛լա ջան, պապդ աննամուս ա, մի տուն ել չունի, թե քեզ դոնադ պահի, զիփ խլել են, տա՛րել, քանդել...

Ու մին ել վեր թռավ Անտոնը մոլեգնած, կարծես ոճ խայթեց, կամ շիկացած յերկաթով դաղեցին:

— Դե, վեր կաց, վեր կաց գնանք: Անտոնն ել մե՜նակ չի, մեջքին սյուն տվող կա. վեր կաց գնանք, յես Սուրմոնի գլուխը կճղեմ, դուղը*) կերեմ ու մոխիրը քամուն կտամ, վոր հոտն ել չմնա ես աշխարհի յերեսին... Քու հոր կռիվ դարկողն ել նա յեր: Վոնց վոր իմ աղի գերեզմանի տեղը հայտնի չի, թող վոր են շունն ել անգերեզման մնա...

Կանգնել եր Անտոնը բոցավառված աչքերով, նիզը ձեռին բռնած ու դողում եր ամբողջ մարմնով՝ կարծես հովազ լինելը կամ վազը, պատրաստ հարձակման դիմելու:

— Վեր կաց. դատաստանի ժամն ա ես գիշեր...

— Նստի՛ր պապի, նստի՛ր. հանգստացի՛ր. դատաստանն ելի կանենք. բայց մի քիչ համբերի: Վոչ վոք չպետք է իմանա, թե այս գիշեր մենք յեկել ենք քեզ մոտ: Վոչ վոք չպետք է իմանա, թե յես, քու թոռը, յերևացել եմ ես կողմերում. մեր գործը շատ մեծ է, բայց շատ ել դադանի: Ես ջաղացը մեր դադանի հավաքատեղին ու գի՜նապահեստը կլինի: Շուտով, շատ շուտով դու կտեսնես,

*) Ուղեղ:

թե ինչպես ենք վերացնում Սուրմոններին ու նրա պե՜տերին. միայն թե վոչ վոք չպետք է իմանա, թե ես ջաղացում վորեւե բան է կատարվում: Մենք շուտով գնալու ենք, մինչև լուսը բացվելը, վոր մեզ տեսնող չլինի: Ամեն գիշեր մարդ կգա մոտդ ու հենց վոր դուռը թակի ու ասի «Աւմեն», դուռը բաց կանես: Արմեն իմ անունն է. իմ անունով ել յեկողն ինչ բերի, կպահես, ինչ բան ել ասի—կկատարես:

Անտոնը քիչ հանգստացած, նստեց բուխարու առաջ, աղոտ լույսով լավ անողեց Արմենին ու նրա ընկեր՝ ըջը, վորը լուռ եր, ապա կես տարակուսանքով հարցրեց.

— Շատվոր ե՞ք, շատվոր... թե՞ «դարդակ խոսամ, քամին տանի»... Թիկունքներումդ ո՞վ կա... Ռուսեթի հետ կապ ունե՞ք...

Արմենի տված բացատրությունները գոհացրին Անտոնի անսպառ հետաքրքրությունը, վորից հետո նա յերկա՛ր գրկախառնվելուց, ճանապարհ դրեց «հյուրերին», մի անգամ ևս խնդրելով իր թոռանը.

— Արմեն ջան, անումիդ մատաղ, մին-մին դու յել արի, տեսամ, կարոտս առնեմ... թե կարաս, մի որ ել ցերեկով արի, մի լիսով բոյդ տեսամ...

— Լավ, ասաց Արմենը:

Գիշերվա խավարի մեջ, յերկու հողի սովերների պես իրար կպած ձուլվեցին մթությանը, իսկ Անտոնը յերկար ժամանակ կանգնած մնաց ջրաղացի դռան մոտ, ուրախության արցունքն աչքերին և ապագա մեծ գործի՝ հեռանկարների աղոտ ծրագրերն իր տանջված ուղեղում:

IV

Լույսը բացվելուն պես Անտոնը ջահել նորահարսի պես վեր կացավ, ավելը ձեռն առավ ու սկսեց ջրաղացի քունջ ու պուճախն ավելի, մաքրել: Տարիների կուտակված փոշին ու աղը սրբում եր Անտոնը, ոճաքրից կանա-

ված սարգի բները քանդում, հետն ել ինչ վոր ուրախ
յերգ դնդաացնում քթի տակ:

Ջահելացել եր Անտոնը. քսան տարեկան յերիտասար-
դի պես աշխուժացել: Գործը վերջացնելուց հետո, մինչև
անգամ քուրքն ել հանեց, դուրսը թափ տվեց, փափախը
խճեց դռան ծառին, տարիներով մորթու մեջը բուն դրած
ալյուրի փոշին քամուն տվեց, ապա մոտեցավ ջաղացի
տակով հոսող առվակին, յերեսը չոփ-չոփ լվացավ ու
զվարթացած ներս մտավ ջաղացը, խառնիխուռն թափ-
ված իրերն ու գործիքները հավաքեց, կարգավորեց, ամեն
բան դրեց իր տեղը:

Աշնանային արևի շողը փոքրիկ լուսամուտից ընկել
եր ներս և ուրախ ժպիտով պատվում, շորորում եր խա-
վար ջաղացի մեջ, ել ավելի պայծառացնելով: Անտոնի
սիրտը, վորը կարծես խնդությամբ լի, պատրաստվում եր
դիմավորելու իր հեռավոր, կարոտած սիրեցյալին:

Ջաղացի ներսը կարգավորելուց հետո, Անտոնը դուրս
եկավ, առվակն անցնելով բարձրացավ սարի լանջը, չոր
փայտ հավաքեց, շալակն առած կրկին վերադարձավ, ջա-
ղացի շուրը կապեց ու «հոգապահուստ» մի խան*) ցո-
րենի կեսը լցրեց տաշտի մեջ, ջաղացի վոտի տակի սեպը
յետ քաշեց, վոր ալյուրը մանր աղա: Ապա բուխարու
կրակը վառեց ու թևերը յետ ծալելով՝ փոքրիկ տաշտն
առաջը դրեց, ալյուրի կեսը մեջն ածեց ու սկսեց խմոր
հունցել, վոր կրկենի թխի**):

— Անտոն բիձա, եհե Անտոն բիձա, ձայնեց մեկը
դրսից, եղ ո՞ւմ աղունն ես աղում...

Անտոնը վեր թռավ, խմորակոլով ձեռները մաքրելով
դուրս եկավ, վոր տեսնի ով և կանչողը:

Դյուղի չարչին եր, վորը ձին նստած պտտում եր
դյուղեգյուղ, մանրուքը հացի հետ փոխում:

*) Խան — կոտ — մոտավորապես 30 ֆունտ:

**) Կրկենի — բաղարջ հաց:

— Հա, Ներսես ջան, դու յե՞ս, ասաց Անտոնը, ձե-
նիցդ ճանաչեցի վոչ. խե՛ր ըլի, ի՞նչ ես մանգալի ես կող-
մերը:

— Վոչինչ, մի քիչ ցորեն եմ հավաքել, ասում եմ
աղաս, մինչ յես ես մոտիկ գեղը դնամ գամ, մի թեթև
առուտուրի բան ունեմ, ասաց չարչին: Կարելի յա...

— Զուխտ աչքիս վրա, աղունդ ինձ տու, դու դնա. —
պատասխանեց Անտոնը, հենց աղամ, վոնց վոր ուսեթի
կրուչատկա*):

— Եղ ո՞ւմ աղունն ա վրեն, հարցրեց չարչին:

— Ի՛մ աղունը:

— Խի՞, դու աղուն ել ունե՞ս, ետ վո՞նց ա են գազանը
քեզ մոտ հատիկ թողել. հետաքրքրությամբ ու հարցական
հայացքով դիմեց չարչին Անտոնին:

— Տնաշեն, ես քսան տարուց ավելի ա ուրիշների
համար եմ ջաղացպանութիւն անում, վոր մի որ ել ինձ
համար անեմ, դադաղա յա...

— Ձե, բան չեմ ասում, Անտոն բիձա, քեֆիդ դիպչի
վոչ, մենակ թե արմանում եմ, վոր են ավազակի տղա
ավազակը քեզ մոտ ցորենի հատիկ ա թողել, թե չե...
հալբաթ վոր իրավունք ունես...

Չարչի Ներսեսը խոսքը կարճելով՝ աղունը հանձնեց
Անտոնին ու ինքը ձին քշեց Անտոնին պատվիրելով.

— Անտոն բիձա, քե մատաղ, աղունս լավ աղա ու
մի կրկենի ել թխի, վոր հետո տուն տանեմ, քու թխած
կրկենին շատ համով ա ըլում:

— Աչքիս վրա Ներսես ջան, համա յետ գալիս հետդ
մի քիչ չայ — շաքար բեր ինձ համար, քիչ մրսած եմ, խը-
մեմ, բալքի քրտնեմ, լավանամ:

Շարչի Ներսեսն արդեն հեռացել եր: Անտոնը նրա
աղունը ներս առավ իրեն-իրեն մտածելով. — «Ես աղվեսի

*) Կրուչակա — կրուչատկա — ալյուրի մի տեսակն և շատ
մանր աղացված:

1049-58(18095)

Թուր կտա բանս խարաբ կանի, սրա հետ պետք ա ոխտն եղապոսի *) խելք ու լեզու ունենա մարդ»:

Անտոնը շուտով բաց արավ բուխարու թեժ կրակը, կրկենու համար լավ հունցած խմորը մեջը գցեց, ծածկեց չարչի Ներսեսի աղուհը տաշան ածեց ու սկսեց աղալ: Ապա նրա ալյուրից մի քիչ վերցնելով՝ յերկրորդ կրկենին հունցեց ու իրենը կրակից հանելով՝ կրկին թեժ արավ ոջախը, վոր թխի:

Իր աշխատանքով կլանված, չնկատեց, թե ինչպես անցավ ժամանակը, յերբ չարչի Ներսեսը կրկին յերևաց:

— Անտոն բիձա, աղուհն աղացած, պատրաստ ա. կրկենիս թխել ես...

— Հա, քե մատաղ, հենց կրկենի յեմ թխել, վոր շահի սուկրի վրա յել կերած չեն. ալիքդ ել հրես, ենքան մանր եմ արել, վոր ձեռներիցդ կկաշի: Մենակ քեզ մի բան եմ խնդրում վոր ինձ մի գրվանքա շաքար ու մի քիչ ել չայ տա. սաղ ըլեմ մի որ պարտքդ կտամ, արած լավութիւնդ ել իր կարգին:

Չարչի Ներսեսին ինչպես յերևաց դուր չեկավ Անտոնի առաջարկը, բայց վորպեսզի ծածկի իր տարակուսանքը, նա յերեսը շուռ տալով բաց արավ իր խուրջինը, քար ու կշեռքը հանեց, մի ֆունտ շաքար կշռեց մի քիչ ել թեյի խոտ ածեց մի թղթի կտորի մեջ ու ավեց Անտոնին, կցելով այն անհրաժեշտ նախաբանը, վոր միշտ պատրաստ ունեւ ամեն մի մուշտարու համար:

— Առ, Անտոն բիձա, անուշ-անուշ խմի, հալալ ա քեզ պես հալալ մարդուն, պարտքի մասին ավելորդ ա խոտալը. սաղ ըլես, մի որ կտաս, ամեն որ հու մարդու տեղը նեզ չի ըլիլ... Առակն ասում ա—«լավութիւնն արա ու ջուրը գցի, ձուկը թե չիմանա, խալխն ելա հո կիմանա»...

*) Յեզոպոս:

— Ենն ու լիքը կենա ոջախդ. հաստատ կենաս տանդ վրա, Ներսես ջան. հալբաթ վոր... լավութիւնը մի անուշ հոտով ծաղիկ ա, վոր ամառ-ձմեռ միշտ գալար ա մնում ու հոտ տալի թե անողին, թե ընդունողին. թե սաղ մնամ, ես լավութենի տակիցը դուրս կգամ, պարտքս կըտամ, թե չե հու մեռա, հենց իմացիր թե վրես գանձանակ ես գցել...

Եւ ել ինչ խոսք ա վոր ասում ես Անտոն բիձա,— ընդհատեց չարչին. հալա աչքիս շատ ջահել ես երևում, եսոր ունզդ շատ պայծառ ա, հալա շատ կապրես. յես ասում եմ գաս գեղը մի ջահել-պառավ կնիկ գտնենք, պսակենք, դու մեռնելու մասին ես խոսում... կատակեց չարչին, խուրջինն Անտոնի ոգնությամբ գցեց ձիու վրա ու հեծնելով, ճանապարհ ընկավ մի բայաթի մոմուլով:

«Հալբաթ եսոր հունձն առատ ա ըլել, լավ ա խուզել գեղացոնց, բողի հետ մի քիչ ել մորթուց կարելով» մտմտաց ինքն իրեն Անտոնը և ջուր չաղ տալով հատակին, նորից մաքրեց ջրաղացը ու մի խալիտ չոր խոտ դրեց ոջախի զրաղին, վոր գիշերը յեկողի տակը փափուկ լինի:

Մութն ընկնելու վրա յեր: Տավարածի ասողը *) յերկնքի բաց կապույտի վրա ժպտում եր, թիթեռնիկի նման թափահարելով իր փոքրիկ թևերը: Անտոնն ամբողջ որը թեև վոշինչ չեր կերել բայց և այնպես քաղց չեր զգում: Նա իր թխած կրկենուն ձեռք չեր տվել, պահում եր «ազիզ զոնաղի» համար, վոր միասին ուտեն: Թե ով եր լինելու եզ «ազիզ զոնաղը», ինքն ել չգիտեր, բայց այնպիսի կարոտով ու անհամբերությամբ եր սպասում:

*) Առաջին ասողը վոր յերևում ե յերկնակամարի վրա: Գյուղացիք այդ ասողին ասում են «տավարածի ասող», հավանորեն կցելով այն մտքի հետ, վոր այդ ասողը դուրս գալիս տավարածը պետք ե արդեն նախիրը տուն բերի: Մ. Դ.

նրան, վոր կարծես տարիներով կարոտած, սերը սրտում բորբոքվող նորահարս լինելը իր ամուսնու գալուն սպասող: Անտոնը շուտ-շուտ ներս ու դուրս եր անում, անհանգիստ ման-ման անում ջաղացի չորս բոլորը, բարձրանում ջաղացի կառուրը, աչքերը բայն չուում զանազան ուղղությամբ, վոր մի գուցե խավարի մեջ յեկող նկատի, կամ ականջները սրում, շունչն իրեն քաշում, վոր լսի, թե հեռվից ձեն-ձուն հո չի՞ գալիս... Այսպիսի լարված ու ջղային դրությամբ, հանկարծ մի մկան խլտոց, կամ թրուշունի թպրտոց ցնցում եր նրա սիրտը, վորն սկսում եր անհանգիստ ու արագ բաբախել, և հուսախաբված ծերունին հառաչանք արձակելով, կամ ինչպես ասում են— «հոգոց անելով» գլուխը պտուլտ եր տալիս ինքն իրեն մտածելով— «վա՛յ թե յեկող չըլի, յերկինքն աստղալից ա», կամ, «չլի՞ երեկվա կատարվածն երազ եր, մի հին հեքյաթ»...

Գիշերն իր աստղազարդ վերմակով բարուրել ու քուն եր դրել ամենքին. միակ արթուն շունչը վոր կար, դա— Անտոնն եր, մեկել ձորում հոսող առուն ու թեթե քամին վոր ծառերի վրա մնացած հատ ու կենտ տերեւներն եր պոկում, առնում տանում...

Անտոնի հաշվով կես գիշերն արդեն մոտ եր: «Հրես ուր վոր ե կգան» հաստատ վճռեց իր մեջ ու մտնելով ջաղացը, կրակն իրար արավ, վառեց, վաղուց մոռացված, ունկը կոտրած չուգունե «ախթափա չայնիկը» դրեց վրան մեջ տեղից ճաքած ու մավթուղով կապած բաժակը լվացավ, սրբեց փեշի ծայրով, ժանգը կերած դանակը մոխիրով մաքրեց, չարչուց առած շաքարը կոտրատեց մանր-մանր, կրկենու փոշին փչեց, այրված տեղերն սկսեց քերել դանակով ու խմորի փոքրիկ տաշտը շուռ տալով դրեց վրան, վոր սեղանի տեղ ծառայի:

Ես սարգ ու կարգի մեջ եր Անտոնը, յերբ մեկը դուռը բաղխեց:

— Ո՞վ ե... վեր թռավ Անտոնը, վորի սիրտը հենց ծուլ ելավ, վոր կարծես բերնիցն ուզում եր դուրս թռչի:

— Յես եմ, Անտոն պապ, բաց արա դուռը, Արմենի մոտիցն եմ գալի:

Անտոնն արագ վրա թռավ, դուռը բաց արավ, յեկողին ներս հրավիրեց, ապա դուռը կրկին պինդ փակեց, մեծ նիզը գցեց, վոր վոշ վոք չկարողանա բաց անի ու կրակի լուսով նկատեց, վոր յեկողն Արմենի հետ յեկած յերեկվա տղան ե:

— Ե՛սքան ել կուշանան, տնաշենի տղա, հենց իմացա յերկվա տեսածս երազ եր: Դե, նստի, նստի, մրսած կլես մի չայ տամ խմի, եսոր ել հրես տեսում ես, ես կրկենին, թխել եմ, սոված կլես, կեր, համա ամեն մի թիքեն ուտելուցդ առաջ թաթախ արա աղի մեջ, վոր համով ըլի, կրկենին առանց աղ են թխում:

— Շնորհակալ եմ, կուշտ եմ, պատասխանեց յերիտասարդը:

— Ե՛լի, ինչքան չըլի, բերանդ թաց ու ցամաք կանես, ուրիշ բան չունեմ, վոր պատիվ անեմ, յես ել եմ սոված, սաղ որը մանանա չեմ դրել բերանս, քեզ եմ ճամբա պահել: Համ ել... անունդ ինձ բախշի, անունդ ի՞նչ ա...:

— Անունս Արսեն ա:

— Դե, Արսեն ջան, նստի ետ փափուկ խոտի վրա, համ չայ կխամենք, համ ել մի քիչ գրից կանենք ձեր գործերիցը:

Անտոնն ու Արսենը նստեցին կրակի շուրջը: Անտոնն ամեն կերպ աշխատում եր հյուրասիրել իր «ազիզ զոնաղին», ինքն ել ախորժակով ուտում եր կրկենին:

— Յես շտապում եմ, Անտոն պապ, ասաց Արսենը. ես կապոցը վոր տեսնում ես, թղթեր են, եստեղ շատ բան կա գրած մեր գործի ու անելիքների մասին: Սրանք

տոնը հանկարծ հիշեց թղթի կապոցի մասին: Նա խսկույն զգաստացավ, կրակն իրար արավ ու ջաղացի դուռն զգուշությամբ բաց արեց: Աղամամութիւն ընկել էր: Անտոնը թեի տակն առած թղթի կապոցը, լուս ու մութը խառնվելու պինդ խավարի մեջ իջավ գեպի առուն, արեխները հանեց, մտավ ջրի մեջ ու վազեց գեպի մեծ ճանապարհը, վորը յերկաթուղու կայարանը միացնում իր շրջանի գրեթե բոլոր դյուղերի հետ: Տեղ հասնելով՝ նա ջրից դուրս եկավ ու թղթերը ճանապարհի յերկարությամբ սկսեց փռել: Մի քանի բոպե չանցած՝ ճանապարհը ծիր կաթինի աստղաշարքի նման փայլում էր բոլորեկյան կոչի թուրքիկներով:

Անտոնն իր հետքը կորցնելու նպատակով՝ մտավ մեծ ճանապարհի մոտով հոսող գետը և գետի հոսանքով իջնելով՝ հասավ առվին ու կրկին վերագարծավ ջաղացի մոտ: Տրեխները հագավ, բարձրացավ վերև, մտավ ջաղացը, կրակը՝ վառեց, թրջված շորերն սկսեց ցամաքացնել:

Խավարն իր սև վարագույրը կամաց-կամաց յետ եր քաշում: Լույսը բացվում էր:

VI

Պարծառ որ եր բացվել, բայց Անտոնը դեռ քնած էր: Մին ել ջաղացի դուռն ամուր բաղխեցին: Անտոնը վեր թռավ տեղից, աչքերը արորեց ու քունը գլխումը, զգաց, վոր դռան թրխկոցն իսկի աղուն բերողի չի նման, ով վոր է, շատ կատաղած է քացի տալիս դռանը:

— Ե՛յ, ջաղացպան, ի՞նչ ես շնթուել...

Սուրմոնն էր:

Անտոնը խաթվածի պես ծլունգ ելավ տեղիցը դուռը բաց արավ:

Բարի լույսի փոխարեն, Սուրմոնն սկսեց գոռգոռալ ու հայհոյանքներ թափել:

— Տո՛ւ, քավթառ շուն, եսպես ես պահում ջաղացս: Քեզ աղա յեմ կարգել գլխիս...

— Դե, աղուն բերող չկա, մի քիչ նունջա տարել եր... կմկմալով պատասխանեց Անտոնը:

— Աղուն բերող չկա... ել ո՞վ աղուն կբերի խարաբախանա, ավերակ ջաղացը... դուռը վոր փակ պահես, ել ո՞վ մոտ կգա... Ո՞վ ա տեսել ջաղացի դուռը որը կեսորին փակ: Քու ջաղացն իսկի փակ պահել էս, վոր հիմի իմն ես պահում... Սաղ մի սհաթ ա, ջաղացի դուռը կոտրատում եմ, ձեն տվող չկա, աղուն բերողը գլուխն ինչ քալումը տա...

— Ես տեսակ բան իսկի ինձ հետ պատահած չի, Սուրմոն...

— Ձենդ, հարամգաղա. շնությունն ել նոր ես սովորել... Ո՞վ ա գիշերս քեզ մոտ զոնաղ կանչված ըլել, վոր չայ-չաքար ես առել, կրկենի թխել, ջաղացդ ել ավել, մաքրել, վոր յեկողը թողոտ չըլի: Ասա, զոնաղդ ո՞վ եր, ում կնիկն եր...

Սուրմոնն, ամոթ ա, սիպտակ միրուքիս մուր մի քսիլ...

— Կաց, հալա, յես քեզ մուր շանց կտամ...

Ու ձին դռան ծառիցը կապելով՝ Սուրմոնը ներս մտավ ջաղացը:

Բուխարու առաջ դեռ իրենց տեղն եյին թեյամանը, բաժակը, շաքարը, կրկենու մնացորդը և այն խոտը, վորի վրա նստել էր Արսենը: Մոռացկոտ ծերունու տնփութութիւն:

— Աֆֆերիմ պառնով... հեգնեց Սուրմոնը, — աֆֆերիմ ջանիդ դադրը լավ ես իմացել: Ես սուփրասեղանը յես իսկի իմ տանն ել չեմ սարքել. լավ եք քեֆ արել, խոտք չունեմ. Սուրմոնի ջանը թող դուրս գա, վոր ամիսներով շաքարի երես չի տեսնում: Բա գուռնա-դհոնն ուրա, գուռնա դհոնը: Յես ել հենց գիտենամ ջաղացս հալալ

մարդու ձեռքի յա, դու մի ասիլ գող ու ավագակի ճանկ եմ գցել: Տարեկան քանի թաղար*) հաց ես ծախում...

— Սոլոմոն, ինձ բխաբուռ, խայտառակ մի անիլ, ես ասի վոտս գերեզմանումը մարդ եմ, ես հասակն եմ հասել մի մարդ ելա ինձ գող չի ասել... դսպված զայրույթով առարկեց Անտոնը:

— Հա՛-ա՛... Ուրիշներն եշ են. յես ել հո է՛շ չեմ, վոր չհասկանամ, թե գող չես, ես սովի տարին վճռաեղից ասքեզ ցորենը, վոր աղացել, կրկենի յես թխել. թե գող չես վճռաեղից ես տալու չարչի ներսեսի պարտքը, թե գող չես, ես ո՞վ աս ես խոտի վրա նստել, հետդ լըբություն արել. ի՞նչ գուլ**)

կնիկ ես պահում, խալխի աչքիցը ծածուկ: Դու վո՛չ թե ցորեն ու ալյուր ես գողացել, դու մարդ ել ես գողացել, մա՛րդ...

— Սոլոմոն, Սոլոմոն, վերե յերկինք կա, ձենդ կըլսի, հոգուտ մեղք մի անիլ:

— Ա՛յ, խռով կենա գլխիտ յերկինքն ել ու գետինքն ել, հալա յես եմ հոգուտ մեղք անում... դե, բաց արա բոխչեզ, ինչ վոր ունես գողացած, պահած, մեղքան հանի, թե չե դիվանի ռեխը կտամ, ջանդ գլուլով կքրքրեն, մաղ կշինեն:

— Ես յես, եզ դու, ես ել ջաղացը, ել հո տուն չունեմ, տեղ չունեմ, բարեկամ ու ազգական չունեմ, վոր նրանց պահ տված բլեմ: Ման արի, քրքրի, ջաղացը տալն ու վրա արա, թե մի ծեղ գտնես պահած, ուզում ես ինձ մորթի, ջիգյարս գցի ետ բուխարկի կրակին ու կեր: Համա... ինձ խալխի միջին խայտառակ մի անիլ. անումս տափը մի դնիլ. յես ել մի մարդ եմ ելել մարդամիջում, նամուսով մարդ...

Սոլոմոնը կատաղած դես-դեն ընկավ, սուտ-սուտ

*) Թաղարը—մոտ 30 փութ է:

**) Դուլ—վորբեայրի կին:

ման եկավ, մի քանի քար ու փայտ տալն ու վրա արավ ապա դառնալով Անտոնին, գոռաց.

— Շորերդ հանի, դեսը դի, կնքդ տկոր կանգնի, շորերդ ման եմ գալու, դու թիկունքումդ կարած փող կունենաս:

Արի, ա՛յ մարդ, ասածու մտիկ արա, յես փող-գաղ չունեմ... կատաղության. դողը բռնած ասաց Անտոնը:

— Աստոծ-մաստոծ չեմ ճանաչում յես, շորերդ հանի, հրամայեց Սոլոմոնը:

Անտոնը հանկարծ հիշեց Արսենից վերցրած թուղթը: «Բա վոր բռնվի» — միտք արավ նա: Ու մինչդեռ Սոլոմոնը մուլթ անկյունում շուռ եր տալիս ցորենի կոտը, Անտոնն իսկույն հանեց թուղթը, խոտնեց խոտի հետ ու գցեց բուխարու կրակի մեջ:

— Ի՞նչ ես անում, շո՛ւն, ետ ի՞նչ կրակ աս:

— Ա՛յ, անաստված, ուզում ես բա տկոր փետանամ, ես խոտը կրակի վրա յեմ դնում, վոր շանսատակ չլրեմ:

Սոլոմոնն անմիջապես մոտ վազեց գոչելով.

— Տո՛, գո՛ղ շուն, փողերը կրակը գցեցիր, հա՛...

Ու մտրակը քաշած սկսեց ծեծը:

Անտոնն անշարժ կանգնած, մտրակի ամեն մի հարվածից հետո, աղիողորմ կրկնում եր. — «Ես ել երկու, ես ել երկու»...

Ի՞նչ ես փնթիխթում, քավթառ ավագակ. կատաղած գոռաց Սոլոմոնը դադարեցնելով հարվածելը:

— Վոչինչ, Սոլոմոն, սրանով երկու անգամ աս, դու ինձ թակում ես, նրա հաշիվն եմ անում:

— Հաշիվ ես պահում, հա՛... անգամ քոփակ: Հալա շորերդ հանի, հաշիվը քեզ յետով կասեմ:

— Իմ շորն ես մի քուրքն աս, ես ել ան, աչքդ կոխի, տես, միջին Մանթաշովի խաղնեն պահած կլրեմ:

— Բռնեքը կրակն ածեցիր ու դարդակ քուրքն ես

ցաւ. թե մեր պապ Ադամն ես, եկել ես, թե Սողոմոն խազէլինի հոգուն չողես, հոգին հանես, առնես, տանես:

— Ե՛հ, Վարթեան ջան, ել հարցնիլ մի. իմը ծովն ա ընկել. նստի, սոված կըլես, երեկվանից մնացած մի քիչ կըկենու թիքա ունեմ, քեզ տամ կեր ու պատմի, թե ետ ինչ հարսանիքի նաղը արի:

— Ա՛յ, ի՛նչ եմ ասել քեզ պես մարդին... Սոված եմ, սով կուլ տամ, ծարավ եմ, ծով կուլտամ: Կըկենին տուր յես մանեմ, պատմութիւնն ել լավ կանեմ: Հարսանիքը... տիր-նա-նի-նի... ճամբա ընկավ:

Ու Կուպըն ընդհատելով սկսեց պարի յեղանակ դնողը-նացնել ու պարել, կըկենին ծամելով:

— Ա՛, Կուպըն մեռած, քեզ բան եմ ասում, դու պար ես գալի՞... ահամա ծիծաղելով ասաց Անտոնը:

— Բա ի՞նչ անեմ, պապար չանեմ... գնացին, թե հարսին բերեն... հարսին բերին...

Հոլով, հոլով, հոփ ինջա,
Դահրա գցեմ, թոփ ինջա,
Ալա քոլի խնձորն ա,
Խնձորը կծեմ, ծուլ անեմ,
Զիգի հարսին կուլ անեմ...

— Ա՛յ, մեռնես դու, մեռնես, ա՛ Կուպըն մեռած...

— Հագիր քու խաղեյին Սողոմոնը մեռնի՞... Դե, լավ լավ. արի պատմեմ: Դե, հո դիտես, վոր ես քու խաղեյին Սողոմոնի ախպոր տղին—չոփուռ Մադուն մեր գեղումն աղջիկ չավին. շատ եր սիրուն, երեսը մկան կըծկըծոտած հացի պես. ինձ են Կուպը ասում, համա նա թամամ—արաս եր, մարաս եր, կպրի կարաս եր: Յերեսի կենն երած եր, բեղի տեղն ել—ծաղկի կերած եր:

— Ա՛ Կուպը մեռած, ի՛նչ ես գլխիս շայիբ դառել, բան պատմի, խոսք հասկանամ, Մադու գլուխն ել ենտեղ թաղեմ,—ընդհատեց Անտոնը:

— Յես ել թաղեմ, թաղ անեմ, խալխի միջեն լաղ

անեմ. պատմեմ, պատմեմ, պատ անեմ, քու հովսակն*) շատ անեմ:

— Տէր մեղա...

— Մեղա, մեղա, տեր մեղա, ես մեր գեղը շան գեղ ա...

— Ա՛, վոչ ու փուչ, պատմելու յէս, չե...

— Հա՛, բնա, բա ես ի՛նչ բանի յեմ. պատմում եմ, ելի... ես չոփուռ Մադու համար գնացել են ու ես մեր կողքի վարդապետանց գեղիցը մի աղջիկ ուզել: Մաղ գշերը հարսանիքը մեր գեղումը նստած, կերել, խմել, քեֆ կեն արել ու լիսածեղին ճամբա ընկել դեա հարսնացուի գեղը: Զիավորները հարբած, քեֆները քոք, գալիս են հասնում գետի զրաղի մեծ ճամբին, ու մին ել են տեսնում ճամբովն երկան ու մին փռած թղթեր: Միքանի հոգի ձիուցը վեր են գալի ետ թղթերը հավաքում, ուզում են կարգան, համա գինին գլխումը պար ա գալիս, մարգ ի՛նչ կարա հասկանա, թե ինչ ա գրած մեջը: Կզկզացնում են, կզկզացնում, ու ես թղթերը իրար մեջ բաժանում, վոր պապիրոսի համար պետք ածեն: Թղթերը շատ են ըլում. հարսանքավորների կատարն ել կարմրած, ում վոր ճամբին պատահում են, ետ թղթերիցը տալիս են, վոր պապիրոս բաշի. իսկ վոր մտնում են գեղը, գունա—գնդի ձենը դրմբացնելով, ձին խաղացնելով քշում են, ու ինչ-քան իրանք են շաղ տալի, երկու ենքան ել թղթերը հենց—իրանք քամու բերանի ընկած գեղով մին ցրվում են: Ասում են՝ սաղ գեղի վրովը կասես սպիտակ աղու-նակներ ըլեյին թուչելիս...

Այստեղ Կուպըն խորհրդավոր կերպով ընդհատեց իր պատմութիւնը:

— Հետո՞... անհամբերութեամբ հարց տվեց Անտոնը՝ վորի աչքերը վառվում էին:

*) Հովսակ—համբերութիւն:

նշանակել են, վոր ջաղացի վրա հսկի... Եսպես հազար ու մի մտքերի մեջ եր Անտոնը, յերբ ներս մտան պահակները—Ավետիսի գլխավորութեամբ,

— Բարի իրիկուն Անտոն բիձա:

— Բարով, հազար բարի, յեկեք տղերք ջան, յեկեք, մրսած կըլեք, յեկեք տաքացեք, կրակի փայտն ավելացնելով—ասաց Անտոնը:

Պահակները հրացանները պատին դեմ անելով մոտեցան բուխարու կրակին:

— Հրեն ոխտը բալշնիկ եմ բռնել ծառիցը կապել, եզուց Մեխակ վարժապետին փեշքեշ եմ անելու,—ասաց պահակներից մեկը:

— Ոխտը չի, ութն ա, վրա բերեց յերկրորդը:

— «Արջն իրեն ահիցը կըգողա»—կրկին խոսեց առաջինը: Ես հալա բալշնիկի թուղթն ա երեացել, Մեխակ վարժապետը չի կարում դադարնստի, բա վոր եզուց թղթի տեղ գյուլլա երեա, վոնց ա դոշը դեմ տալու:

— Դոշը չե, մեջքն ա դեմ տալու, մեջքը. հենց փախչի վոր, վոնց-վոր թաղի տեսած աղվես, ել յետ դոշը դեմ տվողը յես ու դու պտենք ըլել, յես ու դո՛ւ... կրկին խոսեց յերկրորդը:

— Հա, վոնց չե, եփել են հազիր արել: Թե յես բալշնիկի վրա գյուլլա գցեմ, թող իմ երեսանցը դիպչի: Թե մի աչքս նրանց կըտեսնա... յես թող շուն դառնամ, թե նրանց վրա թվանք մեկնեմ: Աղբբեջանը քեզ որինակ քանի Մուսավաթն եր, մեզ հետ կռիվը հո կռիվ եր, իրենց մեջ ել շնաքոյու ընկած՝ գզում ին, վոնց վոր հիմի մեր գեղումը: Մուսավաթն աղին թե ու թիկունք եր տվել, կստաղացրել, գցել քյասիբի ջանին... Բալշնիկն եկավ, են ոյինը դրեց ետ քու Մամադ աղի ու Մամադ աղի գլխին, վոր հիմի ով գիտա վորտեղ են սոված գկըտում. քյասիբն ել դինջացավ ու իրեն վար ու ցանին ա, իրեն մշակութենին:

— Արա ա Միդ, ել ինչ ենք եկել ես ճամբին դարավուլ կաղնել, ենա յեկ առավոտն ես Ավետիս դայուն ասենք մեզ աղաք անի, տանի Մեխակ վարժապետին տա, ելի. ել քեզանից ու ինձանից լավ հակառակ յես վորդի գտնեմ. բալշնիկ ենք, թե ինչ ենք, եսա հրես ես կրակի զրաղին նստած ենք, ելի...

— Մխալ եք հաշիվ անում տղեք, մեջ մոտավ Ավետիսը. թե վոր Մեխակ կոմիտեյին մարդ տանելու բան ըլի, մեր գեղումն ինչքան աղքատ—տնանկ կա, պետք ա բռնոտենք, վորի հետ զրից ես անում, ձեզ պես են խոսում:

— Թաղեմ քու կոմիտեյի շաշ գլուխը, կրկին խոսեց Միդին, ինքը փափուկ բարձին քնած, գիդում չի թե սաղ գեղերը զգվել են ես կառավարութենիցը, դառել բալշնիկ: Թող մի են սարի ծերիցը մի բալշնիկի թվանք տըաքի, տես հալա ժողովուրդը դեպի նրանց կողմն աանց կենսում, թե չե, տես քու ետ կոմիտեյի մոխիրը քամուն կենսում, թե չե... եկողը գիդա՞ ով ա... թագավոր սպան ես տալի, թե չե... եկողը ուսն ա, Է, ուսը, յես նրա նող ու հարուստ խեղդող ուսն ա, Է, ուսը, յես նրա շեկ ռանգին մատաղ: Թող մի գա, ես Սոլոմոնի ու Գրիշեկ ռանգին մատաղ: Թող մի գա, ես Սոլոմոնի ու Գրիշեկ շա-բեզի պես շներին շան սատակ անի յե, վոր գելի պես գեղն են ընկել, լափում են: Հրես Է, մեր Մուսավաթն ել գեղն են ընկել, լափում են, վոնց են պաշտպանում հարուստ-դաշնակն ա, տենում Էս, վոնց են պաշտպանում հարուստ-ներին...

— Համա ինչ բախտներս քաշեց, ես խաթեն Սոլոմոնի ախպոր տղի գլխին ընկավ Է, թե չե մի խեղճ քյասիբի ձեռի վոր ետ թղթերիցը բռնել են, անխոսալե անխոսացնել, գյուլլախորով են անելու:

— Հա բա... խեղճ լավ ա կտրում... Տես եզուց հարսանքավորները գոռնա—գհորով, հարսն առած գալիս են մեր գեղը, թե չե... Մեխակ վարժապետը վոր իմանար, թե նորափեսեն Սոլոմոնի ախպոր տղեն ա, կբռնե...

Ըն՛ը, եգուց ես բեխերս կկտրեմ թրքի մեջ կըկոխեմ, թե քու ետ Մեխակ վարժապետ—կոմիտեն հարսանիքի հետ մեր գեղը չգա, քեֆ չանի... Խալխը կարում չի թե ցամաք հաց ճարի, փորը մեջքիցն ա կպել, քու Սոլոմոնը կասես կերի մեջ պահած բուղա ըլի, երկու տարի յա, յես մսի համ չեմ տեսել, նա հրեն քեզանից, պարտքի տեղ խլած հերինջը հարսնիքումը մորթել ա, վոր միսը թյունջի ըլի փափուկ ու համով:

— Դո՛ւ խի յես նեղանում, ա՛յ վորդի, ապրանքն իրենը չի՞, ինչ կուզի, կանի, մեջ մտավ Անտոնը:

— Իրանն ա, բա՛ս, իրենն ա, Անտոն բիձա, ես ջաղացն ել ա իրանը, չե՞, քու տան տեղն ել ա իրենը չե՞, իմ բաղն ել իրենը չե՞... դե, ել ի՛նչ ենք դուր տեղը գլխաներիս փափախ դնում, սաղ գեղն իրենն ա, ելի. ինչ կուզի, կանի. մենք ել յեկեք գնանք ամեն մեկս մի տաշտակ առնենք, նրա վտանները լվանանք ու ջուրը խմենք, ելի...

— Վեր կացեք, վեր կացեք գնանք զարավուլ քաշենք կես զիշերն անց ա, մի բան կըպատահի, ասաց Ավետիսը:

— Ինչ ուզում ա, թող պատահի, վրդովված պատասխանեց Միգրին: Յես գնամ ճամբին զարավուլ քաշեմ, դու ել գնա իմ տանը զարավուլ քաշի, տես, խումբի տղերանցից մեկնումեկը հո չի՞ յեկել կնկանս ծոցը մտել... Թո՛ւ, ես դայդի նամուսին:

— Վեր կաց, վեր կաց, ամոթ ա, ընտանիքդ անպատիվ մի անիլ, հորդորեց Ավետիսը:

— Անպատիվ անողն արեւ պրծել ա, թե յես ել կարամ իմը կանեմ, ասաց Միգրին, ու վեր կացավ տեղիցը:

Պահակները դուրս յեկան ջաղացից, իսկ Անտոնը մեկնվեց կրակի առաջ, վոր հանգիստ տա իր տանջված ուղեղին, վորը պայծառացել էր տեղի ունեցած խոսակցություններից:

— Հա՛... հիմի կհավատամ, վոր Սոլոմոնների վերջը

մոտեցել ա, ինքն իրեն շնջաց Անտոնը և քնի գիրկն ընկավ:

VIII

Հուսաբաց եր. Անտոնը վեր եր կացել անհանգիստ քնից, բուխարու կրակը վառել և Սոլոմոնի ձեռով քանդած բուրքի կարերն իրար եր անում, յերբ ջաղացի դուռն ամուր բաղխեցին:

— Ո՞վ ես, ձայն տվեց Անտոնը:

— Յես եմ, յես, Անտոն բիձա, վեր կաց դուռը բաց արա, գինի տամ—բողազդ թաց արա:

Կուպրն եր:

Անտոնը բաց արավ ջաղացի դուռը և ներս հրավիրեց անսպասելի հյուրին, վորից գինու հոտ եր փչում:

— Անտոն բիձա, բարի լուս, անգաճ արա սուս ու փուս:

— Ա՛յ Կուպր մեռած, թե մարդավարի զրից ես անելու, արա, թե չե վեր կաց կորի, քու գլուխը չունեմ:

— Ա՛յ, զրից սա կանի, ապա խմի՛, համը տե՛ս, դարդը քամին կտանի: Այս ասելով Կուպրը գրպաններից հանեց մի-մի շիշ գինի, յերկու բաժակ, ու զրեց Անտոնի առաջ:

— Ե՛ս ինչ բան ա... ես վճռեղից ա...

— Հարսանիքից, Սոլոմոնի ախպոր տղի հարսանիքիցը:

— Ա՛յ փուչ, դու հարսանիքումն ի՛նչ բան ունեյիր:

— Վճնց թե... ո՞վ ա տեսել առանց շաշի հարսանիք:

Իրիկունը քու մոտից դնացի, թե տեսնամ վոնց են անում հարսանիքի բանը: Գնացի տեսա, ես քու Սոլոմոնը սաղ հարսանիքի բանը: Գնացի տեսա, ես քու Սոլոմոնը սաղ գեղը գլխին հավաքած քեֆ ա անում, Մեխակ վարժապետն ել կողքին նստած: Սոլոմոնն ինձ կանչեց, պատիվ պետն ել կողքին նստած: Սոլոմոնն ինքն ասեց, վոր բերեմ քեզ արավ, ու ես երկու բոթիլ գինին տվեց, վոր բերեմ քեզ տամ...

— Դե՛նը տար, թե չե հրես երկուսն ել գլխիս կը-

— Շեն կենաս, շէն,—գոչեցին ամենքը:

— Ես ջաղացը քեզ փեշքեշ,
հեան ել մի ձի ու մի եշ,
յերգում կեր դու ես տոնին,
վոր պահես մեր Անտոնին...

Մինչդեռ խալիսը հրհռում էր Կուպրի ասածի վրա, նա շտապով ներս մտավ ջաղացը և Անտոնի թևից բռնած բերեց «մատուցարանը» ձեռին:

— Աֆֆերիմ Սուլումոն խաղեյին, ջաղացպանիդ ել ես գինով պահում,—ասաց Մեխակ կոմիտեն, և մտերմաբար թոթվեց Սուլումոնի ուսը:

— Ես Անտոնը գինով ա,
առանց գինի—գինով ա,
ես ջաղացից թե տանեք,
լաֆն ենա—հոգին հանեք...

Աղ ու հացը մոտիկ տար, Անտոն բիծա, թող Սուլումոն աղեն աղ ու հացը հալալ անի, ասաց Կուպրը և սրկսեց կոկիկ-մոկիկ պար գալ:

— Դու, վոր եսոր իմ երեսը պարզ արիր, Անտոն, իմ ուրախության առաջն ուրախության գինով դուս եկար ամեն արարքդ բախշում եմ թող Կուպրի ասածն ըլի, խելոք մարդկանց խոսք շատ եմ կատարել, թող ես մի անգամն ել շաշի խոսքը կատարեմ. քանի յես կամ ու ես ջաղացը կա, դու ես ջաղացի ջաղացապանն ես,—ասաց Սուլումոնը և սկսեց բաժակները լցնել ու հյուրաձիրել մոտիկներին:

— Ուռա՛... ուռա՛... կեցցե Սուլումոնը, կեցցե սուրբ դաշնակցությունը... միքանի հրացան վորոտաց միանգամից:

Հարսանիքը ծովեց, թե յետ դառնա, Կուպրը պարն ընդհատելով կանչեց.

— Սուլումոն աղա, կաց, բան եմ ասում:

— Ասա, ա Կուպր մեռած, ասա, տենամ ինչ ես ասում:

Մեր Սուլումոն աղեն ես,
ինքդ վերի բաղեն ես,
թե Կուպրի պես դու շաշ չես,
Կուպրին մի բան կբախշես:

— Լավ ա ասում Սուլումոն, լավ ա ասում, մենք ել կբախշենք, մենք ել... ձայնեցին հարբած ձիավորներն ամեն կողմից:

Սուլումոնն սաիպված յեղավ քսակը բանալ: Այս ուսին կողմից թղթադրամներ թափվեցին: Կուպրն շտապ-շտապ հավաքում էր ու պարում:

— Դե՛, մի բան ել ասա ու գնանք,—ծիծաղից բերանը մինչև ականջի տակերը հասած, հրհռալով առաջարկեց Մեխակ կոմիտեն:

Դու Մեխակ ես, Մեխակ ես,
համ հասած ես, համ խակ ես,
բալընիկը թե վոր գա,
պինդ կաց, տեղդ չճաքես:

— Հա, հա, հա, հա... ենպես պինդ ծիծաղեց Մեխակ կոմիտեն, վոր քիչ մնաց ձիուց ցած ընկներ:

— Ա՛ շաշ Կուպրը, ետ ինչե՞ր ես դուս տալիս,—վրա պրծավ մի գինվոր:

— Ձեռք մի տա, հիմա՛ր, միջամտեց Մեխակ կոմիտեն:

Շաշ ես, շաշ եմ, յես շաշ եմ,
քեզ պես տասին կմաշեմ...

— Կերա՛ր... ետ ել քու բաժինը, ուրախ տրամադրությամբ ասաց Մեխակ կոմիտեն, ու միքանի թղթադրամ ել շալրեց:

Ես բոներ են, բոներ են,
սիրուն-սիրուն բաներ են...

— Ա՛ Կուպրը մեռած, ընդհատեց Սուլումոնը, իրիկունը կըզաս, վոր ուրախացնես:

փոքրիկ հրապարակի վրա թռուցիկը ձեռքն բռնած, սկսեց
պարել ու յերգել.

Հոյ Արսեն, իմ Արսեն իմ,
Չան Արսեն, իմ Արսեն իմ,
Արսեն դուն բարով եկար,
խավար գիշերով եկար,
սիպտակ թղթերով եկար...

Անտոնը շշմել, քար եր կտրել. նա այնքան եր հու-
սահառվել, գաղտնիքը բացվելու պատճառով, վոր քիչ եր
մնում գլուխն առնի, կորչի, անհետանա: Այլևս վոչ մի
կասկած չկար, վոր Կուպրն ամեն բան գիտե: Հիմի վոր
գնա ու ամեն ինչ պատմի Սուրմոնին կամ Մեխակ կո-
միտեյին, ինչ սուտ ու զորթով ե գլուխն աղատելու:
Իրան գլուխը ջհանդամը գնա, ետ հո աղերքն ել կըբռն-
նըվեն... նա դուրս յեկավ ջաղացից ու դռան մոտ կանգնած,
չեր իմանում ինչ անի...

Իսկ Կուպրը յերգի յեղանակը փոխելով՝ ճանապարհ
եր ընկել զեպի գյուղ-պարելով ու յերգելով.

Բագվի մաշեննիկը
բերավ բալշենիկը,
բալշենիկը վերջ կըտա—
զեղի մաշեննիկը...

— Ե՛ր, Թեանդոս, կանգնի, բան եմ ասում,— լսվեց
մի ձայն առվի մյուս ափից:

Կուպրն ընդհատեց պարը: Չայն սովոր Միգին եր,
վորն առուն անցնելով մոտենում եր Կուպրին: Անտոնը
նույն դրությամբ—տեղը մեխված՝ գիտում եր իր առաջ
կատարվող տեսարանը:

— Սուրմոնի գինին շատ ա զորավոր, փորդ ես ա-
ծել ու պար բռնել ես չուի կիսումը, իսկի ես խալխի հալիցն
ել խաբար ունեմ, թե՛ հրեա տամ կոկոշդ տապակ անեմ,
վրա պրծավ Միգին:

Կուպրն իսկի յել բանի տեղ չգրեց Միգինի սպառ-
նալիքին, նա շարունակեց իր պարը, յերգելով.

Մուհրա գինի—Կուպրի փոր,
գինին համով—մեղրի ծոր,
խմեմ, խմեմ, պար անեմ,
սարսաղ գլխիդ քար անեմ:

Միգին աղամայից ծիծաղեց: Ապա մեղմաբար դիմեց
Կուպրին.

— Ա՛, տափը մտած Թեանդոս, մի ասա տենամ,
Մեխակ կոմիտեն ել ա հարսանիքում...

— Ո՞վ...

— Մեխակ կոմիտեն—վարժապետը:

— Հա՛, բա՛ս, առանց իշի գլուխ հարսանիք...

— Ա, փուչ, ձենդ կտրի, կիմանան, գլուխդ կսխտո-
քեն,— ծիծաղելով ասաց Միգին. ապա դառնալով զեպի
Անտոնը, վորը հետզհետե մոտենում եր, ավելացրեց,—
Անտոն բիձա, տեսա՞ր, յես չեյի ասում, թե Մեխակն ու
Սուրմոնն բանեց են... Միգին այս ասելով, յերկու ձեռքի
ցուցամատները կպցրեց իրար, կողք-կողքի:

— Ե՛ր, բա՛ս ջան,— հոգոց անելով ասաց Անտոնը,
դոչադեն ե՛, դոչադ:

Կուպրն ընդհատեց նրանց ու դառնալով Միգինին.
ասաց.

— Շատ ես կարոտել Մեխակ կոմիտեյին, արի տա-
նեմ ջանց տամ.

Թե դոչադ ես, դոչի պես,
ինձ հետ արի, պոչի պես,
սուփրեն հրեն պցած ա,
կոմիտեն ել—նստած ա:

— Թքել եմ յես նրա հարամ սուփրին. սաղ գիշերը
Չանս ցրտում դուրս եկավ, վրդովված պատասխանեց
Միգին:

— Կարացիր վոչ բալշենիկ բռնե՛ս,— ծաղրեց Կուպրը:

— Հա՛, փռել են ճամբին, վոր յես հավաքեմ:
— Թե շատ դարդ ես անում, ինձ բռնի, հրես նրանց
շաղ տված թղթերից մինն ել հազիր ձեռիս ա, առ կարդա-

ես թուղթը տամ, դու կարդա,
տես, թե գրողն ի՞նչ մարդ ա...

Միգին ագահությամբ վրա թռավ թղթին:

— Ձենով կարդա՛, ա՛ Միգ ջան, յես ել իմանամ, ինչ
կա գրած,— խնդրեց Անտոնը:

— Հա՛, լավ ա ասում, ետ խեղճն աշխարհիցս կտըր-
ված, բանից բեխաբար ա, կարդա, թող իմանա,— հեղնեց
Կուսկը և աչքով արավ Անտոնին, վորն այլայլեց:

Միգին բարձր ձայնով կարդաց թուղթիկը, ամեն մի
խոսքին յուրահատուկ շեշտ տալով:

— Ա՛խ, ա՛ գրող, յարար մեռնիլ չեմ, աչքս բաց քեզ
կրտենամ... Եսա գրել հա՛, Եսա իմ սրտի միջիցը խոսում
հա՛... Եսա ջիգյարս քրքրում ա հա՛... բա ես թուղթը կար-
դացողը, սրա զորութիւնն իմացողը, սրա գրողին ձեռք
կրտա՛, բա ձեռը չորանալ չի դռնիցը կըպչի՛... Երնակ մի
գիղենամ տեղը, գնամ ձեռը պաչեմ, դնեմ ճակատիս...
Ընթերցումը վերջացնելով թախծալի ասաց Միգին:

— Թե շատ ա սիրտդ ուզում, հենց ես իրիկուն քեզ
տանեմ ետ թուղթը գրողներից մեկի կուշտը, կես լուրջ,
կես կատակով ասաց Կուսկը:

— Ե՛հ, շա՛ մեռնես դու, ամեն բան ել շաշութենի
յես տալի. սա հանաք—մասխարութենի բան ա՛, ես գրա-
ծին տղա յա պետք, վոր դիմանա, սա կուլի բան ա, Սո-
լոմոնի գինին հո չի՛, վոր լակես ու պար գաս...

— Գինին ել կրխմեմ, ետ բանն ել կանեմ, չե՛, քեզ
պես կըգամ ցրտումը դարավուլ կկենամ. շաշը դու յես,
գո՛ւ, վոր սաղ գշերը շան պես ցրտիցը կոնգոռնացել ես,
առանց հասկանալու, թե ընչի, կամ ո՞ւմ համար... Համա
յես համ ետ թուղթն իմ կարդացել, համ ել հարաանի-

քումը քեֆ արել: Գեղ բան եմ ասում, թե հաստատ խոսք
կրտաս յեկ քեզ իմ կուսկի կարասումը բալշենիկ մկրտեմ
ու ես դիշեր ել ծանոթացնեմ ետ թուղթը գրող բալշե-
նիկի հետ կըգա՞ս... պնդեց Կուսկը:

— Կըգամ, համա թե ասածդ սուտ դուս գա, միսդ
շան փայ կըշինեմ:

— Բա վոր դու կես ճամբիցը յես դառնա՞ս...

— Ենքան տուր, վոր հորըս հարսանիքը միտս ընկնի:

— Լավ, ասաց Կուսկը, ապա դարձավ Անտոնին.

Անտոն բիձա, դու վկա,
ես մեր Միգին կա՛ ու կա,
թե ուրիշն ել յես ճարեմ,
սրա փեշից կըկարեմ...

Անտոնը բոլորովին խելքը կորցրել եր: Նա հազիվ
Գլխով դրական շարժում արավ միայն:

— Դե, գնանք, թե ուզում ես քեզ լավ-լավ բաներ
պատմեմ մինչև տուն հասնելը, թե չե հու Ավետիսիդ շատ
ես կարոտել, Կուսկը նրա հետ զրից չի անիլ, նա վոր
ես կարոտել, Կուսկը նրա հետ զրից չի անիլ, նա վոր
կա—ջուր ա տեսնում—ձուկն ա դառնում, ցամաք ա
տեսնում—գորտ, ասաց Կուսկը ու առաջ շարժվեց:

— Անտոն բիձա, տեսնում ես, ես շաշի՞ն, զարման-
քով ասաց Միգին:

— Շա՛ ես ասում, ա՛յ վորդի, շա՛ չի, շաշացնող ա:

— Հը... գալիս ես, թե չե... ետ թուղթն ել ինձ
տու, թե չե կրտանես կտաս կոմիտեյին, կասես Կուսկը
քեզ տվուց, յես շա՛ գլուխս կազատեմ, համա դու ք?
խելոք գլուխը կըակը կըգցես:

— Կաց, կաց, գալիս եմ, ա՛յ Կուսկը տալի մտած,
զամ տեսամ ել ինչ յես ասում,— ասաց Միգին և քայլերն
ուղղեց դեպի Կուսկը:

Անտոնը յերկար նայեց հեռացողների յետևից, ապա
մտքերի ծովն ընկած, գլուխը թափահարելով յետ դար-

— Բարի իրիկուն ձեզ,—վողջունեց Արսենը քիչ ձայնը փոխած:

— Բարով, հազար բարի յես եկել, ով վոր ես, պապասխանեց Անտոնը, վորն առաջին հայացքից չճանաչեց Արսենին: Մոտ արի, խուրջինդ ցած դի, տաքացի, մըրսած կըլես:

Արսենը խուրջինը ցած դրեց, ապա մի քննական հայացք գցեց Միգլինի վրա ու մոտեցավ կրակին:

— Բեռդ ինչ ա, այ ախպեր,—հարց տվեց Անտոնը:

— Բեռս աղուն ա, այ բերել եմ, վոր աղամ, մեր գեղի ջաղացը խարաբ ա,—պատասխանեց Արսենը և շեշտակի նայեց Անտոնին, վորը նոր ճանաչեց խոսողի ով լինելը:

Անտոնը թեև քիչ շփոթվեց, բայց ինքն իրեն հավաքելով, ժպտադեմ ասաց Արսենին.

— Թե շատ վռազ ես, ջաղացի ջուրը կապեմ, աղունդ արա, առ գնա:

— Շատ լավ կանես, Անտոն բիձա, աղունս վրեն ածա, չե, դու նեղութիւն մի քաշիլ, յես վրեն կածեմ, դու գնա ջուրը կապի:

Արսենը վեր կացավ, բաց արեց խուրջինի բերանը, աղունի մի մասն ածեց ջաղացի տաշտը, ու մինչև Անտոնի գալը խոսք բաց արավ Միգլինի հետ.

— Ախպեր ջան, անունդ ի՞նչ ա, վորտեղացի յես, եղպես զինված, իսկի ջաղացավորի չես նման:

— Անունս Միգլի յա, յես ես վերի, Անտոն բիձու գեղացի յեմ, դրուստ ա, ջաղացավոր չեմ, ես ներքի մեծ ճամփի վրա դարավուլ եմ: Երեկ չե, մեկել ուր մեծ ճամբի վրա բալշենիկի թուռցիկ են շաղ տվել, հիմի կոմիտեն վորոշել ա, վոր հերթով դարավուլ քաշենք, բալքի մի կասկածավոր մարդ բռնենք. եղ բանին եմ. հիմի հրեն ընկերս, մեր Չատին դարավուլ ա, յես ել եկել եմ տաքանամ, վոր կես զիշերին գնամ, վոր նա գա տաքանա:

— Հա... լավ բանի յեք. շատ ել լավ եք անում...

Ջաղացի քարն սկսեց դժգոհությամբ խրխուլ, կարծես բողոքելիս լիներ, վոր հանգիստը խանգարեցին: Ապա հետզհետե արագացրեց իր ընթացքը, Անտոնը ներս մտավ ու դառնալով Արսենին, ասաց:

— Ախպեր, ով վոր ես, ամոթով եմ մնալու քեզ մոտ. կարող ա սոված ըլես, համա ուտելու բան չունեմ:

— Վնաս չունի, Անտոն բիձա, թուրքը մի խելոք խոսք ունի եղ մասին. ասում ա—«ուշ լեկած դոնադն իր ջերից կուտի»: Հրես ջաղացն ալիր կանի, դու ել կրկենի կթխես, կուտենք:

— Դու իմ ով ըլելը հարցրիր, ախպեր, հարցնելն ամոթ չըլի, անումդ ի՞նչ ա, վոր գեղիցն ես,—հարցրեց Միգլին:

— Անունս Արսեն ա, Դովշանլվեցի յեմ, մի անհայտ մարդ եմ, վոր մեր գեղումն իսկի ինձ մարդատեղ զնող, տեղս հարցնող չկա: Եղ ինչ դու քիչ առաջ պատմեցիր բալշենիկի թուռցիկի մասին, եղ թուռցիկիցը մեր գեղն ել աս հասել, ենտեղ ել են դարավուլ դրել գեղի մեծ ճամբի վրա...

— Խալխն ի՞նչ ա ասում, խալխը,—խոսքն ընդհատեց Միգլին:

— Ի՞նչ պտի ասիլ. շատ համաձայն են գրածների հետ:

— Հրետ ետ եմ ասում ե...Մի հալա մեր գեղացոնց ել հարցրու, զիփ բալշենիկ են դառել,—վողկորված ասաց Միգլին:

— Յերևում ա, վոր դու ել ես բալշենիկ դառել, մեր տղա, յեկել ես, թե բալշենիկ բռնես,—հեգնեց Արսենը:

— Յես թե ես ուր եմ յեկել, հրես քիչ հետո դու կիմանաս, կաց մի մեր կուպըրը գա... քիչ նեղացած պատասխանեց Միգլին:

— Կուպըրը... հա, հա, հա, հա... նա ինչ բան ունի քատեղ, են շաշ ծալը պակասը...

— Խի՛, Կուսարին դու ել ես ճանաչում, դարմացած հարցրեց Անտոնը:

— Կուսարին ո՞վ չի ճանաչում, մի շա՛ռ ա, մի սող յերկիր:

— Շա՛ռ գիտե՞ք ե, ամենքդ ել, մի եսոր հետս ըլե՜յիր ու տեսնեյիր ինչ բաներ ա պատմում, մարդը թա՜մամ խելոք ա յե, թամամ, քիչ ել չի...

— Թե ձեր խելոքը նա յա՜...վայն եկել ա, ձեր գեղի գլուխը տարել, քմծիծաղելով ասաց Արսենը, ապա դարձավ Անտոնին. — Անտոն բիձա, տես, աղունը կպրծնի. ջուրը կտրի, խմոր հունցի, կրկենի թխի:

Անտոնը սարգ ու կարգ արավ խմորի համար և ինքը դուրս եկավ ջաղացի ջուրը կտրելու: Հենց ես միջոցին լավեց Կուսարի պարերգի ձայնը, վորը մոտենում եր ջաղացի դռանը:

— Ըհը, հրես Կուսարը գալիս ա, դե, դու խոսացրու բալչենիկներից ու տես, թե ինչեր ա պատմում, պարձանքով ասաց Միդին Արսենին:

— Լավ, թող քու ասածն ըլի:

— Ա՛ Կուսար մեռած, էլի յեկա՛ր, հարցրեց Անտոնը, վոր ջաղացի ջուրը կտրել և իջնում եր:

— Յեկա չե՛, յեկանք. ես յես, ես Չատին, սա ել ա իմ հավատին. յես պար կգամ, սա ծափ տա, Անտոնի քուրքը թափ տա:

Ներս մտան:

— Ոհո՛, Անտոն բիձա, զոնաղ ել ունես. է՛ս ով ա... հա՛... բարով, բարով, Արսենն ա, ես ել Միդին, դու շմանո ել չմնա քո ումիդին, ասաց Կուսարը և նստեց Արսենի կողքին:

— Ա՛յ աղա, բա են ճամբեն անտեր թողել, յեկել ես, վոր մի բան պատահի. ո՞վ ա ջուղաբ տալու, զսպված գայրույթով ասաց Միդին:

— Ջուղաբը յես կտամ. մեջ մտավ Կուսարը. սա մարդ չի՛, սա տաքանալ չի ուզում...

Ա՛ Կուսար փչացած, գեղիցը մարդ կըգա...

— Ձենդ կտրի, գեղի կեսը քնած ա, կեսն ել հրեն հարսանիքումը հարբած, — ասաց Կուսարը և դարձավ Արսենին. — դե, ընկեր Արսեն, բոխչեդ բաց արա, ինչ ասես լու յես, ասա, վոր ամենքս ել բան ու գործի տեր մարդ ենք:

Արսենը նայեց Կուսարին և ակնարկեց Միդինի և Չատինի վրա:

— Հա՛, սրանք յերկունս ել իմ Կուսարի կարասումը մկրտված են, դու ասելիքդ ասա, — պնդեց Կուսարը:

Անտոնը սառած կանգնած եր մնացել տեղում. նա չի իմանում ես բոլորի համար լաց լինի, թե ծիծաղի: Նա կարծես կամաց-կամաց ճանաչում եր Կուսարին:

— Ե՛յ, Միդի, յես քեզ խոսք եմ տվել, վոր եսոր մի բալչենիկ շանց տամ, դու յել խոսք ես տվել, վոր եդ բալչենիկն ինչ վոր ասի, անես, ուր վոր դարկի գնաս, դրուստ ա՛, — հարցրեց Կուսարը:

Դրուստ ա, խոսքիս տերն եմ, — մենակ թող դա մի տեսնեմ ո՞վ ա, ինչ կերպարանք ունի, — վճռական ասաց Միդին:

— Լավ, մի քիչ համբերի: Ա՛ Չատ, դու յել ես խոսք տվել, խոսքիդ հաստատ ե՛ս:

— Գլխով վոտով պատրաստ եմ, — ասաց Չատին:

— Լավ: Դե, ձեզ մի բան ել ասեմ. ես գործին գնացողը պետք ա հերն ու մեր, քիչ ու ակալեր, ազգական — բարեկամ չճանաչի. ով մեզ հետ չի, մեզ հակառակ ա, եղուց-ելոր վոր մի բան պատահի, բալչենիկի ծրագրին դավաճանեք, թեկուզ ինձպես տասը Կուսար ել բռնեն, կոտորվաճանեք, թեկուզ ինձպես եկած որը, ձեր գլուխը սոխի բեն, դիփ մեկ ա, բալչենիկն եկած որը, ձեր գլուխը սոխի պես կթոցնեն, սխտորի պես կջարդեն, միսներդ աղցան կշինեն: Լավ իմացեք հա՛... ձեզ հետ խոսողը Կուսարը չի, շա՛ռ Կուսարը. իմացա՛ք:

Կուսարի գեմքն այնպես լուրջ տեսք ունեւ, վոր սարսափ եր ազդում:

ըլի քեզ հետ, ելի նրանց հակառակիլ չի, փորովհետով պարտքը նրա փոսին թոկ ա դառել, ծերը պարտաւորոջ ձեռին, — լրացրեց Միդին:

— Այդ ամենի մասին կմտածենք և կանենք, դուք զգուշ կացեք ձեզ ինքներդ չմատնեք և ամեն ոք տեսնե՛ր վեցեք ընկեր Վարթեանի հետ, լսեցեք ու կատարեցեք նրա կարգադրութիւնները, իսկ հիմի շատ ուշ է արդեն, յետ շտապում եմ, ասաց Արսենն ու տեղից վեր կացավ:

— Դե, դուք ել գնացեք ճամբի վրա ձեր կողը քաշեցեք, — ասաց Կուպրը: — Հա, եզուց եղ ճամբի դարավուրը փոխվելու յա, ում վոր նշանակեն, դուք հետը պայման կապեցեք փողով կամ մի ուր բան անելով, մի խոսքով ինչով վոր համաձայնվի, ու ել յետ դուք դարավուր կացեք, ուրիշը չըլի. ճամբեն մեզ պետք ա, դե, գնացեք, հայ դե, թագա թիւած բալշենիկին... Կուպրի հրամանը լսվ կատարեցեք, թե չե ականջներդ կկտորեմ կղարկեմ ընկեր Անինին:

Միդին ու Չատին հրաժեշտ տվին ու հեռացան: Կուպրը խոսեց մի քանի կազմակերպչական հարցերի մասին, հայտնեց Արսենին, վոր շրջանի գյուղերում կան արդեն վստահելի տղաներ, նորերի ցուցակը հանձնեց, վոր անմիջական կապ ստեղծեն նրանց հետ, ապա դառնալով Անտոնին, պատվիրեց.

— Անտոն վիճա, ջաղացիդ քարը փոխի, թե մինչև հիմի ալիք ես հանել, հիմի տակիցը բարութ *) պտես հանիլ: Պինդ կաց ու ինձ հետ ել վոնց վոր մինչև որըս ես ըլել, ելի ենպես կաց. դու ջաղացպան, յետ շաշ Կուպրը: Դե, ընկեր Արսեն, դու փախի, լուսը հրես ուր վորա կըբացվի, յետ ել գնամ, հարսանիքին հասնեմ, թե չե, ով գիդա ինչ կպատահի, Սոլոմոն աղեն կնեղանա, վոր շաշ Կուպրն ընդեղ չըլի:

*) Բարութ — վառող:

— Վաղը գիշեր անելիքը չեմ մոռացել, հարցրեց Արսենը:

— Ութ տղա պատրաստ ա, կըզան կըերեն, պատասխանեց Կուպրը և ձեռքը մեկնեց Արսենին:

Արսենը խորջինը դատարկեց, իսկ Անտոնն աղացած ալյուրը նրա մեջն ածեց ու գցեց ուսո:

— Մնաք բարով:

— Բարի ճանապարհ:

Արսենը դուրս եկավ ջաղացից և անհայտացավ մթնոթյան մեջ:

— Շատ ես շշկլված, ստառիկ, *) բա Կուպրին վոնց գիդաս: Հենց կպապանծվես, վոնց վոր թե վոչ տեսել ես, վոչ լսել, իմացմը, ասաց Կուպրն ու դուրս թռավ ջաղացից:

Անտոնն իրոք վոր շվարել եր այս ամենից: Նրա համար այս բոլորը մի անբացատրելի հանելուկ լինել կարծես, մի յերագ: Նա ջաղացի դուռը փակեց և հոգնած գըլուխը գրեց բուխարու մոտի քարին, վոր հանգստանա:

X

Մառախլապատ գիշեր եր: Յերկինքը սառը թեփ եր մաղուճ: Թեթե, բայց ծակող ցուրտ քամին բթաշաղը փռուել եր, մանր, կլոր հատիկներն իրար գլխով տալով, վոնք գլորվելով սկսվում էին թփերի տակ կուշ գալով, կամ տեղավորվելով ճամբի վրա գտնվող անասունների կճղակից կամ սմբակից մնացած փոսիկներում: Ամեն շունչ կճղակից կամ սմբակից մնացած փոսիկներում: Ամեն շունչ արարած քաշվել եր իր բունը, ավելի խորը մտել, վոր չմըսի:

Անտոնը բուխարու կրակը թեժ արած, թինկն եր տըվել քարին, ու վալուլ-մուշկուլ խոհերով տարված, մաքի ծովն ընկել:

*) Ստառիկ — ստառիկ — ուս. ձերունի:

Հեռվում, մեծ ճամբի վրա, ուր հսկում էին Միգին ու Չատին, մի սայլ կանգ առավ: Քիչ հետո, սայլի վրա բարձած տոպրակները շալակած՝ ութ հոգի մոտեցան ջաղացի դռանը, բաղխեցին:

— Ո՞վ ես, ի՞նչ մարդ ես.—հարցրեց Անտոնը տեղից վեր թռչելով:

— Բաց արա, շուտ, Արմենի մոտից ենք գալիս:

Անտոնն անմիջապես դուռը բաց արավ: Ներս մտան բեռնավորված մարդիկ, լուռ անցան դեպի ջաղացի խորքը, տոպրակներն իրար վրա դրին ու անմիջապես հեռացան, առանց վորևե խոսք ասելու: Անտոնը նրանցից և վոչ մեկին չճանաչեց:

Ջաղացի դուռը փակելով՝ նա մոտեցավ տոպրակներին շոշափեց: Յորենով լի պարկեր են: Ի՞նչ հանելուկ է սա. ովքեր էյին, ինչո՞ւ բերին, ինչո՞ւ վոչ մի բառ չասացին. գուցե պարկերի մեջ մի ուրիշ բան կա... Անտոնը նորից ստուգեց. չէ, ցորեն է, նա մինչև անգամ պարկերից մեկի կարը քանդեց մի քիչ, վորտեղից թափվեցին խակահան կարմիր ցորենի հատիկներ: Ի՞նչ անի ութ պարկ ցորենն Անտոնը. աղա, պահի, ի՞նչ պատասխան տա Սոյոմոնին, յեթե հանկարծ վրա հասնի ու հարցնի, թե ո՞ւմ են, ո՞վ է բերել, վորտեղից, ով է տերը...

Անտոնի ջանը դող ընկավ, սրթսրթում էր, ներքևի ծնոտը չեր հպատակվում կամքին, ատամներն անընդհատ չխկչխկում էյին: Ի՞նչ անի... Թագցնի,—անցավ նրա մըտքով. բայց վորտեղ. ցրթոնի տակ. կթրջվեն, կիչանա ցորենը: Դատարկի մեծ կոտի մեջ. մենակ է, չի կարող... Նրան թվաց, թե ով-վոր մոտեցավ ջաղացի դռանը. վոտնաձաձայն լսեց. դուռը բաց անի, թե չէ... Ականջները սրեց Անտոնը. ձայն չկա. կարծես մի քանի հոգի թմփթըմփալով անցան ջաղացի կտրով... Սա ի՞նչ փորձանք էր, վոր իր գլուխն եկավ... Տեսիլքի պես յերևացին ութ հոգի, վո-

րոնք մըջուռների նման շալակած իրենց բեռը բերին ու դարսեցին ահա այստեղ: Խորհրդավոր լուծթյամբ դարսեցին ու հեռացան, չքվեցին, աներևութացան: Ելի գալու յեն, թե վոչ... Արմենի անունը տվին, ուրեմն՝ բուշիկներ են... Ջարմանալի յե, դեռ թուղթ բերին, հիմի յել ցորեն, սրանցով են կովելու...

— Բաց արա դուռը, շուտ,—լսվեց դրսից:

Անտոնի լեզուն կապ ընկավ: Նա մինչև անգամ չի յել կարողանում հարցնի, թե ով է:

— Քեզ եմ ասում, շուտ բաց արա դուռը,—ստիպողաբար պնդեց ձայնը:

Անտոնի ականջները թշուրմ են, նա չի կարողանում ձայնից ճանաչել կանչողին:

— Քնե՛լ ես, թե քառացե՛ր, քեզ եմ ասում Անտոն քիձա, դուռը բաց արա, յես եմ, կուպրն եմ:

Անտոնը կարծես խորը քնի միջից նոր արթնացավ: Դուռը անախորժ ճռուցով բացվեց: Իսկ վոր կուպրն է:

Ի՞նչ էս կարկամել, գլուխդ կորցրել. ետ ա՛ քու բալ-շենիկութի՞նը...

— Յես... յես...

— Դեսն արի,—հրամայեց կուպրը:

Նա Անտոնի թևից քաշելով՝ մոտեցրեց պարկերին, գրպանից մի դանակ հանեց, կտրտեց պարկերի կարերը: Յորենն սկսեց հոսել գետնին:

— Ափ...ափ...տա ա... հազիվ արտատանեց Անտոնը:

— Սո՛ւս կաց, բռնի, դենը դի ես յաշիկը, կրակից հեռու,—հրամայեց կուպրը:

Անտոնը վերցրեց ցինկից շինած փոքրիկ արկղը, վոր բավական ծանր էր ու մի կողմ դրեց: Ամեն մի տոպրա-կից յերկու նման արկղ հանեց կուպրը: Ապա նրանցից յերեք հատ դարսելով դատարկ տոպրակներից մեկի մեջ, շալակեց ու դուրս յեկավ:

— Բարով եկար Ավետիս ջան, խեղ ըլի, եսպես վաղ, հազիվ իրեն հալաքելով պատասխանեց Անտոնը:

— Խեղ ել ա, մի քիչ խեղ ել չի, Անտոն բիձա.— ա-սաց Ավետիսն ու ներս մտնելով՝ ուղիղ անցավ կրակի մոտ:

— Ի՞նչ կա վոր...

— Դրուստ ասա Անտոն բիձա, ես գիշեր Միգլին կամ Չատին ջաղաց չեն յեկել, հարցրեց Ավետիսը խորամանկ աչքերը պրպտացնելով և միրուքը սղալելով:

— Չե: Ի՞նչ կա վոր...

— Ուրիշ մարդ ել չի յեկել...

— Չե: Մի ասա տեսնեմ ի՞նչ ա պատահել է...

— Ինչ պտի պատահիլ, երկուսին ել բռնել են, քիչ եր մնում ինձ ել բռնեյին, ենքան բախտս քաշել եր, վոր տանն եյի ու դարավուլ չեյի. հիմի յեկա, թե քեզանից իմանամ գիշերս հո ջաղաց չեն յեկել տաքանալու:

— Չե, չեն յեկել, չեն յերեացել. բայց մի ասա, ինչի՞ համար են բռնել:

— Ես գիշեր թուրքերի սահմանից մի չորս ակնանի ֆուրգոն թե սել ա մտել մեր սահմանը. եդ սելը թե ֆուրգոնը յեկել հասել ա մինչև են տեղը, վորտեղ Միգլին ու Չատին դարավուլ են ու ել յետ յետ ա դառել, անփորձ ափսաս մտել թուրքերի մեջ: Առավոտս լուսը դեռ չբացված կոմիտեն մարդ ա դարկում. թե իմանա դարավուլները հո քնած չեն. եդ մարդը գալիս ա, ու նոր ձյունահետով գտնում սելի, թե ֆուրգոնի ական կտրած տեղերը: «Ի՞նչ սել ա, ումն ա, վոնց ա յեկել ու գնացել» — հարց ու փորձ են անում, ես Միգլին ու Չատին ուրանում են, թե իրանք վոչ մի բան չեն տեսել. յետ են դառնում, գր-նում թուրքի սահմանը, ենտեղի դարավուլներին հարց ու փորձ անում, նրանք ել են ասում, թե իրանք ճամբովն անցնող սել ու ֆուրգոն չե վոր, իսկի ծիտ ել չեն տե-

սել: Հիմի բանն են ա, վոր թուրքի սահմանումը միշտ խումբի տղերանցից են դարավուլ ելել. իսկ ես գիշեր, թարսի պես մեր ես մոտիկ Սիմլու գեղի տղերանցից երկու հոգի յեն ելել: Նրանց ել են բռնել, հրեն դալումը նստած: Փիս բան ա դառնալու, փիս, — գլուխը թափահարելով վեր-ջացրեց Ավետիսն ու հոգոց արավ:

— Բա հիմի խելքդ ի՞նչ ա կտրում ես բանիցը, հար-ցրեց Անտոնն անհանգիստ:

— Ըսկի, վախում եմ տղերանցը կոտորեն. գուր տեղը հետները չեկա. միտդ ա, երեկ գիշեր ինչ ճառեր ասե-ցին հենց ես ոջախի ղրաղին... թամամ բալշեկի ճառեր... Սկսը ասա քյասիբ տղա յես, քու ցավին կաց, ինչ գործ ունես բալշեկի հետ է... Դու սվ, բալշեկին սվ...

«Իմ սրտին աղ ես արել
Ջիգյարըս դաղ ես արել
Ինձանից հեռացել ես —
Ինձ բեղամա... աղ ես արել»:

... Տար նի նայ, տիր-նա-նի նայ,
Տայ-նա-նա-նա... ա... ըրի նա-նայ...

Կուպրի՞ ձայնն եր: Նա յերգելով ու պարելով գալիս եր դեպի ջաղացը:

— Յարաբ, մարդ իմանա, թե ես շաշն ինչ բան ու-նի ես վախտիս ես կողմերում, վոր աչքերի ճպուռը չը-սրեած՝ յերդ ա ասում ու պար գալի, իսկի մարդու ցավ ել չի հարցնում... դժգոհեց Ավետիսը, վորին ըստ յերե-վույթին դուր չեկավ Կուպրի յերեալը:

— Ե՛... խեղձ ու կրակ տղա յա, գեղից — ջաղաց, ջա-ղացից — գեղ վաղ ա տալիս, վոր մի կտոր հաց ճարի, գլուխը պահի, իի յես նեղանում Ավետիս ջան, — պատաս-խանեց Անտոնը, լավ չմբռնելով Ավետիսի դժգոհության պատճառը. վորի գործը հավանորեն փչացնելու յեր Կուպրի:

— Ե՛շ ես առե՛լ, Անտոն բիձա, վոր եսքան մոխիր ես փռել ջաղացի դռանը,— փոտով ու ձեռով մոխիրը շաղ տալով ասաց Կուսլըն ու մտավ ջաղացը:

— Բարի լուսը ինձ լսողին, ցավ ու պատիժ սուտ խոսողին,— ասաց Կուսլըն ու աչքերը վորորեց Ավետիսի վրա:

Ավետիսը բարեկին չպատասխանեց:

— Ետ վո՞նց ա քեզ չեն բռնել, Ավետիս դայի. դու դարավուլների մեծավորը չե՞լիր... Թե՞... Մեծը-մեծ ցավի դա, պուճուրը-պուճուր... Գեղ պատժել են, վոր ջաղացումը նստես:

— Յես վոր ես գիշեր հեռները յեկել եյի, նրանց գլուխն ետ ոյինը դալ չեր,— գլուխը գովեց Ավետիսն ու ածխակոթն առաջ գցեց, վոր կրակը թեժանա:

— Թե՞ գեղիցը փախել ես, վոր չբռնեն:

— Ի՞նչ ես շաշ-շաշ դուս տալի, ինձ բռնողը հալա չի ծնվել:

— Հազար թալակից փախած մարդ ես, իսկի կարանքեզ բռնեն վո՞ր...

— Խոսքիդ չափը ճանաչի, վո՞նց թե թալակից փախած,— վիրավորվեց Ավետիսը:

— Տնաշեն, յես քեզ գովում եմ, դու նեղանում ե՞ս... Դու հենց գիդաս թե մենակ Միդին ու Չատին, մեկ ել են թուրքի սահմանի երկու դարավուլն են բռնված... Գեղում ինչքան կասկածավոր մարդ կա, հրեն ցուցակ արած, բռնատելու յեն. ցուցակումը դու յել կաս:

— Հաստատ:

— Հաստատ: Թե տղա յես զլխիդ ճարը տես, վեր կաց կորի, թե չե տուն դնաս, գլուխդ տեսան թե չե՝ կռներդ կապտաելու, գոմն են գցելու,— ահաբեկեց Կուսլը:

— Հավ, ի՞նչ եմ արել վոր...

— Են ես արել, վոր դարավուլների հետ չես յեկել:

Հիմի վոր դան ես ջաղացումը քեզ բռնեն, ասելու յեն, թե դու ամեն բանից տեղյակ ես, ինքդ բալշենիկ ես, ու... վա՛յ քու մեղքը:

— Ո՞վ կհավատա, վոր սա բալշենիկ ա,— միջամտեց Անտոնը:

— Հալա մի կբռնեն, կնստացնեն, նրանից յետով յեկ ու հաստատի, թե բալշենիկ չես:

— Ե՛յ, ո՞վ կա ջաղացում... դրսից լավեց մի ուժեղ ձայն:

«Իմ սրտին աղ ես արել
Ջիգյաբա դաղ ես արել
Ինձանից հեռացիլ ես—
Ինձ բեղամա... աղ ես արել»...

Կուսլըն սկսեց յերգել ու պարել. Ավետիսը յենթադրելով, թե իր յեանից են յեկել, պահվեց ջաղացի մութ անկյունում, իսկ Անտոնն առաջ կանգնեց, վոր իմանա յեկողի ով լինելը:

— Հարսանիք ե, ի՞նչ ե ետեղ,— գլուխը ներս կոխեց յեկողը:

«Հարսանիք ա, առանց փեսա ու հարսի,
Թե փիս մարդ ես— աստո՞ծ քու բանը թարսի»:

— Ասաց Կուսլըն և շարունակեց պարը:

— Անտոն բիձա, քեզ վռաղ կանչում են գեղումը,

ա՛րի,— ասաց յեկվորը:

— Յես ել տեսմ յեկողը մարդ ա, դու մի ապիլ գզիր Ղանդոն ա,— ասաց Կուսլըն և դադարեցրեց պարն ու յերգը:

— Ղանդոյին հավան չե՞ս, շաշ Կուսլը:

— Վո՞նց չեմ հավան... Հավասես— գողանում ես, ձու ասես— գողանում ես, սրա-նրա տուն ես մտնում արաղ ասես— գողանում ես, սրա-նրա տուն ես մտնում, ստի լամում, տաշտիցը քու ձեռքովը հաց վեր ունում, ստի տոպրակ ես, ինչքան կեղտոտ գործ ըլի, դու վկա յես,

փողի համար գերեզմանիցը հորդ կհանես, կծախես, խար-
ջից ազատ, կոռից ազատ, լվլվում ես գեղումը, վորբեհերի
կնանոց աչքով ես անում, մեռելատանը—քելեխի գլխին
ես նստած, կնունքին—սուփրի մեջ տեղը, հարսանիքին—
դռան տակին. գզիր ես—գեղի տեր ես, համ ճղճղան, համ
աներես. հարուստն ուխտի թքի, կուլ-կտաս նրա թուփը,
քյասիբի վրա դու կթքես, թքակոլոլ կանես, հարա տվո-
ղի յետևն ես կաղնում, քացի տվողի առաջին. լավ մարդ
ես, աստոծ գլխիցդ վերևը սաղ պահի...

— Լավ, լավ, լավ... Բնչ ես ջորու քացու նման վրա
տալի, կաց մի տեսանք ինչ ա ասում ե... անկյունից դուրս
եկավ ու միջամտեց Ավետիսը:

— Ե՛... Ավետիս դայի, ես վաղի իրավունքը ձեռիս
պտի ըլեր, յես սրա կաշին մաշկել եյի, դու տեսել իր, թե
վճնց ես անպատիվ անում, համա ինչ անեմ. կթակեմ,
կասես Ղանդոն մարդ չի գտել, գնացել ա ջաղացումը
կուպրին թակել:

— Շաշի խոսքին գլուխ մի դնի. ասա տեսնամ ինչ
խաբար ա, Անտոնին ով ա ուզում—հարցրեց Ավետիսը:

— Կոմիտեն:

— Ի՞նչ ա ուզում:

— Գիտեմ վոչ, կասկած կա ջաղացի վրա:

— Հը՛մմ... արեց Ավետիսը:

— Հը՛մմ... կրկնեց Կուպրը—Ավետիսի պես:

— Բա ջաղացս անտեր թողնեմ,—տարակուսած հար-
ցրեց Անտոնը:

— Տարով հո չես գնալու, եսա յետ կգաս,—ասաց
Ղանդոն:

— Ուզում ես, յես կմնամ քու տեղակ, գնա ու յեկ,—
առաջարկեց Ավետիսը:

— Չե՛, թող Սուլումոնը մի մարդ նշանակի, հետո գըլ-
խիս մի խաթա կգա,—կտրուկ հայտարարեց Անտոնը:

— Սուլումոնը համաձայն ա,—ասեց գզիրը:

— Չեմ հավատում, թող ինքը գա, կամ թուղթ գրի,
խառը ժամանակ ա, մի բան կպատահի, ինձ վոտով-գլխով
կկորցնեն:

— Ախպե՛ր, թեկուզ լավ թամաշա կըլի համա ձեզ
ըլի եդ թամաշեն, դուք գնացեք, յես կմնամ,—առաջար-
կեց Կուպրը:

Դուրսը ձիու վոտի դրոփյուն լսվեց: Յերեք ձիավոր
կանգնեցին ջաղացի դռանը: Դրանք դաշնակյան խմբի
սղաներից եյին, սպառազինված ու զայրույթից կարմրա-
տակած աչքերով:

— Ե՛ ջաղացպան:

Ամենքը դուրս յեկան:

— Ի՞նչ մարդ եք, ի՞նչ եք շինում ես ջաղացում:

Բացատրեցին:

— Առաջ անցեք:

— Ո՛ւր:

— Կիմանաք շոտ, վոչ մի խոսք այլևս:

— Կարասս չկոտրեք,—ասաց Կուպրը և սկսեց պարել
ու յերգել:

Ա՛յ իմ կարաս, գինու կարաս,
քոմագ արա, թե վոր կարաս...

— Սա ինչ մարդ ե,—հարցրեց ձիավորներից մեկը:

— Սա մեր գեղի շաշն ա,—պատասխանեց գզիրը:

Կարասիս մեջ գինին լիքը,
շարբաթ ըլի—ասես ինքը...

— Ե՛յ, շաշ, վո՛րտեղ ե գինիդ,—հետաքրքրությամբ
ու ժպտալով հարցրեց նույն ձիավորը:

Յեկեք գնանք, շանց տամ տեղը,
շատ ազնիվ ա, գինու ցեղը
թե մեռնի ել տեսնի համը,
կկոտրի աստծու ատամը...

Ձիավորներն ակամայից ծիծաղեցին:

— Յեա սրանց հետ կգամ, ուր վոր տանեք, մենակ մի բան եմ խնդրում, վոր ես շաշին ելա թողեք մնա, ջաղացին տիրութիւն անի, խեղճ ջաղացական մարդ եմ, ուրիշի ձեռին նորջար, մի փորձանք կպատահի, տերս ինձ դուրս կանի կմնամ անհաց, անջուր, — խնդրեց Անտոնը:

— Ջաղացն հումն ե:

— Սուրմոնինը:

— Սուրմոնն ով ե:

— Կոմիտեյի մեջ ա, — վրա բերեց գզիրը:

— Կոմիտեյի անդամ ե, հաստատ գիտես:

— Այո, հաստատ, — անդեց Ավետիսը:

Ձիավորներն ինչ-վոր փափուացին իրար հետ: Կուսարը դեռ շարունակում եր կեռիկ-մեռիկ պարել ու դնդնացներ:

— Ե՛յ, կարաս, մնա ջաղացում, մինչև ջաղացականը յետ գա, — ասաց առաջին ձիավորը:

Հը՞, մնամ... չէ, եղ իմ բանը չի, դուք սրանց տանեք, իմ գինու կարասը բաց անեք, քեֆ անեք, յես ջաղացում մնամ... չէ, չեմ մնալ, յես ել եմ գալիս... առաց Կուսարն ու առաջ ընկավ պարելով:

Ու մինչդեռ ձիավորները նայում էին նրա յետեից, նա առուն անցավ, մտավ Սուրմոնի այգին, ու սկսեց գետինը շանդոթորել. Ձիավորներից մեկը ձին քշեց, վոր տեսնի, թե ինչ ե անում Կուսարը:

Կուսարը Սուրմոնի գետնում թաղած գինու կարասի քարե խուփը վեր կալավ: Գինին պճպճալով ներսի գազի ուժից լահու ավեց, հոսեց:

— Գինի, տղերք, գինի, — գոչեց ձիավորը:

Մյուսները վրա հասան

— Ծածկեցեք թո՛ղ մնա, — խորհրդավոր կերպով ասաց ձիավորներից մեկը:

Գինու կարասը ծածկեցին:

— Ե՛յ, գզիր, գնա գյուղ և ասա, թե մենք չթողեցինք, վոր ջաղացականին տանես. ջաղացական, դու կմնաս, իսկ դու, անուշագ ինչ վոր ե — Կիրակոս, Մարկոս, Փիլիպոս, թե ինչ...

— Ձեզ ծառա Ավետիս:

— Հա, այդ միկնույն ե, դու յել գնա գյուղ. ջաղացում մարդ չմնա ջաղացականից գատ, բայց յեթե գինու մասին վորեւ բան եք ասել, խորովածի մսի պես թիքա-թիքա կանենք ձեզ:

— Վոչ տեսել ենք, վոչ լսել:

— Ե՛յ, Կարաս, դու մեզ հետ կգաս:

— Աղա ջան, յես ձիով, դուք վոտով ձեզ հետ վճեց գամ...

— Հիմար ե, հիմար չի, խելոք ե, խելոք ել չի...

— Հիմար ե, հիմար չի, խելոք ե, խելոք չի, աղա

— Հիմար ե, հիմար չի, խելոք ե, խելոք չի, աղա

ջան, լաջն ենա, թող կորչի, — վրա բերեց Կուսարը:

— Դե՛, ուր կորչում ես կորիր, — ասացին ձիավոր-ներն ու ասպանդակեցին ձիերին:

Ավետիսն ու գզիրը ճամբա ընկան գետի գյուղ, իսկ Կուսարն Անտոնի հետ մտավ ջաղացը:

— Յորենը դեն ածեցիր, — հարցրեց անմիջապես Կուսարը:

— Զե՛, պահել եմ:

— Լավ ես արել. ձեռաց մի մասն աղա, շատ փետ հավաքի, կրկենի թխի, յես ել գնամ մի տղից միս ճա-րեմ, ես շները գիշերս գալու յեն, ինչպես յերեւում ա, ել գեղի տղերանցից դարավուլ չեն դնելու, չեն հավատում, դարավուլը կամ սրանք պտեն ըլիլ, կամ սրանցից, ես գի-դարավուլը կամ սրանք լակացնեմ Սուրմոնի գինուցը, վոր լինն շեր ենքան սրանց լակացնեմ Դե՛, վոնց վոր ասեցի, յես գնամ ու մուծը խառնեն իրար: Դե՛, վոնց վոր ասեցի, յես գնամ, Ավետիսն ու գզիրն հասնեմ, սիրաները հենց ահ գցեմ, վոր տեղաշոր ընկնեն, հիվանդանան, տանից դուրս չգան, վոր տեղաշոր ընկնեն, հիվանդանան, համ ել, տեսնամ տղե-չե թե գինու մասին բան պատմեն. համ ել, տեսնամ տղե-

բանց բանը վոնց ա, պինդ են կաղնած, թե չէ: Եսոր-ե-
զուց կսկսվի կռիվը, տեղդ պինդ կաց...

Կուսարը դուրս թռավ ջաղացից, գգիլի ու Ավետիսի
յետևից գիլ կանչեց ու վազեց:

XI

Մուլթն ընկավ. թիլի բորանն սկսվեց: Ինչ շունչ ա-
րարած վոր կար սրթսրթալով քաշվեց իր խուցը: Անտո-
նը կատարել եր Կուսարի պատվերը: Կրակը թեժ եր, կըր-
կենինեը պատրաստ: Մեզ հայտնի ձիավորները յեկան:
Անտոնը ձիերը կապտեց ջաղացի ներսը, Սոլոմոնի խոտի
դեզից մի քանի խտիտ բերեց գցեց առաջները: Ձիավոր-
ները բուխարու առաջ կիսաշրջան կազմելով նստոտեցին:

— Բիձն ուտելու բան չունենա:

— Ունեմ ձեզ մատաղ, կրկենի ունեմ, համա ել ու-
րիչ բանի տեղակ չտաք:

— Միս չի՞ ճարվիլ ես մոտերքը:

— Չէ:

— Իսկ գինի... Չե՞ս կարող եսորվա կարասից մի քիչ
գինի հանես, խմենք, տաքանանք, վոր հերթով պահակ
կանգնենք մեծ ճամբին:

Անտոնը չի իմանում ինչ պատասխանի. վայ թե Սո-
լոմոնն իմանա, իրեն սաղ-սաղ կարասի մեջը կկոխի,
կհորի.

— Հը՛... Ի՞նչ մտածումունքների ծովն ընկար, չե՞ս
կարող:

— Չեմ իմանում, ինչ ասեմ. ձեր արևը վկա, Սոլո-
մոնը վոր իմանա, ինձ գինի կշինի, կխմի...

— Հա՛-ա՛, ետքան զոռբա յա քու Սոլոմոն խագեյինը.
մենք գանք ազգի համար զոհվենք, նա իրան տանը խումփաց-
նի, գինին ել չխմենք... Ի՞նչ աման ունես, վոր գինին
լցնենք բերենք, մենք ինքներս կգնանք. դու աման տուր:

Ունեցածս ես ունիլը կտորած կուլեն ա, մեկել ես
պուռը ջարգված պուտս փարչը:

Ձիավորներից մեկը ծանր ու թեթև արավ ամաննե-
րը, ջուրը թափեց ու դարձավ ընկերներին:

— Վնչինչ, մի վեգրո կտանեն յերկսով, ճրագ կամ
մոմ ունե՞ս:

— Ունեմ, մի ճրագ ունեմ:

— Դե, Մուշեղ, դու գնա մեծ ճամբի վրա պահակ
կանգնի, իսկ մենք յերկսով գնանք գինի բերենք. եսպես
մի կես ժամ անց, կգաս. ցրտում հո չենք փետանալու:

Մուշեղը սարգ ու կարգ արավ, գենքերը, հավաքեց,
իսկ մյուս յերկուսը ճրագը վառեցին, փարչն ու կուլեն
վերցրին, վոր գնան գինի բերելու:

— Կարասի տեղը հո լավ ես հիշում:

— Հա՛:

— Դե՛, գնանք:

— Հեյ-հեյ... գալիս եմ, յես եմ, սե կուսարի պես եմ.
միս եմ բերում տավարի, խորովենք, ուտենք տնավարի,
գինին խմենք պճպճան, յերգեր ասենք կշկշան...

Կուսարն եր, վորը հեռվից վազելով գալիս եր մի կովի
ազգը շալակած:

Մուշեղը, վոր հրացանը ձեռին ջաղացի դռն մոտ
կանգնած եր և պատրաստվում եր գնալու, հրացանն ուղ-
ղեց դեպի Կուսարը:

— Կանգնիր, թե չէ կկրակեմ:

— Կկրակեմ... կկրակեմ... յես տեղովս կրակ եմ. յես
հո բալշենիկ չեմ, վոր ուզում ես ինձ սպանես. ձեզ հա-
մար միս եմ բերում: Չատինի կովը մորթեցին, հրե՛ս, կովի
վորը բերել եմ, վոր ուտեք: Յես Կուսարն եմ, Կուսարը,
եսորվա ձեր տեսած շաշը,
կուսարին ներս թողին:

— Հա՛, ես լավ յեղավ, գինին սա հենց ինքն ել կբերի:

մեն բան ավերող ու քանդող բայլչեկներէ, յերկրի ներսը մաքրում ե ոտար տարերեւից, մեր յերկրն այժմ ճանաչված ե այնպիսի մի հզոր պետութեան կողմից, վորպիսին Անգլիան ե. վաղը մյուս ուր կ՛շնջենք բայլչեկներին ե մեզ համար ազատ կապրենք. ել ի՛նչ ես ուզում, ի՛նչը չես համարում, ուզում ես, վոր բայլչեկները գան մեր ազատութեանը խլեն, դարձյալ Ռուսաստանի լծի տակ մնանք, մեր կանայք ու աղջիկներն ռուսներին հետ ամուսնանան, ազգը կործանվի...

— Յես դեմ եմ բայլչեկներին, բայց առանց Ռուսաստանի չենք կարող ապրել, հասկանում ես, մեր յերկրը կապված ե նրան թե՛ տնտեսապես, թե՛ կուլտուրապես, — ասաց Մուշեղը:

— Լավ, ասենք, թե հենց քո ասածն ե, իսկ յեթե այդ յերկրում հիմի տեր ու տիրակաւնը բայլչեկներն են, ի՛նչ անենք, չկովենք, թողնենք վոր մեր նոր բացված ծաղիկը տրորեն, մեր սիրելի հայրենիքը գան սրի՞ քաշեն...

— Ինչո՞ւ յեն սրի քաշում, Աղբբեշանը սրի՞ քաշեցին:

— Նրանք թուրքի բարեկամ են. թե նրանք լավ մարդ են, ինչո՞ւ թողին, վոր շուն տաճիկը գա Ղարսը գրավի, մանի Ալեքսանդրապոլ, անցնի Ղարաբախս, թող պաշտպանեյին, ելի՞...

— Իսկ ինչո՞ւ ձեր Անգլիան չպաշտպանեց ե Տաճկաստանի դեմ դուրս չեկավ կովի, վոր հայերիս ագատի...

— Վորովհետեւ... նրա համար վոր... Անգլիան հեռու յեր, չեր կարող ժամանակին ոգնութեան հասնի:

— Խորովածիդ թիփեն կեր, խորովածիդ թիփեն, չսառչի. բթամիտ աշակերտի պես վարժապետիդ տված դասն ել չես կարողանում մարդավարի կրկնես, — հեգնեց Մուշեղը: — Հեռու յեր բա՛ս, հեռու յեր, հեռուն քու միտքն ե, վոր եդ հարցերին չես կարողանում մոտենա...

— Յերկինքը վկա, վոր վաղը քեզ կոմիտեյի ձեռքն եմ տալու բլբլիկդ տակիցը կտրի:

Գիտին յեկավ կուլեն լիքը,
լավ պահեցեք վերի դիրքը.
բալչեկի կովը կերեք,
բալչեկին եսպես երեք:

Կուպրը պարելով ու յերգելով գինին բերեց: Վեճն ընդհատվեց: Գիտին շուտով կատարեց իր բարերար գործը: Վիճողներն ամեն մի մանր-մուկ հաշիվ՝ մոռացած համբուրվեցին: «Տղերքը» գլուխներն որորելով՝ շարվեցին բուխարու շուրջը, քուն մտան:

— Անտոն բիճա, յես թռչում եմ, — ասաց Կուպրը. — դուռը պինդ կփակես, վոր մարդ չդուրս գա մինչև լուսաբաց: Եդուց իրիկուն յեթե բան ա, պատահի, վոր յես չգամ, դու սրանց ելի ետրվա պես մի լավ կհարբացնես, վոր չկարենան տեղներիցը ժաժ գան: Պինդ խմացրու:

— Բա վա՛յ թե սրանց տեղ ուրիշ մարդ գա, նրանց հետ վոնց վարվեմ, — տարակուսած հարցրեց Անտոնը:

— Սրանք ես գինու համր վոր առել են, մինե կաւասի տակը չլիզեն, գնացող չեն, իսկ թե բան ա, պատահի, վոր ուրիշին դարկեն, յես կերևամ:

Կուպրը մի վոստյունով դուրս ցատկեց ու լուծվեց խավարի մէջ: Անտոնը դուռը պինդ փակեց, ընթրիքից մնացած բաները հավաքեց, կրակն անթեղեց ու ինքն ել գլուխը դրեց կոճղին:

Ձիերի փուռոցն ու «տղաների» խումփոցն ընկել եր ջաղացը. թվում եր, թե՛ խավարի մէջ ինչ-վոր մեկին մոր-թում են կամ խեղդում: Ջաղացի խոնավ ու ծանր ողբ ճնշում եր Անտոնի գլուխը, վորի բուրժ ցավից աչքը չեր փակվում: Նա մտածում եր Կուպրի մասին, պահած փամփուշտների մասին: Նրա աչքի առաջ Չատին եր կանգնում, հուսահատ, ձեռները խաչած, կարծես ասելիս լիներ.

«Անտոն բիձա, ես ի՞նչ ոյին եկավ գլուխս, կույս մորթեցին, տունս քանդվեց»...

Ահա և Միգրին. նա լուռ է, գլուխը կախ, չի խոսում. փռմանե՛լ է, թե՛ ավելի յե կատաղած... վա՛յ թե մատնեն, կուպրին ու իրեն բռնել տան, գաղտնիքը բացվի... Եդ հո ամեն ինչ կորնվ...

— Ե՛յ, ջաղացպա՛ն...

Անտոնին թվում է, թե ինքը մի խոր հորի մեջ է՝ կարծես հեռվից մեկը կանչելիս լինի, իսկ ինքը չի կարողանում ձայն հանի։ Աչքերը չի կարողանում բաց անի, կարծես կոպերն իրարից կարած լինեն։

Դուռն ամուր բաղխում են, քարեր են խփում։

— Ջաղացպա՛ն... կրկնում է ձայնը ավելի ուժգին։

Անտոնը մեծ ճիգ է թափում, վոր աչքերը բանա, փորձում է ճշար, չի կարողանում. շա՛տ է նեղվում, ու՛ղում է շուռ գալ, կանգնել, չէ, բան չի դուրս գալի, կարծես կապոտած լինեն վոտ ու ձեռը։

— Հե...ե...եյ... շունչը կտրելով, ձայնը կոկորդում խեղդված խոխուսանում է Անտոնը և հաղիվ ուշքի գալիս։

— Բաց արա դուռը։

Ո՛վ էս,— քրտինքի մեջ կորած հաղիվ արատասանում է Անտոնը։ Նրան թվում է, թե ջաղացը գլխին պտույտ է գալիս։

— Բաց արա դուռը, կիմանաս ով-վոր եմ։

— Ասա ով էս, բաց անեմ, ես կես գիշերին յես դուռը բաց անող չեմ։

Դուռը մի քանի հոգի ծիծաղում են։

— Ի՞նչ կես գիշեր, տո պառավ գոմեշ, արևը քաշալի գլուխ ա երում։

Անտոնը վեր է կենում, առաջ է շարժվում թե դուռը բանա։ «Տղերքը» մորթած հավերի պես թափված են իրար կողքի, ձիերը ծուլ-ծուլ ննջում են յետևի վոտները հերթով «կախ անելով»—հանգիստ տալով։

Անտոնը դուռը բաց է անում. յերեք ձիավոր են. մեկն իջել է ձիուց դուռը թակելու համար։ Անտոնը վոջ մեկին ել է չի ճանաչում։ Սպառազինված են, խոժոռած դեմքերով։

— Ջաղացպանը դ՞ուր յես։

— Հրաման քեզ յես եմ։

— Ջաղացումդ մարդ կա՞ն։

— Կան։

— Քանի հոգի յեն։

— Յերեք։

— Ի՞նչ մարդ են։

— Ղարավուլ։

— Ի՞նչ բանի յեն հիմի։

— Քնած են։

— Եսքան յերկար գիշերը քնել են, չեն կշտացել, վոր ցերեկն ել են քնում...

— Գիշերն չեն քնել։

— Բա ի՞նչ եյին շինում։

— Հերթով զարավուլ են քաշել մեծ ձամբի վրա։

— Բա յե՛րբ են քնել։

— Գիտեմ վոջ. լուսադեմին քնած կլին։

— Ջահել ժամանակդ ել սուտ խոսելիս ես յեղե՛ր,

թե նոր ես սովորել...

— Սուտը շան փեշակ ա, յես սուտ խոսող չեմ։

— Ղարավուլներից բացի, ել ուրիշ մարդ ջաղացումդ յեղել ե՞, թե մենակ զարավուլներն են յեղել։

— Կուպրն ել եր եստեղ։

— Կուպրը՞...

— Հա։

— Նա ինչ եր շինում։

— Միս եր բերել զարավուլների համար։

— Հետո ի՞նչ ելավ կուպրը, նա յել ա քնած։

— Ձե. նա գնաց:

— Ո՞ւր գնաց:

— Գիտեմ վուշ:

— Սրան չթողեք վոր տեղից շարժվի, — պատվիրեց խոսողն ու ներս մտավ:

Մյուս ձիավորներն իջան ձիերից, Անտոնին առան իրենց մեջ, կանգնեցին դռան շեմքում:

Ներս մտնողը մոտեցավ քնածներին, վոսով հրեց, վոր վեր կենան, և մինչդեռ նրանք ճրրալով տրորում ե-
լին գինուց ու քնից ուռած աչքները, նա հոտոտեց փարչն ու կուլեն:

— Աֆֆերիմ աղերք, լավ եք քեֆ արել, — ասաց նա ու դեմքը խոփռեց:

— Եդ դու յէս, Վահան, ի՞նչ կա, քեֆ, չե մի աստը-
ծու կրակ, սաղ գիշեր ջաններս դուրս եկավ ցրտումը...

— Դրուստ ա, ջաղացպանն ել ասեց:

— Ինչ ասեց:

— Ինչ վոր արել եք, են ասեց, ի՞նչ պիտի ասեր:
Ձեք ամաչում, ձեզ պահապան են նշանակել, դուք ամ-
բողջ գիշեր գինով ու խորովածով առաքվելիս եք յեղել:

— Հա, ի՞նչ ե, աշխարհ հո չի՞ կործանվել, մի-մի
բաժակ գինի յենք խմել, ելի...

— Գինին վորտեղից եր:

— Ե՛... շատ յերկարացրիք բանը. գինին վորտեղից
եր, հացը վորտեղից եր, միան ով տվեց, ջուրն ով բերեց,
չի լինի՞ մի հարցնես, թե մեզ ով ծնեց ու ինչու ծնեց...

— Վեր կացեք գնանք, քննությունը հետո կկատա-
րենք, — ասաց Վահանը և առաջ անցավ դեպի դուռը:

— Գնանք, գնանք, թող քո ասածը լինի:

Փեշները թափ տալով ձիերը դուրս քաշեցին «աղեր-
քը», հեծան:

— Ջաղացիդ դուռը փակիր ու առաջ անցիր, — պատ-
վիրեց Վահանը — Անտոնին:

— Բա ջաղացս անտեր կմնա...

— Շատ մի խոսիր:

Անտոնը ջաղացի դուռը փակեց ու դուրսը կախ ձիա-
վորներին առաջն ընկավ: «Տեսնես ո՞ւր են տանելու», — մը-
տածում եր Անտոնը: «Յարաք Կուպրը տեսնես վոր-
տեղ ա»...

Գնում էյին դեպի գյուղ:

Ամբողջ ճանապարհին ձիավորները վոչինչ չխոսեցին:
Միայն մի անգամ Վահանն ասաց մյուսներին.

— Բուշեիկների ազենտը ձեզ հարբեցնում ե, վոր
չնթուք, ճանապարհն անտեր թողեք, վոր զենք տեղափո-
խեն կամ թռուցիկներ տարածեն, դուք ել միամիտների
պես ջաղացում վեո թափված լակում եք:

— Ո՞վ ե ետ ազենտը, ի՞նչ ես յերեխա-յերեխա խո-
սում:

— Ազենտը — ձեզ համար միս ու գինի բերողն ե, վոր
իրեն հիմարի տեղ դրած, ձեզ եշացրել ե:

— Կուպրը... հա, հա, հա...

— Ձեններդ կտրեցեք:

Գնում ե Անտոնը, մտքում հազար ու մի ծրագիր
քաշելով, թե ինչ պատասխան ե տալու հարց ու փորձի
ժամանակ, ստեր ե հորինում, չեղած պատմություններ
ծամանակ, ստեր ե հորինում, չեղած պատմություններ
ծրագրում, իրեն-իրեն հերոսանում ե, հայհոյում գոյու-
թյուն ունեցող կարգերը, մինչև անգամ ապտակում ե իշ-
խանավորին, վորի համար նրան տանում են զնդակահա-
խանավորին, վորի համար նայում ե մահվան աչքերին
բելու, իսկ ինքը համարձակ նայում ե ընկճվում ե
և գոչում «կեցցե բալշևիկը», բայց մեկ ել ընկճվում ե
մտածում, վոր ինքը վողջ գյուղի առաջ ծաղրոծանակի
վրա, վոր եդ հասակում սարսաղվել ե, խելքը տանուլ ար-
վրա, վոր եդ հասակում սարսաղվել ե, խելքը տանուլ ար-
վել, ընկել ջահել-ջուհուլների յետևից, հիմարացել, շաշ
Կուպրի հետ ընկերացել... Չլինի՞ ես ամենը յերազ եր,

Անտոնի ներսն ինչ-վոր բան ե գալարվում, ինչ-վոր բան ե ճոնչում... Դա—նրա վշտի շղթան ե, վորի ամեն ողակը շարժվելիս, Անտոնին թվում ե, թե աղիքներն են գալարվում ե ուր վոր ե դուրս կթափվեն, շունչը կկտրի ե Սոլոմոնից գեռ իր վրեժը չլուծած կմեռնի... Սոլոմոնը կտրորի նրա անշնչացած մարմինը, կապակահի նրա դիակը ե կտոր-կտոր անելով շների առաջը կգցի: Ախրը ինչո՞ւ են գիշերը, յերբ Արմենն առաջին անգամ յեկավ ջաղաց, նա չկարողացավ համոզել իր թոռանը, վոր միասին գան, շանսատակ անեն Սոլոմոնին...

Լուսթյունն ընդհատեց Վահանը, վոր ներս մտնելով դիք ցցվեց ե զեկուցեց հետևալը.

— Յերբ տեղ հասանք, ջաղացի դուռն ամուր փակած եր. հազիվ զարթեցրինք այս ծերունուն, վորը գուռը բաց արավ ու հայտնեց, վոր տղերքը քնած են ջաղացում ե վոր իբր թե նրանք ամբողջ գիշեր հերթով պահակ կանգնած, հսկելիս են յեղել մեծ ճանապարհը: Յերբ ներս մտա ջաղաց, տղերքը քնած էյին այնպես, վոր կարծես թե մեկը նրանց ականջները հալած արճիճ եր լցրել, վոր վոչ մի ձայն չլսեն: Առաջները թափված խորովածից մնացած փոսկորները ե գինու դատարկ փարջն ու կուլեն վրկայում էյին, վոր նրանք գիշերը մինչև լուսաբաց քեֆ են արել, հարբել ու գլուխները կորցրած քուն մտել:

— Այդպես, այդպես... մուտաց խմբապետը ե թավ բեխերը վոլորեց:

— Ջաղացում բացի այս չորսից, վորոնց կալանավորել ու բերել ենք, յեղել ե նաև մեզ հայտնի Կուսպը:

— Իսկ այդ Կուսպը բռնված չե՞, — հարցրեց խմբապետը:

— Վնչ: Նա իր գործը կատարելուց հետո, անհետացել ե, վորի ուր լինելը վոչ վոք չգիտե. մի քանի հոգու ուղարկել եմ զանազան կողմեր, վոր գտնեն:

— Լավ, գնա, առ ալժամ ազատ ես:

— Լսում եմ, — ասաց Վահանը ե պատիվ տալով դուրս գնաց սենյակից:

— Արձանագրեցեք ամեն մի բառ, ինչ վոր կլսեք, — ասաց խմբապետը, ապա տեղից յեղնելով մոտեցավ Անտոնին:

Սեղանի մոտ նստած յերիտասարդները թուղթ ու մատիտ պատրաստելով՝ աչքները հառած Անտոնին սպասում էյին, վոր արձանագրեն նրա ասածները:

— Անտուդ ի՞նչ ե, — հարցրեց խմբապետը:

— Անտուն:

— Անտուն...

— Հրաման քեզ, անտուն:

— Մարդավարի խոստ, անտուն անուն չկա հայոց անունների ցուցակում:

— Դե, առաջ, քանի վոր ես տան տեղն իմ տունն ունեյի, անունս ել ուրիշ եր, հիմի վոր վոչ տուն ունեմ, վոչ տեղ, անտուն չեմ բա ի՞նչ եմ:

— Ուրեմն առաջ ես տան տեղը քոնն ե յեղել, հետո խլել են քեզանից, հիմի յեղ դու բալշխիկ ես դառել, վոր տանդ տեղն ել յետ խլես, ես տունն ել հեռը...

— Չե, ադա, յես ի՞նչ եմ վոր մարդու ձեռից, են ել Սոլոմոնի պես գոռա մարդու ձեռից տուն խլեմ. յես մի խեղճ ու կրակ ջաղացպան եմ, աշխարհիցս բխաբար, եսոր կամ, եզուց չկամ, մի վոտս գերեզմանումը մարդ եմ, ի՞նչ իմ գործն ա, վոր աշխարհիս խեր ու շառին խառնվեմ:

— Լավ... շատ խելոք ես խոսում. հիմի ասա տեսնեմ թե տղերքը վոնց քեֆ արին ես գիշեր, պատմի, մի վախենա:

— Վախենալու ինչ կա, վոր վախենամ, ենքան ցավ ու կրակ ա անցել գլխովս, վոր վախանց եմ ելել, ինձ

հո ուտելու չեք: Հա. տղեքը, դե, սոված ու մրսած տղեք ին, ե՛լի. դուք միւս եյիք զարկել կուպրի ձեռովը, նրանք ել խորովեցին կերան, հու սոված չեյին մնալու:

— Իսկ գի՞նին վորտեղից եր:

— Գինին ել Սոլումոնի կարասիցն եր:

Իսկ ո՞վ եր իրավունք տվել, վոր Սոլումոնի կարասը բաց անեք:

— Իրավունք... իրավունքը սոված ու ծարավ փորն եր տվել, ո՞վ պետք ա տար:

Խմբապետը զարմացած Անտոնի տված պատասխաններից, յետ նայեց տղաների կողմը, վորոնք նույնպես զարմանքով դիտում եյին Անտոնին ու խմբապետին, կարծես հասկացնել տալու համար վերջինիս վոր պինդ բռնի գործը քանի վոր խելքը գլխին մարդու հետ գործ ունի:

— Նստի՛ր ասաց խմբապետը— պառավ մարդ ես հոգնած կլինես, նստի՛ր, ենպես խոսենք:

— Շնորհակալ եմ, դու նստի, քեզ ա լայեղ ես տեսակ ոթախը, յես կարալ չեմ նստեմ, վրիցս վոջիլ վեր կընկնի, գիշերը ձեզ նեղութիւն կտա, փախուկ ապրելու սովոր մարդ ես յերեւում:

— Քանի տարեկան ես:

— Միտս չի, դավթարս կորել ա, հոգեառն ել ա ինձ մտահան արել, թե գա հոգիս առնի բալքի պրծնեմ ես աշխարհի յերեսին մարդկանց նեղութիւն տալուց:

— Ո՞վ ունես ես գյուղում, բարեկամ, ազգական...

— Ոչով չունեմ, աղա, քյասիւր մարդուն բարեկամ-ազգական կունենամ... Բարեկամն ու ազգականը բողազի հետ են կապված. թե ուտելու բան ունես տանդ, կզան, կուտես, կխմես, բարեկամութիւնդ ել պինդ կըլի, թե վոր չունես, ինձ նման կըլես, ամենքի աչքիցն ընկած, մոռացված, ես աշխարհում կաս, թե չկաս, մին ա: Դե. յես վոր տուն ել չունեմ, բարեկամ-ազգական վորտեղից ունենամ...

— Հապա ասում են մի բալչիկ թող ունես, վոր մեր դեմ կովում ե:

— Շատ բան են ասում, կարամ մի հազար փութ բամբակ դառնամ ասողների բերանը փակեմ... Քու մա-սին ել են շատ բան ասում, թե փիս մարդ ես, քյասիւրի արին խմող, հետդ խոսել չի ըլիլ. հավատամ... հրեա մարդավարի հետս զրից ես անում:

— Ուրեմն սճւտ ե, դու թողը չունես:

— Ինձ համար սուտ ա, թե դու հավատում ես, քեզ համար ել զորթ ա, հալբաթ:

— Լսի՛ր ծերուկ, յես չեմ կամենում քեզ տանջեմ, կամ խիստ միջոցների դիմեմ, վոր ասես ճշմարտութիւնը, յեկ, թող խոսակցութեանդ այդ ձեւը, պատմիր այն ամենը, ինչ կատարվել ե վերջին ժամանակներս քո ջրաղացում:

— Դե, ինչ գիդամ, են ել ասում եմ, ել ինչպես պատմեմ, վոր հավատաս, կամ ի՞նչ ասեմ, վոր քու ուղածն ըլի:

— Քու ջրաղացում ի՞նչ են խոսացել ձեր գյուղացի Միդին ու Չատին:

— Շատ բան:

— Նրանք բալչիկ են:

— Յես ի՞նչ գիդամ, իրանց հարցրու:

— Նրանք մեր կառավարութեանը չէ՞ն հայհոյել:

— Յես չեմ իմացել:

— Իսկ յեթե վկա լինի, այսինքն՝ մի մարդ լինի, վոր հաստատի, թե դու ջրաղացումդ նստած, հենց քո ներկայութեամբ, եդ Միդին ու Չատին զովաբանել են բալչիկներին ու մեզ հայհոյել, ինչ կասես:

— Ի՞նչ պետք ա ասեմ, թող գա, տեսնամ ետ ով ա, վոր ստեր ա մոգոնում:

— Բալչիկների թուցիկը վոր բռնվել եր, առաջին

Անտոնը կրկին կանգնեց խմբապետի առաջ:

— Խի՞ չես դուզն ասում, ա՛յ Անտոն, չես իմանո՞ւմ, վոր անեղ դատաստանի առաջ ես կանգնած,—ասավ Սոլոմոնը:

Անտոնը վոչինչ չպատասխանեց:

— Ինչո՞ւ չես խոսում,—հարցրեց խմբապետը:

— Յես մարդու հետ կխոսամ,—գուցալ գայրույթով պատասխանեց Անտոնը:

— Տո՛ շո՛ւն, յես մարդ չե՞մ, շո՛ւն ե՞մ, դե՛, արի ու ես տեսակ շներին լավություն արա,—գայրացած ասաց Սոլոմոնը և քիչ մնաց հարձակվի Անտոնի վրա:

— Սպասիր, սպասիր Սոլոմոն, դուք ինչպես յերեւում ե հին հաշիվներ ունեք միմիանց հետ, այստեղ այդ հաշիվները մաքրելու տեղը չի: Լսիր, ջաղացալան, քեզ կարող ենք բանտարկենք, յեթե չասես, թե ինչ են խոսել Միդին ու Չատին, ինչեր ե արել Կուպրը, ինչ ժողովներ եք ունեցել ջաղացում, ինչ եք վորոշել, ովքեր են յեղել ախ բողջեիկները, վորոնք յեկել են ձեզ մօտ, մի խոսքով այն ամեն անց ու դարձը, վոր տեղի յե ունեցել այս կարճ ժամանակամիջոցում:

— Ձեր խոնարհ ծառան եմ, ինչ ուզում եք արեք, բանտ եք ասում, պատրաստ եմ, բանտը իմ ջաղացից ավելի լավ կլլի իմ հաշվով: յես վոչ մի բան վոչ տեսել եմ, վոչ լսել:

— Ուրեմն հրաժարվո՞ւմ եք:

— Հա՛, ադա ջան, սուտ խոսալուց հրաժարվում եմ, ինչպես հրամայեցիր:

Դուրսն իրարանցում ընկավ:

«Կո՛ւպրը, Կո՛ւպրը... Կուպրին բռնել, բերմում են»...

Իրոք վոր յերկու գինվոր Կուպրին առաջ արած բերում էին, իսկ նա պարում եր ու յերգում:

Խմբապետն ու Սոլոմոնը դուրս յեկան պատշգամբ:

Կուպրը դուռն առաջի հրապարակը հասնելով սկսեց իր պարն ու յերգը:

Ինձ թակել են, թակել են,

Կողքս թրով ծակել են,

Իրանք գինին լակել են,

Յեթիմ Կուպրին թակել են:

— Վերե բերեք դրան, — հրամայեց խմբապետը:

Իրար վրա թափված ամբոխի միջից Կուպրին հագիվ վեր հանեցին: Կուպրը նկատելով Անտոնին, բացականչեց.

— Վահ, Անտոն բիձա դու յել եստեղ... դոնախլուղ ա, ինչ ա...

— Մի խոսիր դրա հետ,—հրամայեց խմբապետը:— Ասա, վորտեղ բռնեցիր դրան,—դարձավ նա բերող գինվորներին:

— Տրեխները հանում եր, թե գետն անցնի, վրա հասանք ու բռնեցինք:

— Ճի՞շտ ե,—հարցրեց խմբապետը:

— Հրաման քեզ, ադա ջան, դրուստ ա, համա յես ուզում եյի շորերս հանեմ, վոր գետումը լողանամ:

— Ես ցրտի՛ն...

— Ի՞նչ ցուրտ. Կուպրի համար ցուրտն ու տաքը մեկ ա, ուզում ես, ես սհաթիս շորերս հանեմ, վրես մի Կուժ սառը ջուր ածա, ուզում ես, տկլորվեմ մտնեմ վառվող թոնիրը:

— Շա՛ լե՛ս, թե մեզ ես շաշի տեղ դրել,—գայրացավ խմբապետը:

— Շա՛ լե՛մ, շաշի հետ, խելոք եմ, խելոքի հետ, խողի կշտին—թռչուն եմ, լապտրակի կշտին... բը՛ռ՛ռ՛... խմբապետ եմ...

— Ձայնդ, լիրբ անամոթ:

— Ձայնդ, լիրբ անամոթ,—կրկնեց Կուպրը խմբապետից ավելի ուժեղ գոռալով:

— Դուրս տարեք այս սրիկային:

— Տուն բերիք ինչ խեր տեսաք, թե հիմի դուրս տանեք, ինչ ոգուտ տեսաք... Հի՛, հի՛, հի՛, հի՛,—ձիու պես

սկսեց խրխնջալ Կուսկընը և վոտները գետին դոփելը—Հե-
ռու կաց, քացի կտամ,—ասաց նա մոտեցող զինվորին և
ինքը ցատկեց դուրս ու սկսեց պատշգամբում պարել:

— Դու ի՞նչ կապ ես ունեցել Կուսկընի հետ, ասա, թե
չե... զայրացած վրա պրծավ Անտոնին խմբապետը:

— Ի՞նչ կապ. յես հո շաշ չեմ, վոր շաշի հետ կապ
ունենամ:

— Բայց նա ինչո՞ւ յեր շուտ-շուտ ջրաղաց գալիս
քեզ մոտ:

— Քեզ եմ հարցնում, ինչի՞ յեր գալի. շաշի առաջ
գեղի ամեն դուռն ել բաց ա, յես հու ջրաղացի դուռը
նրա առաջ կողպելու չի...:

— Տարեք, յերկսին ել բանտարկեցեք,—հրամայեց
խմբապետը:

Զինվորն առաջ արավ Անտոնին ու Կուսկընի հետ միա-
սին տարավ դեպի Սուլմոնի գոմը:

Դուռը հավաքված գյուղացիք աղմուկ բարձրացրին:

— Ես խեղճ քյասիբից ինչ են ուզում:

— Ես շա՞շին ուր են տանում:

— Բալշևիկը սրանք են...

— Ես ել Միդինի ու Չատինի նաղն ա՞...

— Յեկեք գնանք, պահանջենք, վոր Անտոնին ազա-
տեն...

— Դե վոր Կուսկընիցն ել վախում են, ել ի՞նչ կառա-
վարութիւն ա սա...

— Անտոնին ազատեցեք, Անտոնին ազատեցեք...

Խմբապետը թեև դուրս յեկավ պատշգամբ, վոր բա-
ցատրություններ տա, բայց խալխը չլսեց. նա պահան-
ջում եր անմիջապես ազատել Անտոնին:

— Զի կարելի,—ասաց խմբապետը և կարգադրեց,
վոր ուժով ցրեն աղմկարարներին:

— Սուլմոն, յեթե սրանք են բուլշևիկների ազենտե-

քը, սխալված ենք. մեկը խելագար ե, իսկ մյուսն աշխար-
հից անտեղյակ համառ ծերունի,—սենյակ մտնելով ասաց
խմբապետը:

— Ետ լավ ես ասում, համա յես կարծում եմ, վոր
Անտոնին պետք ա հուպ տալ:

— Անձնական հաշիվներով ես առաջնորդվում, յես
այդ բանն անել չեմ կարող, իսկ հասարակութունն ավե-
լի յե բորբոքվում:

— Են ժամանակ բաց թող: Թող ելի գնա ջրաղաց,
մենք ծածուկ հսկող կնշանակենք. իմ կարծիքով եդ ջա-
ղացում ինչ-վոր բան ա կատարվում:

— Իսկ Կուսկըն:

— Կուսկըն պետք ա պինդ պահես, նա թուլցիկ եր
ման ածում:

Գիշերը կոմիտեն նիստ ուներ: Չափազանց տաք վեճ
եր բացվել բանտարկյալների շուրջը: Զաղացում հարբե-
ցող տղաներից յերկսին վորոշեցին ուղարկել կենտրոն,
սակ Մուշեղին առան հսկողության տակ, վորովհետե նա
ավելի կասկածելի յեր հենց սկզբից: Վորոշվեց Չատինին
ու Միդինին նույնպես հսկողության տակ պահել, իսկ
յերբ հարցը դարձավ Կուսկընի և Անտոնի շուրջը, կես գի-
շերն անց եր, յերբ մեկ ել են տեսան Կուսկըն յերգելով
ու պարելով գալիս ե դեպի շտաբը:

Սա՞ ինչ հանելուկ ե:

Կուսկըն բարձրացավ վերե, մտավ ներս և հայտա-
բարեց.

— Յես գեղի հոգուն մատաղ. գեղացիք յեկան, ձեր
ղարավուլին բռնեցին, զենքը ձեռից խլեցին, գոմի դուռը
կոտրեցին, ինձ ու Անտոնին ազատեցին: Ես յես, հրես
յեկել եմ, Անտոնն ել հրեն գոմում նստած, չի փախչում,
ասում ա. «Ես աշխարհում որենք կա, դիվան կա, ինձ
գոմն են գցել, թող իրանք ել ազատեն»: Յես շաշ եմ ո-

ընք-մորենք չեմ ճանաչում, հրեա եսա գնում եմ իմ բա-
նին, դուք գիշաք նա, ինչ կուզեք, արեք:

Ով եր գոմի դուռը կտրողը, ով չեր, ենպես ել չը
պարզվեց: Գյուղն եր, գնա ու բռնի:

— Մնաք բարով, չասեք թե Կուսրը փախավ, — ասաց
Կուսրը և այնպիսի արագութամբ դուրս թռավ սենյա-
կից ու խավարի մեջ անհայտացավ, վոր յետևից գնդակ
եւ չեր հասնի:

Կրակեցին Կուսրի յետևից, գյուղն իրարանցում ըն-
կավ, վազեցին թե ճանապարհները փակեն, բայց եւ ո՞վ
կբռներ Կուսրին: Վազեցին դեպի գոմը. լուցկի վառեցին
Խավարի մեջ նստած եր Անտոնը մեն-մենակ:

— Դուրս յեկ, — հրամայեց խմբապետը:

Անտոնը դուրս յեկավ:

— Դուռն ո՞վ կտրեց:

— Գիտեմ վոչ:

— Շատվոր եյի՞ն...

— Տեսա վոչ:

— Քեզ չառջարկեցին, վոր փախչես:

— Ասեցին:

— Ինչո՞ւ չփախար:

— Ո՞ւր փախչեյի. փախչելատեղս իմ ջաղացն ա,
վոր գնայի ելի կբռնեյիք, կբերեյիք եստեղ ու հաստատ
կվճռեյիք, վոր յես բալշենիկ եմ:

— Բա մի մարդ ել ե չճանաչեցի՞ր:

— Չէ՛:

— Չոռն ու գահրումարը քեզ:

— Շնորհակալ եմ ձեր պատվից:

— Լեզուդ ծոծրակովդ կհանեմ, թե մեկ ել եղպես
խոսես:

— Շատ ել լավ կանես, սա յեւ մի լեզու չի, վոր
գլխիս կրակ ու փորձանք ա դառել:

Անտոնին խիստ հսկողության տակ առած տարան
շտար:

— Լսիր, ծերուկ, — ասաց խմբապետը. քեզ նորից
կուղարկենք ջրաղացդ. ես անգամ ներում ենք. միայն մի
պայման կա, ով վոր այսուհետեւ գա քո ջրաղացը, պետք
ե իսկույն մեզ հայտնես, իմացա՞ր...

— Լավ իմացա, համա... յես վո՞նց ջաղացս ամեն
անգամ անտեր թողամ ու գամ ձեզ իմաց անեմ:

— Գալու կարիք չկա. միտդ կպահես անունը, հետո
մեզ կհայտնես:

— Աղա, լավ չի ըլի՞, վոր մի գիր իմացող տաք
ինձ, գա ինձ հետ ջաղացումը նստի ու ցուցակ կազմի՞...
Համ ինձ կազատեք կասկածից, համ ել ձեր հավատարիմ
մարդն ինչ վոր տեսա, կգրի կպահի:

— Ուրիշ խոսքով քարտուղար ես ուզում, ելի:

— Ասածդ չհասկացա:

— Տո՛, հարամգաղա, ո՞վ ա իմացել, վոր ջաղացպա-
նը պիսիր ունենա, — հասկացրեց Սոլոմոնը:

— Աղա խմբապետ, յեկեք ինձ ազատեցեք եղ ջաղա-
ցից, պահեցեք ձեր կշտին, ուզում եք շան տեղ ել քարշ
տվեք, մենակ թե ազատեցեք ինձ եղ խաթից:

— Չի կարելի. դու պետք ե մնաս ջաղացում:

— Լավ, թող ձեր հրամանն ըլի:

— Դե, գնա:

— Բա պիսիրը:

— Եղ մեր գործն ե, մենք կկարգադրենք:

Յերբ անտոնը ցած իջավ բակը, նրա առաջը կտրեց

Ավետիսն ու ասաց.

— Անտոն, գնա ու շնորհակալ մնա քու բախտից, գնա
ու Սոլոմոնի համար աղոթք արա, վոր մարդը սաղ գիշեր
քեզ համար չալիշ եկավ, վոր ազատի:

— Շատ շնորհակալ եմ քեզանից ել, Սոլոմոնիցն ել:

նրանց հետ մեկտեղ ուշուց տու, անիծի: Վախիլ մի, ժամանակը մոտացելա, ամիսը չթամամած կռիվները կսկսվեն սրանց հերը կանխենք: Դրսից մեր ոգնությունը գեներն ա, վոր մարդ ել չգա, մեր գեղերումն ենքան ծածուկ բայլ-շեիկ կա, վոր հերիք կանի աղալարներին փրթելու համար:

Միկիչն ախպիսի արագությամբ վրա տվեց, վոր Անտոնն իսկի ժամանակ ել չգտավ մի կարգին նայելու խոսողի դեմքին, յերբ ջաղացի դուռը բացվեց ու ներս մտավ խմբապետի շտաբում նստած գրագիրներին մեկը: Միկիչըն անմիջապես խոսքը փոխեց.

— Յես ի՞նչ տեսմ ձեր գեղի նամուսին, դիփ բալ-շեիկ են դառել, ազգը ծախել, հալբաթ վոր քեզ ել կբռնեն ու կչարչարեն: Ափսոս չի մեր գեղ՛ը... մերով-մանուկով դաշնակ են. անջախ հայոց ազգն ազատվել ա, ձեր գեղացիք ուզում են, վոր ելի ոռուսի պրիստավը գա կաշիներս մաշկի:

— Բարե ձեզ:

— Բարով հազար բարի,— պատասխանեց Միկիչը:

— Ի՞նչ մարդ ես, ո՞վ ես, ի՞նչ գործ ունես ես ջաղացում...

— Յեկել եմ ես ջաղացումը գինու-արաղի դուքան բաց անեմ, ասում են խմբի տղեքը լավ են խմում:

— Քեզ մարդավարի բան եմ հարցնում:

— Յես ել մարդավարի ջուղաբ եմ տալի, ելի. ջաղացն եկողն ինչի կգա, հրեն, աղուն եմ բերել, աղում եմ, ելի...

— Անունդ ի՞նչ ե, վորտեղացի յես:

— Անունս Միկիչ ա, հորս անունը—Մարտիրոս, ազգիս անունն ել—Մարկոսանց, ինքս ել թունդ դաշնակ եմ, ես վերի գեղիցը:

— Ձեր գյուղում բայլշեիկներ շատ կան:

— Ինչքան քեֆդ ուզի. առաջին բայլշեիկը մեր տեր-

տերն ա, Վանո-բեգը. քյոխվա Միրզեն, աղվեսի մորթուց քուրք հագնող միկիտան Վասիլը... վոր մեկն ասեմ:

— Իսկ դո՛ւ, դո՛ւ:

— Յես հո թալանչի չեմ, վոր բայլշեիկ ըլեմ, ասում են բայլշեիկը թալանչի մարդն ա, մեր գեղի թալանչիքն ել նրանք են, վոր ասեցի, հենց թալան են անում, վոր մեզ ել թալանելու բան կմնա, վոր յես, կամ ինձ նման մարդն ել թալան անի՞...—Անտոն բիձա ջուրը կտրի, աղունը վեր եկավ, քարը քարին ուտում ա...

Անտոնը դուրս եկավ ջուրը կտրելու, իսկ Միկիչն սկսեց ալյուրը խուրջինն ածել:

— Հրամանքդ ո՞վ ես,— հարցրեց Միկիչը գրագրին:

— Յես շտաբի գրագիրներին եմ:

— Հա՛... լավ մարդ ես, ուսում ել ունես, ազգի գործիչ ես, աստված քեզ նմաններն անպակաս անի ազգի գլխից, բա չեք կարում եղ բայլշեիկներին ուղ անեք, պրծնեք...

— Մենք ել հենց դրանով ենք զբաղված:

— Հա՛... լավ եք անում, դե՛ դուք պետք ա մեզ պես խեղճ մարդուն պահեք, թե՛ չե՛... ազգը հո ձեռից գնաց...

— Իսկի քեզ պես գիտակից մարդ կա, վոր հասկանա, ժողովրդի մեջ վատ ու անհասկացող մարդիկ կան, վոր մեր դեմ են խոսում, խալխի միտքը պղտորում, բայլշեիկություն քարոզում:

— Հա՛... ետ մինը լավ չի, վոչինչ, արտի միջին ալա ել կըլի, կառը փուշ ել կոծոծ ել, պետք ա ելի դուք մաքրեք:— Անտոն բիձա լեկա՞ր, առ, բաժինդ վեր կալ, ինքդ ել բայլշեիկից հեռու ման արի, տեսում ես, քեզ ել են չարչարում:

— Ե՛... Միկիչ ջան, տո յես գիդամ բալշենիկն ինչ ա՛... Հրեա ես պատվական մարդը լավ-լավ, ազգի ոգուտ բաներ ա խոսում, հիմի յես ինչ գիդամ սա բալշենիկ ա, թե ուրիշ գադ:

— Բա խելքդ եղբանն ել չի կտրում, տենում չես մարդը հենց դաշնակ ա, վոր ոխտը գետի ջրով լվանա, ելի են դաշնակը կմնա...— դե, մնաք բարով. հա, բա հիմի ախպեր ջան, եսա գնում եմ, մեր գեղն ինչ խաբար տանեմ:

— Ասա, վոր շուտով ամեն ինչ կխաղաղվի, բայլշեկի-ների կյանքը մի շաբաթվա կյանք է:

— Հա՛... խեր խաբարում կենա, ետպես ել կասեմ. «մի շաբաթվա կյանք»:

— Խեր ըլի գալդ,—ասաց Անտոնը:

— Վոչինչ, ետպես, շրջում եմ, վոր ծանոթանամ ձեր գյուղի հանդերի հետ:

— Հա, լավ ես անում, ասում են կռիվներ են ըլելու լավ դիրքի տեղեր շուկեցեք. վոր եղ Ադրբեջանի թուրքերն ու բալշևիկը գան վոչ մեզ կոտորեն:

— Ե՛, բիձա, շատ դժվար է մեր գործը, շատ... Մի կողմից մենք պետք է կռվենք և կռվում ենք մեր յերկրի ներսը բուն դրած թշնամիների դեմ, մյուս կողմից—բայլշեկիկները: Ներսի թշնամիները—թուրքերի գործը հեշտ է, նրանց արդեն մաքրում են մեր տղերքը, վորպեսզի Հայաստանը դառնա միայն հայերի յերկիր, իսկ բայլշեկիկները հետ հաշիվ մաքրելը դժվար է. նրանք նախ շատ են և ուժեղ, մեջտեղն Ռուսաստան կա, իսկ յերկրորդ՝ մեր յերկրի ներսում կան շատ դավաճան հայեր, վորոնք նույնպես բայլշեկիկների կողմնակից են: Դե, մի փոքրիկ, նոր ստեղծված աղքատ ու գաղթականներով լի յերկիր, վորպիսին մերն է, կարող է արդյոք իր ուժերը ցրել միջանի ճակատի վրա:

— Ախր, բալա ջան, մի յես չիմացա, թե եղ բալշևիկ ասածդ ինչ ա ուզում մեզանից, վոր եղբան կատաղած են նրանց դեմ, ենքան են կատաղած, վոր ինձ ել են բալշևիկի տեղ դնում. ինչ կլլի մի հասկացնես:

— Ի՞նչ ասեմ, բիձա, բալշևիկը վոր կա, Ռուսաս-

տանը քանդող, ավերողն ա: Ինչպես վոր մի մեծ կրակ, մի հրդեհ վեր կենա ու լափի ամեն ինչ, մոխիր դարձնի, մի հրդեհ վեր կենա ու լափի ամեն ինչ, մոխիր դարձնի, ջանդի, ավերի, ժողովրդի ունեցած-չունեցածը թալանի, տանի, եղ ա: Մեր յերկիրը մի աղքատ յերկիր է, ինչպես ասացի, բայց ելի մի կերպ կարողանում է Ամերիկայի ոգնությամբ, ենտեղից բերած հացով ապրի. հիմի նրանք ուզում են գան, եղ յեղած-չեղածն ել տանեն, մեր վիզը ուղորովին կտրեն:

— Հիմի քու ասելով բալշևիկը մեր յերկրի, մեր հայերի դուշմանն ա, ելի...

— Ել ասեցիր ու պրծա՛ր...

— Բա վոնց պտի անենք, վոր ազատվենք:

— Մենք ել հենց դրա մասին ենք եսքան գլուխ կոտրում, ելի. սաղ ազգը վոտի յենք հանելու, վոր կռվի միևնույն է, կոտորածն անխուսափելի յե. թուրքի հետ միացած գալու յեն ու բոլորին սրի քաշեն:

— Պա, պա, պա, պա... եղ ինչ գուրում ա... լավ, բա յե՛ս ինչ բան ունեմ դրանց հետ, վոր ինձ ել են չարչարում. յես իմ որումը ճանձ ել չեմ սպանել, ինձ վրա ել են կասկած տանում, չի լի՛ մի ասես, թե ինձ վրա շատ մոգոնողն ետ ով ա՛...

— Ի՞նչ իմանամ:

— Ելի, որենքի մարդ ես, կիմանա: Իմ կարճ խելքն ենպես ա կտրում, վոր Չատինին ու Միդինին բռնել տվողը մեր գեղացի Ավետիսն ա, համա խելքս չի կտրում թե նա ինձ վստահություն անի, շառի մեջ գցի, ի՞նչ կասես...

— Չգիտեմ:

— Բա հիմի դուք վոնց եք ուզում բալշևիկի դեմ կռիվ անեք, պառավ մարդ եմ, եսոր-եգուց կմեռնեմ, մի իմանամ, վոր են աշխարհը գնալիս մի խաբար ել ա տանեմ: Իմանամ, վոր են աշխարհը գնալիս մի խաբար ել ա տանեմ: Զես տեսնում վոնց... հրես դիրք ենք բռնել, վոր յեթե հարձակվեն մեզ վրա, ջարդենք:

— Եսոր ջաղացը մարդ չի յեկէր,—հարցրեց խմբապետը:

— Յեկել ա:

— Ո՞վ:

— Մինը ձեր տղերանցից եր, են վոր ձեր կշտին նըստած գիր եր գրում, մին ել ես վերի գեղից մի տղա, Միկիչ սնուկով, աղուն եր բերել, վոր աղա:

— Ուրիշ վոչ-վոք:

— Վոչ ով: Ի՞նչ կա, աղա, խալխն եսպես դուրս թափված, վորը ձիով, վորը վոտով՝ գնացին:

— Ներքեի պահապաններին կոտորել են,—առանձին վոչ մի բան, զգուշ կաց քեզ ել չգան ու չմորթեն ջրաղացի միջին:

— Զաղացդ մարդ չթողնես մտնի,—պատվիրեց Սուրմոնը:

Զրափորները հեռացան, իսկ Անտոնը քմծիծաղ տվեց: «Կոտորել, չե, չե, վոտներ են արել, մի սուտ թվանքի տրաքոցից հալա վոնց են դողում ե՞... Մենակ ձեզ դոչադ գիտաք»... ինքն իրեն փնթփնթաց Անտոնը: «Հալա մի եգուց գիշեր տեսեք գլխներիդ ինչ թազա տրաքոց ա գալու»...

Լուսաբացին գյուղ էյին վերադառնում գյուղացիները, քնկոտ, ջարդված, ջղային ու գազազած.

— Ես սրտով են կռիվ դուս գալի բալշենիկի գեմը՝...

— Սաղ խալխին տրեռգի մեջ են գցել, քնահարամ արել, թե ինչ ա մի բուդալա գյաղա, ով գիդա, լապտորակի վրա կրակ ա տվել...

— Լապտորակ գող չի կա, իսկի թվանք ել չի տրաքել, իրանք իրանց վախից գոռգոռացել են, միթամ թե շատ լավ դիրքապահ են, մեր գեղացոնց ել հավան չեն, անպատճառ դարավուլը խուժքի տղա պետք ա ըլի...

— Տեսար վոնց եր լեզու առած դակլադ անում են մինը՝... ասում ա. «վալլա, տաջիկ եր»...

— Տաջիկ-մաջիկ չի կա, իրան ձեռի թվանքն եր տրաքել...

— Ղորթ տենան...

— Հաստատ բան եմ ասում քեզ:

— Ա՛րա, մի ինձ ասա տենամ, թե դրանք բա վոնց են կռիվ արել, Սասունն ու Զեյթունն իրար խառնել ե՞...

— «Մի հայը տասը տաճկի դեմ կկռվի առյուծի պես»,—ասել են դաշնակ խմբապետները, տղերանցը սարսաղացրել, գցել են սար ու ձոր, վերջն ել...

— Վերջն ել ինչ-վոր հայ կար վերջացրին Սասունումն ել, Զեյթունումն ել, ու յես ինչ գիդամ...

— Սաղ Տաճկա-հայաստան ասա ու պրծի, ելի...

— Հա, հա, հա, հա... լավ են սկսել, յես ու իմ հոր հոգին, Տաճկաստանից մաքրել են հայերին, հիմի յեկ ետտեղից են մաքրազարդելու...

— Եստեղ ել հո տաճիկ չկա:

— Տաճիկ չկա, համա բայլշենիկ կա:

— Խի բայլշենիկը—տաճիկ ա...

— Բա չիմացա՞ր, վոր ասեց. «վալլա, տաճիկ եր»...

— Ետպես ա, ով դաշնակ չի, դաշնակին հակառակ ա տաճիկ ա:

— Հիմի ասենք, թե յես հակառակ եմ, ուրեմն քու ասելով—տաճիկ եմ...

— Տաճիկ ես, բնա, պերվի սորաի տաճիկ:

— Դու մի ինձ են ասա, թե ես խառն որերը, ես դալմադալներն ու կռիվները, ես տաճիկն ու հայը, ես վրացին ու քուրդը, ես յերբ ա վերջանալու, յերբ...

— Կոմիտեն ասում ա, եսա մեր Հայաստանի մեջ ապրող թուրքերին վերջ ենք տալի, պրծնենք, ես մին, բայլշենիկներին ել կոտորելու յենք, ես երկու, Հայաստանն ել մեծացնելու ենք, ես իրեք, գնալու յենք հասնենք մինչև Ամերիկա, ես ել չորս, սաղ աշխարհի տերն ենք դառնալու, ես ել հինգը...

ծակելով իրեն հեն կաշուով... Լեզուն կապ է ընկել, բայց միտքը չի դադարում գործելուց. նա շարունակ մի բան է կրկնում. «վա՛յ կռիվ մոգոնող, շուն դառնաս դու, շո՛ւն, շան ուր քաշես դու»... «Համա չե՛»,—միտքը փոխում է Անտոնը,—«Թող գան, գան ես շներին քշեն բալքի ջաններս դինջանա, արգար կռիվն ել լավ ա, ով վոր գալիս ա խեղճ մարդուն Սոլոմոնների պես գելերից ազատի, Թող գա, Թող կոտորի, բա մենք խի՞ յենք գելին, արջին ու աղվեսին կոտորում, վոր մեր ապրանքն ազատվի, հիմի մենք ել եղ ապրանքի պես մի բան ենք, Թող գան մեզ ազատեն»...

Կռիվը քանի գնում, սաստկանում է, առաջին սարսափն անցել է, Անտոնը սովորել է թնդանոթի, ձայնին, ել չի վախենում: Դուրսը մեծ աղմուկով ու հրացան արձակելով՝ ձիավորներ են գնում ոգնուլթյան: Անտոնը դուրս է գալիս ջաղացից, վոր թամաշա անի: «Հեյ գիդի ջահելութին... դուշ դառնայի թռչեյի մերոնց մոտ, տենաս հիմի Արմենս, Արսենը, Կուպրը վո՞րդի յեն»...

Լուսադեմիին կռիվն ավելի սաստկացավ. թնդանոթնե-
րն ավելի ուժգին են վորոտում. բայց յերկու կողմն ել
համառ են, վոչ վոր չի կամենում զեջել իր զիրքերը։
Լուսացավ, ձյունը կտրեց, արևը թույլ ճառագայթներով
շոյում ե նորեկ ձյունը. հալք ե. թփերի վրա թառած ձյու-
նի քուլաներն արտասվում են. կռիվը դադարել ե. հաս-
ու կենտ ձիավորներ են յերևում, վորոնք գնում են զեպի
գյուղ, յերևի լուր հաղորդելու։ Անտոնը կանչում ե, վոր
մոտենան, մի բան ասեն. լսող չկա, շտապում են։ Բայց
ահա յերևաց մի սայլ, վորի վրա յափուռնջով ծածկած վի-
րավորներ կան։ Սայլը կանգ ե առնում ջաղացի զիմաց-
մեկը վազում ե Անտոնի մոտ. Միկիչն ե։

— Մի, ածխակոթ տու կրակ անենք յարալուսները, քիչ տաքանան,—ասում է Միկիչը:

— Քանի հոգի լեն:

— *Quina:*

— Մպանված մարդ կա:

— Յերկու հոգի:

— Но и бы:

— Մինքն ձեր գեղացի յա, հինգ երեխի տեր մի տղա:

— Եսդուր են ասել, թե «գեղն ընկավ վոչխարի սյու-
րուկի մեջ, վա՛յ մեկի տիրոջը»...

— Ես գիշեր քեզ մոտ մարդ կգա, պատրաստ կաց:

— *Λύψις*:

— Միկիչը գնաց, կրակը տարավ. գիմացի շնուտումը կրակ արին, սայլը մոտ քաշեցին, վոր վերավորները քիչ տաքանան: Անտոնը փարչը ձեռին գնաց նրանց մոտ. վերավորները ծանր են, կարող են մեռնեն: Հայհոյում, անիծում են կռիվը: Սայլը ճանապարհվում է: Անտոնը կրկին վերադառնում է ջաղացը, նա զանազան ծրագրեր է քաշում, ծանր ու թեթև անում գրությունը: Հեռվում նորից սկսվում է կռիվը: Անտոնը լարված ուշադրությամբ հետևում է, փոչինչ չի կարողանում տեսնել: Յերկինքը նորից ամպակալեց, մութը շուտ վրա հասավ: Անտոնը կրակ է արել ջաղացում և սրտատրոփ սպասում է, թե յերբ է ով է գալու: Նունջը մառախուղի պես պատել է նրա գլուխը, վորը հետզհետե ծանրացում է, քնի գիրկն է ընկնում: Գլուխը կշեռքի նժարի պես բարձր ու ցածր են անում. հրացանների ու թնդանոթների դրդյունին սովորել է սկանջը, բայց յեթե ընդհատվի այդ վորոտը, նա իսկույն կարթնանա, ճիշտ այնպես, ինչպես քանի ջաղացաքարը պտտվում է ու աղմկում, ջաղացպանը հանգիստ քնած է, բայց հենց վոր կանգ առնի, նա իսկույն կարթնանա:

— Անտոն բիձա, դուռը բաց արա, մեկն շտապ ձայն
է տալիս դրսից:

Անտոնը խայթվածի պես վեր է թռչում և առանց

հարց ու փորձի բաց և անուժ դուռը: Ներս ևն թափվում
մոտ հիսուհն-վաթսուհն մարդ:

— Ըսկերներ, լուռ նստեցեք և ձայն չհանեք:
Խոսողն Արսենն է:

— Անտոն բիճա, յեկ հետա:

Անտոնը լուռ հետևում է նրան: Դուրսն ելի մարդիկ
Լւսն նրանք ամենքը Արսենի գլխավորութեամբ գնում են
գեպի Սոլոմոնի դեզը, հանում են հրացանները, փամ-
փուշտները, ձեռքի ռումբերը և կրում ջաղաց: Ամենքը
զինված են, ուրախ, դեմքերը վառվում են: Արսենը բա-
ժանում է տասնյակների, ամեն տասնյակի հանձնում է
մի մարդու: Անտոնը նայում է, թե մարդ ճանաչի, նոր
է նկատում Չառիւնին, Միզիւնին ու իրենց գյուղացի ելի
մի՛ ութ հոգու, մյուսներն ուրիշ գյուղացիներ են: Սրանք
բոլորն էլ կասկածելի, անվստահելի մարդիկ են, կոմիտեն
զինաթափ է արել և զիրքերը չի ուղարկել:

— *Παιτριώνων* Ερ:

— Պատրաստ եմ:

— Պետք է շղթա կազմել, այսպես, տասը հոգի այս ճանապարհի մոտ, տասը—մեծ, մնացած տասնյակները, ինչպես կարգադրել եմ ապառաժների ու սարալանջերի մոտ, մի տասնյակ շարունակ կապ կապահպանի բոլորի հետ. վոչ մի հրացան չարձակեք, մինչև իմ կարգադրությունը չստանաք. տեսեք չխառնվեք, իրարանցում չզցեք, կանոնավոր:

— Դիպա ել ռսին զուլուղ արած մարդ էնք, ընկեր
Արսեն, վախիլ մի,— ասում է մեկը:

— Այդպես, ապրեք: Յետ նահանջող զորքին կառաջարկեք անձնատուր լինել և զենքերը ցած դնել, հակառակ դեպքում կրակեցեք, առանց խնայելու: Աչքաբաց յեղեք, կատակ չե, շտաբը պետք է զրավենք: Դէ, մարշ: Զգուշ: Միդի, քո տասնյակը կապ պահողը կլինի:

— ჴაჴა:

Յրվեցին: Ջյուհը նորից մաղում է:

— Դէ, Անտոն բիձա, յես դիմացի սարի վրա յեմ
լինելու, առ ես լուցկու տուփը, հենց վոր իմ հրացանի
ձախը լսես՝ անմիջապէս կրակ տու խոտի դեզը և ինքդ
փախիր հեռու, ջաղացը չմանես, գնա ուր կուգես, միայն
կրակից հեռու կաց: Տէս, ժամանակին արա, չուշանաս,
քեզանից շատ բան ե կախված:

— Լավ, Արսեն ջան, համա Արմենս վո՞րդի յա, սաղ մ...

— Սաղ ա, առողջ, թե գործներս աջող զնա, եգուց
առաւիտոս կտեսնես. դե, ֆրաս բարով, կոխիլ ե, վա՛յ թե ել
չտեսնուկենք:

Հանձնակներ:
Անտոնը լացակումած ձեռքը մեկնեց Արսենին, վորն
ուժեղ թոթովեց ու դուրս թռավ ջաղացից:

Անտոնը լուցկու առվի վրա ձեռքի կանգնած է ջաղացի
դռանը. կարծես թե նրան տեղի ու տեղը մեխել են, վոր
չշարժվի: Ականջները սրել է, աչքերը հառել դիմացի սարի
գագաթին: Յե՛րբ է պայթելու Արսենի հրացանը... Բոպե-
ներն որվա չափ յերկարում են: Անտոնը սառել է, նրան
թվում է, թե ինքը տեղից չի կարող շարժվել, փորձում է.
չէ, կարողանում է, կարող է մինչև անգամ վազել...

Դիմացի սարին մի լույս յերևաց, կարծես մեկը լուց-
կի վառեց. «շրբ...անկ» լսվեց հրացանի ձայնը։ Արսենի
հրացանի ձայնն էր։ Անտոնն առաջին պահ ցնցվեց, շփոթ-
վեց, լուցկու տուփը ձեռից ցած ընկավ. ամբողջ մարմնով
գոգում է։ Խնչ պատահեց... նրա գլուխը պտտվում է, քիչ
է մնում գետին գլորվի, կռացավ, թե լուցկու տուփը
բարձրացնի, վտանները գոգում են, հիմի կծալվեն և ել չեն
շարժվի... «Տո, տղամարդ չեմ»,— ինքն իր վրա գոռաց Ան-
տոնը և իր իսկ ձայնից սթափված ուժ տվեց վտաններին,
վազեց դեպի դեզը։ Վառեց լուցկին, չորս կողմից կրակ
տվեց ու փախավ դեպի դիմացի սարի կատարը։

Դեզը վառվում է: Ծխի ծիրանի քուլաները բարձրանում խառնվում են յերկնակամարը փակած մառախուղին: Դեզը բռնկեց. ալավը խանձում է յերկնքի փեշերը, շուրջը մեծ լույս է: Անտոնի սիրտն անհանգիստ տրոփում է, նա շունչն իրեն քաշած նայում է մեկ դեզի բոցերին, մեկ հեռվում, դիրքերի մոտ կատաղի վորոտացող թնդանոթների կողմը, վորոնց ձայնը հեռագհետե խլացուցիչ է դառնում: Դիրքերում ինչ-վոր աղմուկ բարձրացավ. շփոթություն է տիրում: Գյուղին մոտ սարի գլխից մի ձայն կանչում է.

— Սուրմոնին իմաց արեք— ջաղացն ու ջաղացի կըշտի խոտի դեզն երվում ան, երվում ան, հեյ... երվում ան... խոտի դեզն երվում ան... Սուրմոնի խոտի դեզն երվում ան...

Սրան իբր պատասխան Արսենի սարի վրայից մեկ ուրիշ ձայն, ավելի ուժեղ քան առաջինը, սզգարարում է.

— Եհեյ... փախեք... բալշևիկը մեր թիկունքը կտրել ա՛, բալշևիկը մեր թիկունքը կտրել ա՛...

«Ա՛...ա՛...ա՛...ա՛...» արձագանգում է ձայնը մտնելով ձորերն ու խուժերը: Ձայնը շարունակում է իր սարսափելի յեկեկջները, վորին միանում են այս ու այն կողմից պայթող հրացանների ճարձատյունները: «Մեր աղերքն են,— մտածում է Անտոնը, հալբաթ Արսենը հրաման տվեց»:

Դիրքերում կռիվը սաստկացավ. այնտեղից ել են լսվում ինչ-վոր աղաղակներ— «ա՛...ա՛...ա՛...» Անտոնին թվում է, թե յերկիր ու յերկինք խառնվել են իրար, սոսկալի տարերք է սկսվել. կարծես իր վորտի տակի սարը շարժվում է, որորվում... խոտի դեզը կարծես կրակե շարժվող սյուն լինի, վոր պատրաստվում է շրջել ու լափել ամեն ինչ... Սոսկալի խլացուցիչ դղրդյուն. Անտոնի ականջները դժժացին և նա զետին ընկավ. կայծեր են փռվում այս ու այն կողմ, կարծես ինչ-վոր աներևույթ հսկա բուռբուռ կրակի շեղջեր է շաղ տալիս... Մի դղրդյուն ևս...

— Փախեք... փախեք... լսվում են աղաղակներ...

Անտոնը նայում է դեզի կողմը, մեկի փոխարեն այժմ միքանի տեղ է կրակ վառվում: Անտոնը չի հասկանում թե վորտեղից են մյուս կրակները...

Խոտի դեզի տակ թողած ուռմբերն իրենց գործը կատարեցին: Դիրքերում սոսկալի խուճապ սկսվեց. հուսահատված կռվողները փախչում են դեպի յետ:

— Զենքերը ցած դրեք, առաջարկում են փախչողներին:

Լքված ու խուճապի մատնվածները չեն առարկում. նրանք իսկույն շարտում են հրացանները, միայն թե իրենց չկոտորեն: Դիրքերը դատարկվել են, այլևս թնդանոթները չեն վորոտում. հեռվից լսվում է զինվորական փողավոր նվազախմբի ձայնը, վոր հեռագհետե մոտենում է: Անտոնի ծեր վոսկորները համաչափ շարժվում են, ե: Անտոնի ծեր վոսկորները համաչափ շարժվում են, ուղղմական քայլերդի հնչյունների համեմատ. նա իջնում է ցած, ուզում է միանա յեկվորներին, գտնի իր Արմենին համբուրի նրա ճակատը...

Ջաղացում անսովոր իրարանցում կա: Գերիններին լցրել են ներս ու դուռնը պահակ կանգնեցրել. բերում են նորերին: Անտոնն ուրախությունից ինչ հարցնելը չգիտե:

— Կեցցե խորհրդային իշխանությունը:

— Կեցցե Լենինը:

— Կեցցե Կարմիր բանակը:

Իրար յետևից լողունգներ են շարտում ազատագրված սարերին ու ձորերին, յեկողների «ուռուռ»-ները թնդում են: Յնծության աղաղակները կաշելով ժայռերին ու խոր ձորերին, յետ են արձագանգում, կարծես իրար նետելով «ուռուռ»-ն, վորի «ա» հնչյունը լցրել է ողբ բազմաթիվ «ա»-երով— ա՛...ա՛...ա՛...ա՛...

Արևելքում յերկինքը յետ է քաշել ամպե քողը. որը լուսանում է: Կարմիր բանակը միացած տեղական բալշև-

վիկ գյուղացիներին հետ, շարունակում է հետապնդել փախչող թշնամուն, վոր քշի, սրբի, նրա վտար կտրի յերկրից: Զուռնայի ու թմբուկի ձայնն է լսվում Անտոնենց գյուղի կողմից:

— Շտաբը գրավված է... աղաղակում է մեկը հեռվից:

Գալիս են, միանում, ուրախութունից իրար զրկում, համբուրվում, վտանք շատ հուզվելուց արտասվում են, կան պարոզներ ել: Այնպես են աղմկում, թռչկոտում, կարծես գառն ու վոչխար կթից հետո իրար խառնած «մեր արած» լինեն:

Ինչպես գերիները. նույնպես և զորքը շարժվում են դեպի «շտաբի գյուղը»: Անտոնն այնքան է շշմած, վոր մոռանում է հարցներ, թե ուր է Արմենը, իր թե ու թիկունքը խալխին ցավից ազատողը: Բայց նա հանկարծ հիշում է Սուլամոնին, գայրույթը խփում է նրա գլխին:

— Սուլամոնը վերտեղ ա, Սուլամոնը, բռնել եք, թե փախել ա...

Պատասխան տվող չկա. Անտոնը հեծն վազում է դեպի գյուղ. նա և՛ ուրախ է և՛ մտահոգ, թե չլինի Սուլամոնն ազատվել է, փախել:

Գյուղն իրար է անցել. գոռում-գոչումը մարդ է խըլացնում: Սուլամոնի տան չորս բոլորը խմբված են գյուղացիներ. մարդիկ, վորոնք իրենց ուրում գյուղի գործերին չեն խառնվել, սրահնրա տանը «հացփոր» նոքար են յեղել, լեզուներն իրենց քաշած, հիմի կարգադրություններ են անում, հրաման տալիս: Սուլամոնի տան պատըզ-գամբից մեկը ճառ է ասում ժողովրդին: Անտոնն աչքերը սրբում է, վոր ճանաչի. ավելի յե՞մոտենում. Արմենն է: Անտոնի սիրտը թփրտում է, կարծես ուզում է բերնից դուրս թռչի. նա վազում է, բարձրանում է վերև, Արմենի ճառն ընդհատում է, գրկում, համբուրում, լալիս...

խալիսը շվարած է: Ո՞վ է խոսողը, Անտոնի լինչն է... Շտաբը զարմացած են, թե ինչու յե Անտոնը յեկել...

— Ա՛ խալիս, սա իմ թոռն ա, իմ թոռն ա, իմ... Անտոնի ձայնը խզվում է, արցունքները խեղդում են նրա կոկորդը...

— Ուռա՛... Թնդում է գյուղը:

Արմենը ճառը վերջացնում է. նա առաջարկում է Կուպրին ընտրել հեղկոմի նախագահ: Ամենքը ծափահարում են, թեև կան միջանի «անատամ գեղեր», վորոնք դժգոհ են, փնթփնթում են. «եյ ուրիշ մարդ չգտան, շաշին են մեր գլխին կառավարիչ նշանակում»:

Ցածագին աղաղակներով ու ծափահարություններով Կուպրին բարձրացնում են և ձեռքից-ձեռք տալով թռուցում ողի մեջ: Կուպրը խախալի գլուխն ընկած խոշոր հատիկի պես պտտում է ամբոխի գլխավերևը: Անտոնն ուրախութունից ճչում է յերեխայի պես:

— Ընկերներ, գոչում է Կուպրը,— կռվը հալա չի վերջացել, շարունակվում ա, ով վոր սիրում ա խորհուրդալին իշխանությունը, թեղ դենքն առնի ու գնա մեր առաջնորդի, ընկեր Արմենի յետևից:

— Ուռա՛... գնում ենք, գնա՛նք, գնա՛նք...

Արմենը ցած է իջնում, ձի հեծնում. նրան հետևում են գրեթե ամենքը, վորը ձիով, վորը վոտով:

«Սա յե վերջին կռիվը»

Ու պայթարը մեր մեծ...

Յերգում են ոսերեն լեզվով մի խումբ Կարմիր բանակայիններ: Զորքը և ժողովուրդը շարժվում է: Կանայք ու յերեխաները բարձրացել են կտուրները և ձեռները վեր բարձրացրած բարի ճանապարհի նշան ելին անում:

— Դե, Անտոն բիձա,— ասում է Կուպրը, գիմեկով շշկված, գլուխն ուրախութունից կոբրած Անտոնին,— ես տունը քեզ փեշքեշ, յեկ, ապրի քու տանը, հալալ ա քեզ

— Ձե, վարժեալն ջան, ես տանը յես ապրողը չեմ, ես տունն ել ձեզ, ջաղացն ել ձեզ, յես ել ձեզ. վոնց վոր ես տունն որես դենը խալխինն ա, թող իմ ջաղացն ել խալխինն ըլի, յես ել նրա նոքարը, նրա ջաղացաւանը: Յես ելի կգնամ իմ ջաղացը, սարք ու կարգ կանեմ, կը պահեմ, նրանից յեկած ոգուտն ել թող խալխի քյասիբին ըլի, նրա սոված փորը կուշտ պահի, տկլոր մարմինը ծածկի. յես գնում եմ ջաղացը:

— Բա ուրիշ ել ի՞նչ խնդիր ունես, ասա կատարենք:

— Վոչինչ, ձեզ ջան սաղութին եմ ուզում, մենակ... մի բան ասեմ...

— Հը՞, ի՞նչ կա, ասա:

— Սուրմոնը վորդի յա:

— Սուրմոնը բռնված ա. յերբ վոր իմաց են տալի, թե խոտի գեղն երվում ա, վեր ա կենում, թե գնա, տեսնա ով ա արել, ճամբին բռնում են տղերքը, քիչ ա մնում շանսատակ անեն, բայց ել ձեռ. չեն տալիս, բերել են հըրեն իրան գոմը գցած միքանի ուրիշ իրան պես մարդկանց հետ:

— Եդ լավ ա, — ուրախացած ասում է Անտոնը, — մենակ մի բան խնդրեմ, թե նոր որենքին հակառակ չի...

— Ի՞նչ...

— Դու հո գիդաս, վոր յես իմ որումը ճանճ ել չեմ սպանել, համա շատ սրտով ուզում եմ, վոր եդ անորենի դատաստանն ինձ տաք իմ ձեռովն անեմ, թե կարելի յա...

— Լավ, Անտոն բիճա, դու գնա բանիդ, յես քո ուզածը կհայտնեմ մերոնց, ինչ վոր վճռեն քեզ իմաց կտամ:

— Շատ եմ խնդրում:

Անտոնն իջավ դեպի ջաղացը, մոտեցավ խոտի գեղի տեղին, տեսավ թե ինչպես ումբերը յերկու խորը փոս

են գցել, զարմացավ, ինքն իրեն փափաց — «Ենդուր եր ասում, թե հեռու փախիր կրակիցը հա... հալբաթ գիտեր ելի ես բանի հունարը»: Մտավ ջաղաց: Ջաղացը ցեխոտ եր, կեղտոտ, իրերն իրար խառնված, թափած-թափթփած, եր, կեղտոտ, իրերն իրար խառնված, թափած-թափթփած, Անտոնը սրբեց, կարգի գցեց ամեն ինչ, մոտեցավ մեծ կոտին, ստուգեց, ցորենը հո չէն տարել... Ձե, տեղն է: Ցորենը լցրեց ջաղացի տաշտը, ջուրը կապեց, քարն սկըռեց պտտվել: Անտոնը սրբեց արլի տաշտը. «Գե՛, քար ջան եսոր մի մարդու համար ես աշխատել, որես դենը մի սող գեղ ես պահելու, աշխատանքդ ավելի մեծ ա ու ա-վելի ոգուտավոր», — ասաց նա ու սկսեց մի յերգ դնդնա-ցնել. և իրեն համար անսպասելիորեն՝ Կուպրի նման վո-տանավոր շարահյուսել:

Սև որերը պտտվեցին շարխի պես,
հազար ցավեր բերին — վարար արխի պես,
Սուրմոնը սիրտս ծակեց նետի պես,
սիրտս սգաց, արին գնաց գետի պես:

Սուրմոնը գլխիս տվեց գորբի պես
չոլերն ընկա անտուն անտեր վորբի պես,
դուլլուղ արի վիզըս կապած ճորտի պես,
բառաչեցի մերը կորած հորթի պես:

Բալշեիկը յեկավ դարա-դուշի պես,
աղալարի սրտում ցցվեց փուշի պես,
խավար որըս կարմիր դառավ վարդի պես,
հիմի յես ել մարդ եմ թամամ մարդի պես:

Ա՛յ, իս ջաղաց մենք աղատ ենք հովի պես,
սով չենք տեսալ հերվա սաստիկ սովի պես,
մեր արտերը կըլկլան ծովի պես,
բերք կունենանք կուրծը լեքը կովի պես:

Անտոնը վերջացրեց իր գործը, բայց սիրտը չեր հան-դատանում, նա չեր կարողանում առաջվա պես ջաղացում

նստի, ուզում եր գյուղ գնա, նոր-նոր բաներ իմանա, թերևս ինքն ել մի բանի պետք դա, մի գործ կարողանա կատարի, չե՞ վոր այժմ շատ բան կա անելու: Բայց ջաղացն ի՞նչպես անտեր թողնի, վա՛յ թե գան թալանեն, չե՞ վոր այժմ ամեն բան գյուղին ե պատկանում, խալ-խին, հաշիվ կպահանջեն... Ձե, ջաղացն անտեր չի կարելի թողնել: Գոնե մի մարդ գար, մի շունչ յերևար, վոր լուր բերեր: Արմենը գնաց, ով գիտե ինչպես են գնում նրա գործերը, հաղթում ե՞, թե գործը տանուլ ե տալու...

Նման մտածմունքներ տանջում էյին Անտոնին, յերբ ջաղացի դուռը պառավ կնկա պես ճրրալով բացվեց:

— Բարի իրիկուն Անտոն բիձա:

— Բարու տեր ըլես Միգի ջան, խեր ըլի, ինչ կա ես մթանը:

— Գնանք, Կուպրը կանչում ա:

— Բա ջաղացը:

— Փակի:

Անտոնն ու Միգին ճանապարհվեցին: Ամբողջ ճանապարհին զրույցը պատում եր պատերազմի շուրջը: Միգին հետաքրքիր բաներ եր պատմում թե՛ կռիվներից ե թե բայլելիկներից: Տեղ հասան: Անտոնը բարձրացավ վերև, Սոլումոնի տան յերկրորդ հարկը, ուր այժմ գյուղի հեղկոմն եր տեղավորված: Կուպրը նստած եր սեղանի մոտ մի յերիտասարդ Կարմիր բանակայինի հետ, վորը գանազան թղթեր եր կարգում ու բացատրում Կուպրին:

— Նստի, Անտոն բիձա, — ասաց Կուպրը:

Անտոնը նստեց ու սկսեց ղիտել Կուպրին ու Կարմիր բանակայինին: Նա ահամայից վերհիշեց այն զիշերը, յերբ Կուպրի տեղ խմբապետն եր նստած ե իրեն հարցփորձ եր անում: Մտքերի թելն ընդհատեց Կուպրը:

— Անտոն բիձա, ես զիշեր Սոլումոնին գնդակահարելու յենք, դրա համար ել քեզ կանչել եմ. դու խնդրեցիր,

վոր նրա գատաստանը քեզ տանք, քու ձեռովն անես, մերոնք համաձայնվեցին: Վոչ վոք չպետք ե իմանա. դու կրկես, մին ել մեր կարմիրներից յերկու հոգի, հետները կգնաս ու թե վոր ուզում ես, ինքդ քու ձեռովը կսպասես: Համաձայն ես:

Անտոնը միանգամից չկարողացավ պատասխանել: Նա կարմրեց, սփրթնեց, մարմինը մի տեսակ դողով բռնվեց:

— Հը... ի՞նչ սուս կացար:

— Գիտեմ վոչ:

— Բա ասում եյիր գատաստանը քեզ տանք:

— Հա... ասեցի:

— Դե, գնա ու արա ե՛լի:

— Յանի ասում ես սպանեմ, ե՛լի:

— Հա—բա... չե՛, հետը քեֆի յենք դարկում:

— Լա-ավ, կգնամ, — հաղիվ արտասանեց Անտոնը:

Կուպրը դուրս յեկավ կանչեց մի կարմիրի, ինչ-վոր հետը փոփսաց, ապա ներս մտնելով՝ Անտոնին ասաց.

— Դե, ես տղի հետ կգնաս:

Դուրս յեկան: Սափարի մեջ վոչ վոքի չեր կարելի նկատել: Մոտեցան գոմի դռանը: Կարմիրն ինչ-վոր բան ասաց պահակին, վորից Անտոնը վոչինչ չհասկացավ: Դուրս բերին Սոլումոնին ձեռները մեջքին կապած: Յերկու Կարմիր նրան իրենց մեջն առան, հրացանները կրակելու պատրաստ՝ շարժվեցին, Անտոնն ել նրանց յետևից:

— Ո՛ւր եք տանում, — հարցրեց Սոլումոնը:

— Սոսեյն արգելված ե, գնա առանց ձայն հանելու:

— Բայց յես...

— Չայնդ:

Գնում են լուռ, մինչև անգամ կարծես չեն ել շրնչում: Գյուղը մթափում ե, վոչ մի մարդ չկա դուռը, մեկ մեկ միայն շներն են մարդահաջ տալիս, կամ վռնում: Անտոնը հաղիվ ե յետևներից հասնում: Գյուղից վաղուց

են դուրս յեկել, բայց դեռ գնում են, դեպի ուր, Անտոնն
եւ չի կարողանում փորոշել տեղը: Հասան «Մեծ ձորը»,
ժայռերի միջի արահեպով գնացին մի ավելի մութ տեղ
ու կանգ առան: Խավարի մեջ յերկու մարդկային կերպա-
րանք սովերի պես շարժվեցին:

— Սս՛ս՛...

Մեծ ժայռի տակ մի գերեզման ե փորված: Սոլոմո-
նին առաջարկեցին նստել գերեզմանի ափին:

— Ախր ի՞նչ եմ արել... վա՛յ, ձեզ մատաղ...

— Ձայնդ:

Սոլոմոնը լռեց:

— Դե՛, բիձա, առ ես ատրճանակը:

Անտոնը վերցրեց ատրճանակը: Ձեռքը դողում ե:

— Ի՞նչ անեմ...

Սոլոմոնը ձայնից ճանաչեց Անտոնին:

— Վա՛յ, Անտոն ջան, քե մատաղ, յես քու շունն եմ,
տունս ել քեզ, կարողությունս ել քեզ, յե՛ս կղառնամ քո
շաղաքսդ, երեխանցս յեթիմ մի թողիլ...

— Դե՛, շուտ,— հրամայեց կարմիրը:

Անտոնը մեկնեց ատրճանակը, բայց ձեռն այնպես
ամուր դողաց, վոր ատրճանակը ցած ընկավ: Կարմիրն
անմիջապես բարձրացրեց ատրճանակը, Անտոնին տարավ
մի կողմ:

— Ի՞նչ ես անում, բիձա, հանաք ե թե մասխարու-
թյուն...

— Ձեզ մատաղ ինչ ուզում եք դուք արեք, յես կա-
րալ չեմ մարդ սպանեմ... յեկեք ես անգամ բախշեցեք
մեզք ա...

— Դե՛, լավ հեռու կանգնիր:

Անտոնը հեռացավ, նրան թվաց թե վերևի սարն իբր
ամբողջ ծանրությամբ ճնշում ե իրեն և ուր վոր ե կը
ճխլի փոշի կզարձնի:

Յերկու խուլ պայթյուն:

Կարմիրները յեկան: Դե՛ շուտ շտապիր ուր վոր ե
կլուսանա: Անտոնը մեքենայորեն հետևեց նրանց: Յերբ
գյուղի ծայրին հասան, Անտոնը յետ նայեց ու հարցրեց
կարմիրներից մեկին:

— Ի՞նչ արիք:

— Ուղարկեցինք իր պապի ծոցը:

— Հիմի Սոլոմոնն ել կա վոչ...

Կարմիրները նայեցին իրար, ապա շփոթված ձերու-
նուն ու քմծիծաղ տվին:

Անտոնը ծռեց ճամբան, վոր բաժանվի:

— Ուր բիձա:

— Գնում եմ շաղաց:

Բաժանվեցին:

Գնում ե Անտոնը գլուխը կախ, մտաբերում ե Սոլո-
մոնի անորեն արարքները, զայրանում, բորբոքվում ե նրա
դեմ, բայց չի կարողանում հասկանա, թե ինչու ինքը չը
կարողացավ «գեղը գելի պես վեր կոխած լափող» են գա-
զանին սպանիլ:

Անտոնը հասավ շաղաց ու դուռը բանալիս խորը
շունչ քաշեց ու ասաց:

— Հա՛... հիմի կհավատամ, վոր աշխարհը կխաղաղվի...

Հեռու հորիզոնի վրա կարծես մեկը յետ քաշեց կրա-
կի անթեղը: Որը բացվում եր:

ՀՀ Ազգային գրադարան

NL0339415

ԳԻՆԸ՝ 80 ԿՈՊ.

27437

М. ДАРБИНЯН
МЕЛЬНИК АНТОН

ГИЗ ССРА 1930 г. ЭРИВАНЬ

891.99

17-26